

OSTACI STAROHRVATSKE CRKVE SV. CECILIJE NA STUPOVIMA U BISKUPIJI KOD KNINA

I. POLOŽAJ

U selu Biskupiji kod Knina, koje se nalazi na istočnoj periferiji Kosova polja, uz prilježnu podske površine, koja pripada brdu Kozjaku, a zove se Vijenac, ima nekoliko geomorfoloških oblika, koji su u tektonskom procesu postanka polja posebno oblikovani. To su glavice, koje se nalaze ili osamljene u polju

vica Stupovi, koja zapravo ima dva obla vrha: jedan na istočnoj, a drugi na zapadnoj strani. Te vrhove spaja veoma blago sedlo tako, da sve to skupa ima više oblik male

obronkom svršava na ploči Kosova polja, dok je sa istoka vezana sedlom za pristranak, Vijenca, tako da se njen odnos prema Kosovu polju može usporediti s položajem poluotoka prema moru (sl. 1). Kroz to drugo sedlo utrt je glavni

ostala sela, koja se nalaze na istočnom rubu Kosova polja. Upravo gdje je taj put u Biskupiji dosegao najvišu kotu, a nasuprot stazi, koja s njega kreće k Prijića i Maksimovića kućama, pristupa se na Stupove, gdje se na prvoj, istočnoj glavici, koja je do 100 m udaljena od toga raskršća, nalaze ostaci starohrvatske bazilike.

II. HISTORIJAT

Najnovijim rezultatima utvrđeno je, da se selo crkava¹ i tu su se pronašli temelji od četiri crkve, a zna se utvrđeno i za položaj pete.² Među te objekte pripadaju i ostaci bazilike na Stupovima. Te ostatke otkrio je fra Lujo Marun g. 1888.

¹ Stipe Gunjača, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 288, Zagreb 1952, str. 226, 295.

² Gunjača, o. c., str. 293-295.

Marun je g. 1892. objavio kratak izvještaj o svom otkriću,³ a godinu dana poslije opet se informativno osvrnuo na objekt, te je tom prigodom iznio i tloris bazilike.⁴ Godine 1901. objavio je Frano Radić ostatke arhitekture kao i arhitektonski nalaz i tu je reproducirao tloris crkve, koji je u osnovnim elementima identičan s Marunovim, samo što je ovdje Radić umio detaljnije mjere i naglasio oblik svoda, kako ga je on pretpostavljao.⁵ Zbilo se mnogo promjena, čemu su se pridružila nova zapažanja, pa nas ono, što je dosada rečeno o Stupovima, ne može više zadovoljiti zato, što tada nisu bili uočeni svi momenti, što su se potkrale griješke, pa i u samom tlorisu, koje su iz Radićeve radnje prešle u literaturu starohrvatskog stva, što je Marun

što su osim toga došli kasniji slučajni nalazi, što su se neki fragmenti zali po frakturama s drugima, što se došlo do historijsko-topografskih dokumenata, koji se primjenjuju na objekt i konačno, što je g. 1950. i 1951. izvršena revizija iskopina, na osnovu koje se konstatovalo dosta novih pojedina pa je stvar sazrela u tolikoj mjeri, da je nužno, da se nalaz na Stupovima drukčije i potpunije osvijetli.

Prvi trag davnom postojanju ove crkve nalazio bi se u njenu participiranju pri stvaranju toponima sela Pet crkava, koje prvi put susrećemo u vijesti o pogibiji kralja Zvonimira, a koja je zabilježena u *Historia Salonitana maior* ili bolje *Historia Salonitanorum pontificum*, što je koncept, odnosno vremenski neposredni prethodnik djelu *Historia Salonitana Tome Arcidakona split-skog*.⁶ Iako je djelo pisano u sredini XIII. stoljeća, to ne znači, da je tada nastao toponim. On je dapače vezan za pripovijedanje događaja iz g. 1088. što znači, da je toponim nastao još i prije, ali ne mnogo prije, jer stilske osobine jedne od pet crkava govore za njenu gradnju u XI. st., pa ovaj toponim nije mogao nastati prije toga. Međutim, prvi put ovu crkvu nalazimo u dokumentu mnogo kasnije, kad je ona već dugo položaju ubilježio inženjer-geodet Cosmo Faventini g. 1709. kod geodetskog snimanja terena kninske okolice (sl. 2). Na snimljenoj karti Biskupije, koja se nalazi u zadarskom Arhivu, nalazimo pod jednom česticom zahvaćene obje glavice Stupova, koje su s naslovom »*Collina coltivabile*« (= obradiva glavica) označene kao jedna. Na njenoj istočnoj strani ubilježena je tada konvencionalnim znakom crkva s dodanim objašnjenjem »*Chiesa diroccata*« (= srušena crkva), a sa njene južne strane naznačeno je groblje sa četiri reda krstova i pod tim je objašnjenje »*Sepulture*« (= grobovi).

Trideset i sedam godina poslije dolazi nam poznato pismo fra Gašpara Vinjalića, u kojemu se osvrće na arheološke preostatke u kninskoj okolici, pa što se tiče položaja Stupova kaže: »Između ove dvije crkve (t. j. na Crkvini

³ Fra Lujo Marun, Bilješke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici od god. 1885.-1890. *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva XIV*, Zagreb 1892, str. 60.

⁴ Spomen-knjiga otvora Prvoga muzeja hrvatskih spomenika uz izvješće šeste glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu, održane u Kninu 24. kolovoza 1893, Zagreb, 1893, str. 70-71 i tloris u prilogu.

⁵ Frano Radić, Ostaneci starohrvatske bazilike na glavici »Stupovi« u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, stara serija, god. VI, Knin 1901, str. 63-83.

⁶ Gunjača, O položaju kninske katedrale, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 1. Zagreb 1949, str. 41.

i one pod današnjom crkvom sv. Trojice), a niže od njih prema zapadu postoje tragovi druge crkve, gdje je sada groblje šizmatika.⁷

Iz toga izlazi, da su se još u XVIII. stoljeću na Stupovima dobro vidjeli tragovi crkve i da Vinjalićev jom u odnosu na dvije druge i navodom groblja do crkve.

Ni Faventini ni Vinjalić ne navode, ili ne idu za tim da navode, kako taj položaj (on misli, da se ona odnosi na drugu!) nije bez uzroka »Stupovi«, koji su negda resili crkvu, »ali danas (= g. 1887.) vas je brežuljak

Marun je zatekao tradiciju, stupa, koji se nad zemljom nekoliko metara uzdizao«. Ali je, nastavlja Marun: »Taj stup ili pravilnije rekuć potpornjak-lezena od bazilike kasnijeg vremena sasma izrovan, stupovlju«.⁹ Kasnije kaže, da su »podpornjaci-lezene« do zadnjeg stoljeća (XVIII) stršili¹⁰ nekoliko metara daje doznati. Predaja se u ovom obliku ruševine bile dugo vremena vidljive, a upadni oblik poluoblih kontrafora, koje su iskopine potvrdile na vanjskim sumnje povoda, da se položaj nazove Stupovima, što su već uočili Zlatović i Marun. To nam je i s druge strane potvrda, da se ništa nije znalo o tradiciji crkve, nego da se samo na osnovu postojanja vanjskih upadljivih detalja na ruševinama, kao što su kontrafori-stupovi, dalo ime jednom predjelu u Biskupiji. Na katastarskoj mapi kninske okolice, načinjenoj u sredini prošlog stoljeća, ne nalazimo, doduše, ovaj naziv, ali su zato zemlje po pristrancima ove glavice nazvane »Pod Stupovima« (sl. 3), što je, dakako, poteklo od Stupova.

Što se tiče groblja, koje se uz ruševine crkve nalazilo, Marun potvrđuje Vinjalićev navod, da je ono pravoslavno i izlaže, da je tu bilo groblje do početka XIX. st., kad je odatle preneseno k parohijskoj crkvi sv. Trojice. Kao dokaz navodi umro na koncu XVIII. stoljeća, a njegove su se kosti tek tada prenijele u novo groblje.¹¹

Na osnovu činjenice, što se ispod Stupova nalazi cela, a vijest Ivana Tomašića o pogibij bija odigrala ispred crkve sv. Cecilije u Petrovu polju, dokazala njegovu topografsk zamijenjena petropoljskom. Budući da se po svim vjerojatnostima, zajamčnim istraživačkim zaključuje, da se crkvena imanja ili zemljišta u blizini crkve veoma često nazivaju imenom te crkve, to nam je zaključiti, da se i ova Cecela nazvala po

⁷ Gunjača, O položaju kninske katedrale, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 1, Zagreb 1949, str. 41.

⁸ Fra Stjepan Zlatović, Hrvatske starine u Kninu, Vestnik hrvatskoga arheološkoga društva X, Zagreb 1888, str. 12.

⁹ Marun, Bilježke kroz starinarske iskopine ... str. 96.

¹⁰ Marun, Spomen-knjiga otvora Prvoga muzeja ... str. 70.

¹¹ Marun, Bilježke kroz starinarske iskopine ... str. 96.

crkvi, koja je, sva je vjerojatnost, mogla u vlasnik ovog predjela. Kako su Stupovima, koja se prema tomu zvala sv. Cecilija. To bi ujedno bio jedini dosada prepoznati naziv crkve od svih pet, koliko ih je u ovom selu u isto doba bilo.¹² Tako je s tom novom konstatacijom crkva na Stupovima skupa s položajem rijesku važnost, usko vezanu za početak države.

O samom razvoju arheološkog zahvata na Stupovima ne znamo baš mnogo. Iz objelodanjenih vijesti vidi se, da je položaj otkrio Zlatović g. 1887.¹³ On kaže, da je na Stupovima tlo bilo posuto klačardom, koma i zidnog kamenja, te da je g. 1887. sav brežuljak bio zasađen lozom, a da bi trebalo temelje crkve tražiti pod zemljom tim, da otkrije sadržinu jednog arheološkog objekta, nego ga je više vukla želja, da na terenu prepozna ruševine, koje u pismu navodi Vinjalić, a to zato, da uđe u trag kninskoj katedrali, te je u traganju za njenim ostacima sukcesivno pomišljao na više položaja u Biskupiji, od čega nisu bili izuzeti ni Stupovi.¹⁵

Pionir hrvatske arheologije, ignis sacer i usko nijedne Zlatovićeve postavke, pa je, čim je Zlatović upozorio na ovaj položaj, žudio da ga istraži. On je već u siječnju 1888. god. tra Maksimovića, kako bi, čim mu dopusti vrijeme, dne 16. veljače otpočeo iskapanjem.¹⁶ Kako tonske kaže: » zidova, grobova i da je Bulić za »rezbariju« saznao, kad su radovi već započeli. To iskapanje spominje se iste godine u »Izješću druge glavne skupštine Starinarskog skog društva obdržane u Kninu dne 30 rujna 1888.«, gdje je društveni tajnik -blagajnik, nadučitelj Kapitul, *Stupovima*, Lopuškoj glavici i t. d.,¹⁸ ne navodeći nikakvu drugu pojedinost. Ali je zato Zlatović dio članka »Hrvatske starine u Kninu« gdje je, govoreći o rezultatima dru-

¹² O tom opširnije u mojoj radnji: Kako i gdje je svršio hrv. kralj D. Zvonimir ... str. 260-263; 295-296.

¹³ Njegov članak štampan je u *Viestniku hrvatskoga arheološkoga društva X*, 1888. u prvom broju. pa se pretpostavlja, da je Zlatović svoj članak »Hrvatske starine u Kninu« napisao g. 1887., utoliko više, što uopće ne spominje iskopine otpočete u veljači.

¹⁴ Zlatović, o. c., str. 11.

¹⁵ Gl. o tome u mojoj radnji »O položaju kninske katedrale«, str. 38-45.

¹⁶ Marun, Bilježke ... str. 96.

¹⁷ Frano Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije I*, Zagreb 1888, str. 12.

¹⁸ Izješće starinarskoga kninskoga društva o prvoj glavnoj skupštini 3. srpnja 1887. i drugoj 30. rujna 1888, *Zadar 1888*, str. 43. - *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva X*, Zagreb 1889, str. 27.

štvenog rada, naveo: »Otkriveni su temelji druge liepe i oveće crkve u Biskupiji na mjestu Stupovi. I ta je crkva bila na tri broda sa tri apside, ali s dvora ukrašena sa polukružnimi stubovi-ležene zidanimi s jedne i druge strane, nalik starodavne crkve sv. Spasa u vrelu Cetine. Ovdje također nađeno je komada ornamentike

Iako

se, da nije

okolici Knina, kad u objelodanjenom dopisu iz Knina od 20. svibnja 1889. g. kaže,

čanstvene stare crkve na tri broda s predvorjem »tri puta veće od one na Kapitulu i druge na Stupovih«,²⁰ a bazilika na Crkvini je duga 21, 25 m bez dogradnje pred njom, a s dogradnjom i atrijem dena bazilika na Stupovima duga 35 m.

Na trećoj glavnoj skupštini spomenutog društva g. 1889. spominje Bulić ostatke na Stupovima

stima kaže, da je time otkrivena druga od »petih crkvi v Kosovi«, koja po pronađenoj tlorisnoj osnovi i ornamentalnim ulomcima pripada u isto doba »zgrada otkrivenih na groblju« (= Crkvini). Dalje kaže, da je osnova tlorisa trobrodna bazilika

da pet pilona osmokutna proreza dijeli srednji brod od pobočnih, a da nartarnji narte

crkve dozidana bogomolja na jednu apsidu i da je to po svoj prilici grobna kapela. Bulić je tom prigodom pokazao prisutnima i izrađeni tloris.²¹ Taj tloris je bio namijenjen drugom svesku Bulićevih »Hrvatskih

bit će, da je taj isti tloris ipak reproduciran u već naznačenoj »Spomen knjizi ...«, koji nadopunjen«. ²²

Marun je objavio vrlo kratak izvještaj o Stupovima g. 1892., koji je štampan svega na jednoj stranici. Tu je pored već iznesenoga rekao, da se pri početku rada nalazilo prostih seoskih grobova i u nekima više engleskih novaca, koje su žene nosile

vima, Marun se nije htio na njima zadržavati, nego je težio, da se što prije pronađu zidovi građevine. Najprije je pronašao južni zid bazilike u svoj dužini, a taj se nalazio pola metra ispod površine. Zatim je otkrio prostor do prvog reda pilona i onda zastao zbog toga, što se tu nalazio

čestice, koja je pripadala drugom vlasniku (Mitru Ikovcu), te ju je najprije unajmio, a zatim otkupio. Tu se, čini se poslije kratkog zastoja, rad nastavio. O tom radu Marun izvještava ovo: »Sva preostala radnja na Stupovih tekla je jednostavno krčec panje vinograda i izvozeć nasap klačarde da se je što važno našlo. Jedan veliki ulomak ciboria, tri do četiri oštećena

¹⁹ Zlatović, Hrvatske starine u Kninu. Vjestnik hrvatskoga arkeologičkoga društva X, Zagreb 1888, str. 103.

²⁰ Vjestnik hrvatskoga arkeologičkoga društva XI, Zagreb 1889, str. 85.

²¹ Treća glavna skupština Kninskoga starinarškoga društva održavana u Kninu dne 3. studenoga 1889, Zagreb 1889, str. 30-31. - Bullettino di archeologia e storia dalmata, XII, Prilog broju 11, Split 1889, str. 6.

²² Radić, o. c., str. 64.

kapitela, ulomak natpisa ... ESCITF ... i još nekoliko ornamentalnih slupanih komada, to je sve što se od velike sgrade

Marun se, godinu dana poslije, opet osvrnuo na Stupove, te iznio spomenuti tloris i ponovo rekao, da je bazilika duga 35 m, da svakako nije kasnija od IX. stoljeća, da unutarnji narteks ima s jedne i druge strane pogrebne kapele. Nagada, da bi dozidana »bogomolja« uz južnu stranu onica i završuje izrekom, da se ne usuduje spominjati povijesne crtice ove s građevnog gledišta važne bazilike, a to zbog siromašna nalaza ornamentalnih i epigrafskih spomenika u njoj.²⁴

Taj siromašan nalaz predmeta neprestano muči Maruna, pa se on g. 1899. tuži: »... ne može se da odgoneta ni ime pokrovitelju, kojemu ta bazilika bijaše posvećena, nagadalo se je, da bi moglo biti tih spomenika razneš obližnjim oranicama, a osobito uloženo u groblju iz prošlog stoljeća, koje se stere sa podnevne strane bazilike. Zato se je odlučilo, uz dosta znatne troškove i uz sumnjiv uspjeh dati se u potraživanje takovih spomenika ... Neke radnje što su

doduše nisu dale žudnog uspjeha, ali su ipak nekako istaknuto nagadanje podkriepile, te će se istraživanje nastaviti nastajućom godinom.«²⁵

Iako Marun naglašava oskudnost god. dariva preko Š. Ljubića Arheološkom muzeju u Zagrebu nekoliko arhitektonskih ulomaka, koji su pronađeni u okolici Knina, s namjerom, da oni tamo izloženi svrate javnosti pozornost, kako bi to djelovalo na novčanu pomoć njegovoj akciji daljeg iskapanja, pa je među tim ulomcima poslao i tri ulomka sa Stupova.²⁶ Darovane ulomke opisao je Radić, te je tri sa Stupova iznio pod brojevima 2, 3 i 6,²⁷ dok ih je kasnije Brunšmid iznio pod brojevima 789, 803 i 804.²⁸ Međutim je g. 1952. i 1954. uprava Arheološkog muzeja u Zagrebu udovoljila prijedlogu uprave Muzeja hrv. starina u Splitu i povratila nekoliko ulomaka, koji se spajaju s utvrđenim nastavcima s tim što je Muzej hrv. starina dao u zamjenu druge. Među tim povraćenim spomenicima nalazi se i čest kapitela sa Stupova.²⁹

Radić se prije publiciranja objekta nalaz. Tako je, raspravljajući o različitim oblicima kontrafora, uzeo u obzir i one na Stupovima, te rekao: »... u ruševinama trobrodne bazilike na Stupovima u Biskupiji i u onim sv. Spasa u vrelu Cetine možemo dokazati, kako se potpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X vieka i razvili se do oblika poluoblikih potpornjaka.«³⁰ Govoreći o funkciji

²³ Marun, o. c. str. 96.

²⁴ Spomen-knjiga ... str. 70-71.

²⁵ Marun, Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva o društvenom radu i napretku kroz g. 1899, Starohrvatska prosvjeta V, Knin, 1900, str. 48.

²⁶ Radić, Kninski spomenici hrvacko-vizantinskoga sloga u zagrebačkom arheološkom muzeju, Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva XII, Zagreb 1890, str. 113, nota.

²⁷ Radić, o. c., str. 114.

²⁸ J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, Nove serije, sv. 11, Zagreb 1911, str. 131, 137.

²⁹ Radić, o. c., pod br. 2 i crtež na Tab. II. istogodišnjeg Viestnika pod br. II.

³⁰ Radić, Starinske crkve i samostani hrvatskih benediktinaca kod Komize na otoku Visu i na

imposta sa bifora na zvonicima, dotakao se i Stupova, pa kaže, da je trobrodna bazilika na Stupovima imala nasred pročelja zvonik, a bazilika »sv. Marije« (inače crkva nepoznata sveca na Crkvini po četverostran zvonik, što je opovrgnuto,³¹ pa zaključuje: »Pošto su te crkve iz VIII. i IX. vieka, to su njihovi zvonici najstariji dosad poznati u Dalmaciji.«³² Zatim je Radić g. 1901. publicirao ostatke arhitektonske komade, no to je učinio veoma površno i prilično netočno.³³ Osim toga njegovi rezultati su ostali nepotpuni, jer je Marun realizirao prije nagoviještenu nakanu o potrebi daljeg iskapanja tek šest godina poslije Radićeve publikacije, o čemu su ostali dosada neobjavljeni makar i škrti podaci, a ti se nalaze u njegovim »Starinarskim bilježkama«, koje su ostale u arhivu Muzeja hrvatskih starina.

U bilješci od 18. III. 1907. Marun kaže, da je započeo zasipati baziliku materijalom, koji se pri iskapanju iz nje izvadio, da pretraže grobove XVIII. stoljeća »nadom da bi se moglo naći koji ulomak starinski kao gradivo u istima uloženi.«³⁴ Ali taj rad bio je, čim je počeo, prekinut zbog nestalnog vremena i skupoće nadnica, kako to kaže Marun u bilješci od 12. V. iste godine, kojeg dana se rad opet nastavio.³⁵ Da se osvijetli taj dalji rad i rezultati, iznosim ovdje u cijelosti tri Marunove bilješke, i to od 22. V., pa 11. i 22. VII. 1907. godine.³⁶ »22. V. Bio sam pregledati iskopine na Stupovima u Biskupiji. Bazilika je skoro zatrpana prvašnjeg materijala

terijalu našasto nešto raznih sitnih ornamentalnih ulomaka, koji su prvom prigodom nepomnjom zatrpani. Među ovim mali ulomak bareliefa predstavlja juć poprsje dviju osoba, jedna poviše druge, vjerojatno naбоžnog znamenja i nešto drugo – valjda glava opet jedne osobe – ali ne razabire se. Obzirom na ovaj fragmenat mora se uložiti osobita pomnija ne bi li se našle ostale česti, jer bi prikaz grob tik

dao da ga se otvara, nego neka se diže od netaknutog prije materijala jedan tavanac debeo 0.40 m nagadajuć, da bi se moglo naći više takvih

11. VII. Bio sam pregledati iskopine na Stupovima u Biskupiji. Sliedilo se zasipati odkopanu

materijalom pak se sezalo za netaknutim materijalom sa jugoistočne bazilike. Ovdje dublje od prvašnjeg kovanja za blizu 1 m dubljine naišlo se na široke temelje zidova ili licom – krstionicom

uglu pročelja bazilike. Ovaj zid svodio se k spomenutoj trećoj lezeni, ali nije se moglo točno ustanoviti, jer zid slabo sačuvan, da li je bio uzko vezan s ovom lezenom. Čemu je ova prostorija mogla služiti, nije se točno moglo

³¹ S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina, g. 1950., Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 57, Zagreb 1953, str. 28-30.

³² Radić, Pločaste nadstupnine sa srednjih stupčiča dvostrukih prozora (bifora) starohrvatskih zvonika, Starohrvatska prosvjeta IV, Knin 1898, str. 21.

³³ Radić, Ostanci starohrvatske bazilike na glavici Stupovi ...

³⁴ Marun, Starinarske bilješke, 1906-1910. pod navedenim datumom.

³⁵ Marun, o. c., navedeni datum.

³⁶ Marun, o. c. pod navedenim datumima.

ustanoviti, no najvjerojatnije, da je služila mjerio i na odnosnom tlocrtu zabilježio naredio sam da budu zasuti. Radnicima dao sam naputak da pokle prevezu sav prvašnji materijal, da segnu dublje pretraživati grobove, što su već od prije poznati da tu obstoje, jer i po tradiciji znalo se, da su se tu pravoslavni pokapali od dobe naseljenja do prelaza k s. Trojici. – Opet se našlo nešto sitnih početni natpisni po

Ovaj ulomak vjerojatno odnosi se na poznati ulomak ... ESCIT ...

22. VII. Bio sam pregledati iskopine na Stupovima u Biskupiji putke za dublje kopanje u Maloj Crkvini i nastavak iskopina kod Katića Bajama. Zadnje nedjelje kopalno se sa jugoistočne strane bazilike³⁷ prekopavajuć prije spomenute grobove. Oni su bili ispod nasipa od klačarde i ruševina, dosljedno prije nego se crkva srušila ili barem kasnije su ruševine ili zadnji dio istih na grobove pali. Ovo je nekako ustvrditi, da je u vrijeme ovih

oprva nisu se protezale po prost se srušio i grobove prekrio, dok gornji morao je biti sustavno porušen, te klačarda s prva ne sizala onamo, a priostali ostanci sebi prepušteni, te pokle groblje zapušteno ruševine protegle se i na taj dio. Mislim, da«.

Otada pa sve do g. 1925. nema spomena o Stupovima u Marunovim bilješkama. Pod tom godinom Marun navodi, da je kupio još jednu zemljišnu česticu sa isto

iako je male nade odnosno na otkopanu baziliku ... i sa prekrčenjem iste izvršene će biti iskopine na tom položaju«,³⁸ a 30. X. iste godine zabilježio je, da je obišao krčevinu na Stupovima,³⁹ ne spominjući načno iz bilješke od 22. IX. 1926. saznajemo, da je Stupove zasadio vinogradom, da bi se ruševine bolje čuvale od propadanja.⁴⁰

Iz tih bilježaka sve do g. 1907., što je bez sumnje išlo na štetu objekta, jer se tada nisu poduzimale zaštitne čeve publikacije. Vidi se, kako je Marunu bio upadljiv jedan grob, za koji je držao,

više nije rekao, držim, da je taj grob suvremen ostalima. Vidljiva je njegova intimna dilema u pogledu vremenske pripadnosti jedne skupine grobova, kao i to, da se, s razlogom, konačno opredijelio za njihovo novije postanje, što je počeo, a nije dospio da dovrši, ostavivši bilješku nedorečenom. Potpuna je novost naknadno otkriće druge građevne česti uz južni zid bazilike.

Ali s Marunovim zahvatima nisu potpuno presahli nalazi, koji potječu s tog položaja. Tako je g. 1929. muzejski podvornik Ivan Jelovina slučajno dohvatio prvi kamen na zidu njive Stevice Prijića, koja se nala Stupova, i zatim konstatirao, da mu se u ruci nalazi skoro A njegova braća, koja su obrađivala zasadeni vinograd na Stupovima, nalezili su tom prigodom sitnih ulomaka i donosili ih u Muzej od g. 1936–38.

³⁷ Iako se ovdje Stupovi ne spominju, ovo se može odnositi samo na njih.

³⁸ Jedna Marunova zabilješka na cedulji pod datumom od 5. IX. 1925.

³⁹ Isto pod navedenim datumom.

⁴⁰ Marun, Moje starinarske bilješke, pod navedenim datumom.

Konačno g. 1950. i 1951. izvršila se revizija na muzejskoj čestici kao i iskopanje dom popabirčilo dosta sitnih ulomaka, a skoro sve se to našlo na muzejskoj čestici, t. j. u neposrednoj blizini još uvijek krnj, i to u tolikoj mjeri, da se jedva koji arhitektonski oblik dade rekonstruirati. O najnovijim zahvatima izvijestio sam ukratko i tom prigodom siromašan nalaz objasnio time, što se položaj toku vremena kamenje lako kotrljalo niz njene pristranke, nadu, da će se još toga pronaći.⁴¹ Poslije toga pronašla je Marta Popović ulomak kapitela u svom suhozidu, zid Stevice Prijića, a do 200 m daleko od položaja, gdje je g. 1929. Jelovina pronašao kapitel.⁴² No uza svu nepotpunost nije ni bilo

Međutim, Stupovi se spominju u literaturi i poslije Radićeve objave, no nevezano uz naknadne diti teritorij

ljeća, pokušao ujedno riješiti i njeno drum, biskupovo sijelo, nalazilo u Biskupij po

biskupija, kojoj je prvi biskup bio neki Celijan. U isto vrijeme ili nešto slije da je u Ludrumu podignuta stolna crkva, posvećena valjda djevici Mariji. Da su crkva i Biskupija propale

VI. stoljeća i da je za hrvatskih vladara od VIII. do IX. stoljeća

ljena najprije crkva, a onda i biskupija, ali pod novim imenom hrvatske ili kninske biskupije.⁴³ Dokazano je, da je kninski biskup postao od hrvatskog⁴⁴ na taj način, što se migriranje hrvatskog biskupa padom hrvatskih kraljeva zaustavilo u Kninu. A baš zato, što su preteče kninskih biskupa migrirali i nisu imali stalna

je teško i skoro nemoguće vjerovati, da bi oni uopće znali biskupije kratkog vijeka, kao što je bila ludrumska, koja se začela u predvečerje teških perturbacija, zbog kojih se na ovom području tvorilo u prah i za sobom nije ostavila nikakve uspomene. Zato nema mjesta sentimentalnim motivima,

neka tradicija. Osim toga ne može se sa sigurnošću govoriti ni o jednom biskupovu sijelu u ovim krajevima ni u VIII. i IX., nego ni u X. stoljeću, a drugo je, što je dokazano, da u Biskupiji uopće biskupa nego u samom Kninu.⁴⁵ Stoga je promašen i dalji Klaićev pokušaj, da

sti, da li na Crkvinu ili na Stupove, Klaić izlazi

⁴¹ Gunjača, Rad Muzeja hrvatskih starina u g. 1951, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 3, Zagreb 1954, str. 188.

⁴² O tome i u prilogu »Rad Muzeja hrvatskih starina u g. 1953.« u ovom broju časopisa.

⁴³ Vjekoslav Klaić, O položaju »Episcopatus Ludrensis« u rimskoj Dalmaciji (g. 532) (Bullettino di archeologia e storia dalmata, XXXVIII, Split, 1914. (Preštampano iz Vjesnika hrvatskoga arheološkog društva u Zagrebu, N. s. XII, 1912.), str. 114-117.

⁴⁴ Miho Barada, Episcopus Chroatensis, Croatia sacra 2, Zagreb 1931, str. 201-209. — Gunjača, O položaju kninske katedrale, str. 75.

⁴⁵ Gunjača, o. c., str. 57-84.

da je moguće, da bi stolna crkva (sv. Marije!) biskupije ludrumske, a poslije kninske stajala na Stupovima, a mlada hrvatska bila bi mu ona na Crkvini.⁴⁶ Klaić za ovakvo kombiniranje nije imao baš nikakva ostacima graditeljstva i

kakvih osobina, kad spominje ostatke crkava na Stupovima i na Crkvini, ništa ne diferencira, pa se ne može znati, na osnovu kojeg kriterija je on tako kombinirao. Inače, što se tiče vremenskog odnosa među ovim crkvama, bili smo prije a pogotovu danas⁴⁷ načisto s tim, da je baš obratan slučaj. Ostaci bazilike na Crkvini stariji su u svakom slučaju preko jednog stoljeća od onih na Stupovima.

U tijesnoj vezi s Klaićevom neupućenosti stoji i neposredni navod, da bi – budući da se on opredijelio za Stupove – u tom slučaju bila starija ona crkva, za koju Vinjalić kaže: »una rotonda ottangolare, par che sia stata chiesa all' antica«, a druga ona, za koju isti pisac reče, da je »una fabbrica bislunga«. Naime, ova druga je na Crkvini, a prva uopće nije na Stupovima, nego se nalazi još neotkrivena ispod današnje parohijske crkve sv. Trojice.⁴⁸ Na Stupovima je trobrodna bazilika, koje je oblik bio jasan davno prije Klaićeva pisanja, pa tu nije bilo mjesta primjeni Vinjalićeva navoda o obloj crkvi. Dakako da je potpuno proizvoljno nabačeno i to, da se katedrala Ludruma zvala sv. Marijom, na što je Klaića mogao navesti samo nemetodičan spoj s činjenicom, što se kasnije za kninsku katedralu sv. Marije u Kninu.

Iz svega toga vidi se, da treba mimoići sve, što god je Klaić rekao o Stupovima. Što se pak tiče pripadnosti samog ovog predjela biskupiji Ludruma, nismo baš načisto s tim, iako je to vrlo vjerojatno. Istina u posljednje vrijeme utvrđeni su znakovi starokršćanskog života u Biskupiji, jer se konstatovalo, da se ostaci zdanja na Katića Bajamima, koji se nalaze između Stupova i Crkvine, ne odnose na hrvatsku »villa regalis«, nego na starokršćansku crkvu,⁴⁹ te iako Klaić za to nije znao, stvar još uvijek ne govori za ludrumsku katedralu u Biskupiji, jer su dimenzije te crkve za tu svrhu veoma čedne.

Godine 1922. M. Vasić iznosi sažeto ono, što je o ostacima bazilike povima rekao Radić, i preuzima od njega tloris.⁵⁰ Od svoje strane je dodao, da je crkva sazidana tek u drugoj polovici XI. stoljeća, a možda i nešto kasnije⁵¹ i u tomu se razilazi od Radića, koji je inače raniju dataciju IX. stoljeća

Karaman se posljednji osvrnuo na crkvu u Stupovima, i to ne specijalno zbog nje same, nego ju je zahvatio u općenitom izlaganju o trobrodnim

⁴⁶ Klaić, o. c., str. 117.

⁴⁷ Gunjača, Revizija iskopina kod Knina godine 1950, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 57, Zagreb 1953, str. 27. – Lj. Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji g. 1950, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 4, Zagreb 1955. Gunjača, Oko revizije iskopina u Biskupiji, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 4, Zagreb 1955.

⁴⁸ Gunjača, Kako i gdje je svršio hrv. kralj D. Zvonimir, str. 393–4.

⁴⁹ Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina g. 1950, str. 39–47.

⁵⁰ Miloje Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX. do XV. veka, Beograd 1922, str. 110–111.

⁵¹ Vasić, o. c. str. 111.

⁵² Radić, o. c., str. 68.

likalnim građevinama XI. stoljeća u Hrvatskoj na taj način, što je najviše na nju aludirao.⁵³ Karaman donosi Radićev tloris u nešto jednostavnijem obliku.⁵⁴ Tu je Karaman negirao ranija mišljenja, da su kontrafori, kakvi su na Stupovima, služili kao potpornji bočnim zidovima (s čime je u uskoj vezi i postojanje presvodnog krova) i pripisao

Zatim je tvrdio, da su jednobrodne crkve većih dimenzija nastale pojednostavljenjem regionalne hrvatske romanske trobrodne bazilike suživanjem na samo jedan brod.⁵⁶ Ova mišljenja izrečena su na osnovu uspoređivanja neanalognih elemenata na drugim, a sličnim arhitekturama ili stavke, da je jedna crkva (sv. Spas na vrelu Cetine) mnogo mlađa, nego što ustvari jest, pa su protudokazima opovrgnuta.⁵⁷

I to bi bilo posljednje, što je rečeno o Stupovima bilo u direktnoj ili indirektnoj vezi s njima. A sada dolazi najnovije izlaganje.

III. OSTACI BAZILIKE I NJENIH DOGRADNJI

Ovdje se radi o ostacima zidova trobrodne bazilike s endonarteksom i zvonikom na pročelju, pa dviju prostorija, koje su se dogradile uz južni zid bazilike (sl. 4). Revizijom iskopina konstatiralo se, da se pri predašnjim zahvatima nije poseglo do kraja
ih je Radić u nacrtu naglasio kao nestale.

Bazilika je orijentirana na istok sa znatnim skretanjem prema jugoistoku. Njena dužina iznosi 35 m, a širina bez kontrafora cijele bazilike je organska, izuzev nekoliko kontrafora, koji su se izgradili naknadno, ali ne mnogo kasnije od zidova, nego najvjerojatnije pred izgradnju 12, 13 i 15.

Zidovi bazilike su građeni masivno, a građu im sačinjavaju veći i osrednji komadi lomljenih vapnenca i pješčenjaka, koji seljaci zovu krečinom. Malterna veza je prilično čvrsta; oprla se razaranju vegetacije i ljudskoj ruci pri čestom češćem obrađivanju zasadenih vinograda. Nesumnjivo je, da se zidalo sa još toplim krečom, s kojim se miješao veoma grubi pijesak. Ne opažaju se nikakvi spoliji doli dva žrvnja, od kojih je jedan uzidan kao pojačanje temelju pilona br. 6, a drugi u temelj zida

čuvali su se većinom nad temeljem, a tek na četiri mjesta samo u temelju, i to: na dva mjesta južne apside, u malom traktu sjevernog zida i na uglu, koji sačinjava sjeverni temeljima (v. tlocrt). Vremenskim raznošenjem kamenja postradali

⁵³ Ljubo Karaman, *Iz kolijevske hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, str. 68-71.

⁵⁴ Kako se tu ne nalazi pronađeni dio pločnika, ispunjene su partije zidova, koje je Radić označio kao nestale, i odbačene su Radićeve pretpostavke o oblicima svoda.

⁵⁵ Karaman, o. c., str. 69.

⁵⁶ Karaman, o. c., str. 71.

⁵⁷ Gunjača, *Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje*, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 2, Zagreb 1952, str. 72-77.

teško, ostaci sjevernog reda pilona unutar broda, kao i pločnik, kojeg se ostaci nalaze samo na dva mjesta (sl. 5). Najveća visina sačuvala se na sredini južnog zida bazilike, gdje iznosi 90 cm i zatim teče ispod te visine k pročelju i apsidi pridodane zgradice, a onda se tu spušta do samog temelja pred južnom apsidicom bazilike. Najniži dijelovi zida sačuvali su se na onim mjestima, gdje smo spomenuli, da je znatno prelaze uobičajenu mjeru kod starohrvatskih crkava, jer im se debljina kreće oko 1 m. Dapače na centralnoj apsidi, a od krajeva prema sredini, zid je još i deblji, te po sredini apsida dostiže debljinu od 1,40 m. Na unutrašnjoj strani zida, kao Našlo ih se zapravo pri posljednjim radovima g. 1951.

U unutrašnjosti

(na tlorisu b , b_1), uz koji strše dvije lezene prema endonarteksu i one imaju svoj pendant na unutrašnjoj strani pročelnog zida (na tlorisu m , n). U brodu crkve sačuvala su se četiri s cijelom osnovicom, a dva pilona na sjevernoj strani sačuvala su samo česti osnovice u temeljima (izuzev česti pilona br. 5). Južni red pilona sačuvaov se u visini od 60 do 77 cm. Crkva je po sredini pročelja raščlanjena zvonikom, a na začelju sa tri apside: središnjom i dvjema pobočnim.

Gradevne nepravilnosti

U prvom redu upada u oči posljednjim da je bazilika sjela na vršak glavice, koji je od prirode zaobljen na taj način, da se pri njenoj gradnji nije iznivelirao teren, nego se pristupilo neposrednom kopanju temelja, a zatim zidanju, tako da je kapa ovoga vrška ostala unutar same bazilike. Na taj veksna, te nivelaciona pokazuje diferencije: na pročelju 85 cm, a na začelju 70 cm, dok poprečni na sjevernoj strani 20 cm, a na južnoj 50 cm (vidi priloženi presjek). Nema sumnje, da su u posljednjoj vezi s ovim propustom druge dvije nepravilnosti, koje su se manifestirale na pravcu sjevernog zida bazilike i naročito sjevernog zida zvonika. Naime, oblina glavice priječila je, da se pri gradnji tačno sagleda pravac, koji je bez sumnje bio u koncepciji, pa se sjeverni zid, iako u neznačajnoj mjeri, počinje lomiti od zida prema unutrašnjosti endonarteksa, te ne teče u idealnom pravcu, kakav je na dosadašnjim tlorisima. Zvonik je bez sumnje bio zamišljen sa pravilnom četverostranom osnovicom, kako se također nalazi na objavljenim tlorisima, ali se takav nije izveo. Dok mu južni zid teče u paralelnom pravcu sa južnim zidom bazilike, zapravo u osi s južnim redom pilona i sastajalištem južne i centralne apsida, njegov pendant na sjevernoj strani to ne čini. On toliko skreće od ovakvog odnosa, da njegov pravac, kad se produži, umjesto da teče paralelno siječe ga baš na položaju, gdje će skrenuti u apsidu.

Os bazilike, koja teče sredinom centralnog prednjem dijelu crkve na simetrične dobit ćemo dojam o njihovoj cjelokupnoj nepravilnosti. Najviše upada u oči

centralna apsida s nepravilnim lukom i s jako pomaknutom osi, da se ne mogu dobiti dvije sukladne polovice njena prostora.

Pobočne apsidge ne pokazuju međusobnu simetričnost, jer nisu jednako kovane, budući da se sjeverna stala prije savijati nego južna. Čela sastajališta apsida nisu postavljena u pravcu; južno čelo je nešto uvučeno prema unutrašnjosti apsida i postavljeno je koso.

Slične nepravilnosti kao kod centralne apsidge nalazimo dogradnje uz bočni zid bazilike. Unutrašnjost brodova je pri vrhu uža 25 cm nego pri dnu, pa odatle nepravilnost pačetvorine, koju zapremaju brodovi.

Piloni pokazuju apsolutnu nepravilnost u svojim krakovima, ma da znamo, da svim krakovima nije jednako podijeljena uloga. Skoro nijedan krak nije izvučen pravilno.

sa vertikalom susjednog pilona, koje

Razlike u izradi krakova pilona najbolje se očituju iz ove tablice:⁵⁸

Pilon br.	Sačuvana visina cm	Istočni krak dug cm	Zapadni krak dug cm	Sjev. krak dug cm	Južni krak dug cm
2	77	90	100	70	22
4	68	80	90	70	18 28
6	60	78 70	130	70	30 26

Dosta znatne nejednakosti pokazuju kontrafori bilo po svom obliku, bilo po međusobnom

strane (sl. 6), a pet sa južne strane crkve,⁵⁹ dok se na ovoj strani nalazi jedan kontrafor više (br. 13 na našem tlorisu), koji on nije primijetio zato, što se neposredno na nj veže apsidica dogra

uglove pročelnog i pobočnih zidova isto tako, kao što padaju na crkvi sv. Spasa na vrelu Cetine. Njihov oblik zbog funkcije podupiranja dvaju zidova je drukčiji od ostalih, njihova os je naime duža nego kod drugih. Ali ipak se među sobom razlikuju tim, što im položaj na uglovima nije jednak i što su mjere kako osi tako i vrata različite. Naime, kontrafor na uglu sjevernog i zapadnog zida pada sa svojom osi tačno na kut, što ga među sobom čine ta dva zida, dok

na bočni zid. Zbog toga je dužina pročelnog zida, računajući od vrata, kraća na južnom dijelu 30 cm od odgovarajuće strane na sjevernom dijelu.

Inače svi drugi kontrafori padaju sa svojim paralelnim osima na zidove osim kontrafora br. 10, kojemu je os od drugih otklonjena zato, što kontrafor, a s njim i os ovdje prate oblinu apsidge.

Radić je uočio razlog, zašto je na jednoj strani više kontrafora, a na drugoj manje, na što ćemo se navratiti kasnije.

⁵⁸ Dvije mjere navedene u istoj rubrici označuju veće razlike u krajevima jednog kraka.

⁵⁹ Radić, o. c. str. 66.

Ovdje moram dodati, da je oblik kontrafora drukčije predstavljen na ranije reproduciranim tlorisima, gdje im zaobljavanje nastaje tek na posljednjoj trećini površine. Sve razlike u rasporedu i dimenzijama kontrafora iznosim na tabli, a na tlorisu se vide njihovi oblici.

Kontraf. br.	Dužina vrata cm	Dužina osi cm	Razmak od predašnjeg cm	Kontraf. br.	Dužina vrata cm	Dužina osi cm	Razmak od predašnjeg cm
1	125	135	—	9	120	110	175
2	130	120	170	10	130	120	190
3	115	120	220	11	120	120	—
4	120	125	210	12	120	126	200
5	115	115	195	13	100	120	220
6	120	120	190	14	115	110	1270
7	110	115	165	15	130	115	175
8	110	115	190	16	135	125	180

Ako pogledamo u nacrtu liniju krajnjih zidova dogradnji, vidjet ćemo, da se ona iako veoma lagano lomi, štaviše ide prema pristupu k sporednim tima crkve, iako su im krajnji uglovi jednako udaljeni od južnog zida bazilike.

Tako utvrđen niz građevnih nepravilnosti bjelodano svjedoči, kako se u tome ipak zadržala građevna praksa sterala kod ranijih crkvenih zdanja, oblik, koji je, iako djelomično, primljen izvana.

Podjela bazilike:

Zvonik. Zvonik se nalazi na sredini pročelja i organski je vezan s pročelnim zidom, koji mu je poslužio za četvrtu, stražnju stranu. Ima oblik vilne pačetvorine zbog spomenute griješke na njegovu sjevernom zidu. Sprijeda je veliki rastvor od 3,45 m, koji je služio kao

ski ostaci sačuvani su u tako nezatnoj mjeri, da se ne može znati od dna prema vrhu blago suživao poput zvonika na crkvi sv. Spasa na vrelu Cetine. No budući da je crkva sv. Spasa u mnogočemu slična ovoj, — samo što je dosta starija — ne će biti smiono, ako kad imamo elemente analognih oblika

taljima. Kako se zvonik sv. Spasa sačuvao do pod krov, to se na njemu očituje, kako se suživao prema

i naš zvonik. nad prolazom bio sv. Spasu vrata završavala lukom. Ali ne možemo se više služiti analogijom što se tiče ostale visinske raspodjele. To u prvom redu zato, što se kod sv. Spasa ulazilo

znati, da li je matronej postojao, iako bi mu po analogiji bilo mjesta u katu

endonarteksa. No na svaki način ulaz je bio iznutra, i to je moralo djelovati na drukčiji položaj otvora na zvoniku.

Endonarteks. Iz prizemlja zvonika kroz vrata na koja su uža od onih na čelu zvonika (široka su 2,60 m), pristupalo se u prvu prostori

Unutrašnje dimenzije te pačetrovine iznose $11 \times 4,5$ m. U preostacima zidova unutar nartekse nailazimo na raščlanjenost, a to su lezene, koje strše iz zidova $b-b_1$ i $d-d_1$ kao i ostatak zida c , koji se nalazi

Na zidu b nalazi se lezena m duga 76, široka 115 cm, a na zidu b_1 lezena n , koja je duga 60, široka 105 cm. Na pročelnom zidu su lezene o (60×20 cm) i p (70×115 cm). Zid c nema lica na zapadnoj strani, jer je ono porušeno, te se ne zna tačno, dokle je tu dopirao. Ostatak je visok 45, dug 140 cm, a debeo koliko i ostali zidovi.

To, što zbog izgleda na prvi pogled nazvasmo lezenama, predstavlja zapravo preostatke donjeg dijela širokih rastvora, koji su završavali lukom i podržavali bokove bačvastih svodova, kako se to dobro vidi u nartekstu crkve sv. Spasa. Samo je razlika u tomu, što prizemlje, dok je ovdje južni svod bio bar djelomice rastvoren radi prolaza na kat. Po rasporedu donjih ostataka crkve.

Čas prije spomenusmo, da južni svod nije tekao svom dužinom ostalih dvaju, a do te konstatacije smo došli na osnovu nalaza dviju stepenica in situ (sl. 8), koje nitko dosada

stubišta i zbog njihova postojanja morao je biti djelomičan svod ili ga tu uopće nije bilo. Te dvije stepenice nalaze se u 95 cm široku otvoru, koji stoji između »lezene« n i zida c . Prva stepenica diže se iznad ostatka pločnika 12 cm, a sama je visoka 16 cm. Vidljiva širina njene vodoravne površine iznosi 34 cm. Na nju naliže druga stepenica visoka 19, a široka 35 cm. Ova druga stepenica ne začepljuje rastvor čitavom dužinom kao prva, već je kraća i nastavlja se manjom pločom. Obje stepenice su od lapora, pa su im površine trenjem nogu jako udubene, a na više mjesta su ispucale, zbog neotporna materijala. Stepenice su naknadno kovima zidova, koje dodiruju

druge stepenice začepljen je sitnim kamenom, koji je spojen malterom. Nema sumnje, da su stepenice u nastavku zakretale, jer u pravcu, kojim su se uputile, nijesu mogle doseći sprata. Postojanje ostataka oblika, koji nisu organski vezani sa zidom a_1 , govorilo bi, da je tu bio načinjen zid, da podupre

na zapad. Taj zid dijelio je južni pregradak nartekse na dva dijela. Iako c na ovom kraju nema lica, ipak se može tvrditi, da je na zapadnom dijelu pregradka bio otvor, jer zato govori mirno lice »lezene« p , samo se ne može konstatirati, koliko je taj otvor bio širok. Time se potvrđuje, da je pod stubištem postojao neznatan prostor, koji je valjda nečemu koristio.

U endonartekstu se nalaze ostaci pločnika (sl. 9). Ploče su od lapora, a sasvim su drukčijih dimenzija od onih, što se nalaze u objavljenim tlorisima. Sačuvale su se u bloku u srednjem pregradku nartekse, više k istočnoj i južnoj strani. Sačuvana površina iznosi $10,80$ m². Ploče su lijepo klesane, imaju pa-

četvrtast oblik sa dobro dotjeranim bridovima, različite su dužine, dok su široke oko 75 cm. Vrijedno je istaknuti, da se na zidu *c* do pločnika nalazi žbuka, koja ide dublje od površine pločnika, što dokazuje, da se pločnik postavio kasnije, negoli je crkva bila ožbukana.

Matronej. Prije rekosmo, da se ne može točno znati, da li je ova crkva imala matronej, jer tačnu potvrdu za to pitanje mogli su prinijeti visini dvaju ili jednoga od transverzalnih zidova, da se ona sačuvala. No iatoga nemamo, ipak s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti, da je u ovoj crkvi matronej postojao. Na to nas upućuje činjenica, što je nad presvođenim prizemljem endonarteksa morala biti jedna prostorija, a i stepenište potvrđuje, da se k njoj prilazilo. Ta prostorija ničemu nije bolje mogla služiti nego matroneju, a sam položaj je identičan s položajem matroneja kod sv. Spasa, pa ta analogija podupire pretpostavku. Bit će da je i ovdje odgovarajući zid *b* – *b*₁ na dijelu, koji pripada matroneju, bio perforiran.

Crkveni brodovi. Iz narteksa se pristupalo 220 cm, što je neobično velik raspon, pa je vjerojatno, da je bio uži, jer se može pretpostaviti, ostaci. Upadljivo je, što taj otvor nije smješten po sredini zida *b*–*b*₁, a prema tomu ni po sredini centralnog zloga i da se to ne može olako pripisati goloj proizvoljnosti i nesmotrenosti graditelja, nego da tomu treba potražiti preostacima ništa ne može zaključiti, ali ako pomislimo, što je bilo na gornjim površinama ovdje nestalog zida, i dotjeramo sliku matroneja, zaključit ćemo ovo: zid matroneja bio je na više mjesta perforiran, a pogotovu na srednjem dijelu, u pravcu glavnog oltara. Praviti rastvor u prizemlju i na katu jedan povrh drugoga značilo je oslabiti zid na najdelikatnijem mjestu, jer taj zid na sebi drži presvodni krov crkve, pa se to moralo izbjeći na taj način, da se kod dva vertikalna otvora izbjegla zajednička os, te se donji otvor pomakao k sjeveru i to bi bio uzrok ovakvom njegovu položaju.

Ušavši tako u najveći prostor crkve, naći ćemo, da je on pilonima dijeljen na tri broda: centralni niti se iz kakvih zabilješki zna, dokle su sezali brodovi, odnosno gdje je stajala pregra tako su malog broja i dimenzija, da se po njima ne mogu znati dimenzije pregrade. No baš u tomu dobivamo indicij, da je pregrada bila malena, pa ako to povežemo s najizglednijim mjestom za njen položaj, doći nije vjerojatnosti, da se ona nalazila kod zadnjeg para pilona, toliko prostora, da ga je malo ostalo dužina brodova bi iznosila oko 15,5 m, a širina sva tri broda 11 m; od toga na centralni

Rekosmo, da su se tri pilona sačuvala do južnog zida bazilike. jasne površinske oblike te u horizontalnoj ravnini daju oblik vrlo nepravilna krsta.⁶⁰ Od ostala tri pilona na sjevernoj strani sačuvali

⁶⁰ Bulić se u spomenutom »Izvjješću« izjasnio, da crkva ima po pet pilova (= pet pari) osmerokutna prereza. On je valjda došao do četiri pilona u jednom redu na taj način, što je ubrojio tada nejasni dio zida *b*, koji je stršio u osi ostalih pilona u sjevernom redu (v. Radićev tloris), a peti pylon vidio je u onom preostaku zida *c* u narteksu, te zamišljao, da mu je pendant na sjevernoj strani iščezao. Radiću je izmaklo da to primijeti, a inače se

ostaci. Dapače pilon br. 1 u vrijeme prvog otkrivanja bio je sačuvan mnogo više, kako se na objavljenim tlorisima vidi, njegovi ostaci. Ovo kao i druga nestajanja pripisujemo onomu razdoblju, dok su ostaci stajali raskriveni. Svakako je važno, što su na ovome pilonu, kao i na pilonu br. 5 preostala lica po kojeg kraka tako, da se mogao konstatovati razmak od odgovarajućih pilona na drugoj strani, i utvrditi, da je par i par pilona tekao usporedno. Simetrija u rasporedu i istovetni oblici krakova na odgovarajućim položajima, kako se vidi na preostacima, pa još identičan prostorni odnos sa pobočnim zidovima crkve, vodi nas na zaključak, da je oblik svih pilona u osnovi bio jednak, te se na osnovu toga izvela rekonstrukcija sjevernog reda pilona kako na terenu, tako i u nacrtu.

Piloni su po obujmu glomazni, a koliko god su u svojoj razvedenosti nepravilni, ipak pokazuju neku dosljednost, koja je povezana s njihovom funkcijom. Najkraći krakovi

kratki, jer je luk, kojim se krak pri vrhu završavao, potpasivao i primao na se najmanje krovno opterećenje. Za ovima po veličini dolaze krakovi na protivnim stranama pilona, a najduži su oni, koji idu

zontalnom presjeku dužina pojedinog pilona se kreće oko 3 m, a širina oko 2 m. Relativna površina svakog takvog bloka iznosi oko 4,20 m². Ovakva njihova glomaznost u uskoj je vezi sa statičkom funkcijom, jer se na njih prenosila težina glomaznog presvodnog krova. S obje strane pilona br. 3, kao i u uglu pilona br. 6, nalazimo površine ispunjene kamenjem u malter, što se postavilo, da se čvrstini pilona pridonese na još jedan način

Sjeverni brod bazilike ne pokazuje nikakve osobine.

U centralnom brodu uz pilon br. 2 nalazi se ostatak pločnika. To je mala krpa, koja je preostala od mnogo veće površine, koja se nalazi unesena na predašnjim tlorisima. U uglu između istočnog i južnog kraka pilona br. 4 nalazi se ostatak interesantno profilirane žbuke. Na njoj je načinjen vertikalni ugaoni obli žlijeb po stranama profiliran zasjekom, što jamačno potječe iz nekog kasnijeg ponovnog žbukanja crkve ili njenih dijelova.

U južnom brodu bazilike našlo se također žbuke na zidu crkve.

Na tom zidu postojala su sporedna vrata crkve, koja dosada nijesu bila primijećena. Vrata se nalaze prema prostoru između pilona br. 2 i br. 4. Široka su 160 cm. Dno ovih vrata nalazi se 20 cm iznad živice u bazilici. Donja površina zida na vratima je stepenasta, tako da se nakon 28 cm debljine zida mjereći od unutrašnje strane, uzdiže 15 cm visoko

prema vani. Na površini obiju stepenica nailazi se mjestimično na dobro malterisane pločice. Ovakav sastav mase potiče nas na zaključak, da se tu radi o malternoj postelji, na koju su sjele ploča i prag. Tomu u potvrdu dolazi njenica, što se na podanku ovog otvora nijesu našli nikakvi znakovi, koji bi podsjećali na gibanje vrata (rupe, žlijeb) jamačno zato, što su takvi postojali na ploči, eventualno pragu, te su s njima nestali.

uhvatio za Bulićev izraz »osmerokutna proreza«, pa za pilone kaže »svakako niesu osmokutni« niti »osmokutna proreza« što bi značilo u obliku pravilnog osmerokuta, nego naprosto u obliku križa, što je posve drugo nego osmerokut (Radić, Ostanci... str. 64-65). Radić u tome nema pravo, jer Bulić nije ni mislio na pravilan oktogonal, nego na osam kutova, koliko ih se nalazi pri vrhovima krakova svakog pilona.

Svetište. Prema prednjem omeđenju brodova preostao bi nam za svetište prostor zatvoren septumom na zadnjem paru pilona i trima apsidama, od kojih dvije pobočne počinju neposredno iz bočnih zidova bez ikakva preloma linije zato, što su ti brodovi i onako preuski.

Otvor centralne apside iznosi 4,65, a dubina te apside iznosi 3,5 m. Otvor sjeverne pobočne iznosi 2 m kao i južne, a dubina obiju kreće se oko 1,40 m. Zatečeni nivo svetišta nalazi

apsida, pa se vidi, da je tako bilo izvorno građeno. No ipak misliti, da svetište nije bilo odignuto iznad razine brodova, t. j. da bi se glavni obred vršio u udolini. Stoga je morala biti nasuta bema, samo su se tragovi tomu ili odavna uništili, ili se prije nisu primijetili, jer se o tomu nije vodilo računa pri prvašnjem zahvatu, budući da su tih godina zaista pravljeni osjetljivi propusti.⁶¹

Visinski oblici. Nismo u stanju da išta rečemo u pitanju visinskih dimenzija, a i oblika bazilike. Da je na mjestu ostao sav materijal, koji se srušio sa bazilike, moglo bi se kalkulacijom doći do makar nekakve predodžbe visinskih dimenzija, ali ne i oblika. Pitanje je naime, da dom bila empora ili ne.

Krov. Karaman je, niječući postojanje presvodnih krovova kod starohrvatskih trobrodskih bazilika, svrstao među takve

Već smo se sreli s principijelnim osvrtnom na te tvrdnje,⁶³ a ovdje mi se pružila prilika,

osnovu kojeg je Karaman djelomice razradio svoje postavke.

Za postojanje presvodnog krova govore dva veoma jaka argumenta, a to je onakva raščlanjenost pilona unutar crkve i postojanje kontrafora uzduž njenih zidova izvana. Prvi su preko raščlanjenih lukova primali na sebe težinu kamenog svoda, a drugi su čuvali bočne, iako glomazne zidove crkve, da se ti zidovi pod

leka ne iziskuju lagani drveni strop, nego samo teški kameni svod.

Karaman je prešao preko funkcije pilona, a uzeo u obzir kontrafore, te im negirao statičku funkciju odlučnom izrekom: »Pozivalo se na potkrepu mišljenja, da su ove starohrvatske bazilike bile presvodene, na vanjske lezene nekih od tih crkava, ali te se lezene ne podudaraju u osi s unutarnjim pilonima. Prema tome su to bez sumnje prave lezene dekorativnog karaktera, a nikakvi kontrafori, što primaju teret svodova. Stvarnih dokaza i materija

kninske i biogradske katedrale

nije bio uočen jasno odjeliti sloj hrvatskog graditeljstva, t. j. sloj bazilika ravnog drvenog stropa (Rab, Krk) od s

bazilici na Stupovima pripisao drveni strop. Glavni Karamanov razlog o nepodudaranju kontrafora sa pilonima ovdje otpada, jer se radi samo o podijeljenoj ulozi, a svrha je ista. Piloni primaju na se vertikalni tlak, te je odnos

⁶¹ Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji ... str. 12, 16, 17. – Oko revizije iskopina u Biskupiji.

⁶² Karaman, o. c. str. 62–71.

⁶³ Vidi notu 57.

⁶⁴ Karaman, o. c. str. 69.

samo među njima isti, jer svi imaju istu ulogu. Kontrafori pak čuvaju, da se od tlaka ne rastavi zid, pa zavisi o ocjeni graditelja, gdje, koliko i kako rasporedi prema tomu, koliko smatra, da je osjetljiv bočni zid bez ikakve veze s tim, kako stoje raspoređeni piloni unutar crkve.

Već je Radić dobro ocijenio statičku (a ne dekorativnu) funkciju kontrafora, kad je opisivao ovu baziliku, te na nju primijenio presvodni krov. On kaže:

drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih iskustvom o razpornom djelovanju svodova na pobočna crkovna platna.⁶⁵

Mi općenito, a naročito ovdje, ne možemo pripisivati tolike hrvatskog graditeljstva za dekorom. Mi na starohrvatskim preostacima dapače vidimo, da su se mnogi nedostaci jeftino mogli izbjeći, da se vodilo malo više računa o dekorativnim momentima. Lično bih bio kudikamo skloniji vjerovati, da se u starohrvatskom graditeljstvu sve pravilo prilično spekulativno i da je u prvom redu tu, u materijalnom razlogu, uzrok, što se nije razvijao smisao za vanjski dekor. Vjerujem, da se dosada olako štošta pripisivalo rustici, što je ustvari izišlo iz spekulacije. Mi tu spekulaciju susrećemo u prostoru, materijalu, a naročito u obradi, i nemoguće je reći, da je posrijedi što drugo, kad se s druge strane zna, koliko je dekorativnog smisla bilo pri obradi arhitekt

cija kontrafora tako bila jasna, preostalo bi da činjenici o nedostatku volje ili sredstava za vanjski dekorativni utrošak suprotstavimo odjednom dekorativni motiv izgradnje kontrafora, u koje se utrošila masa materijala i mnogo vremena, kao što je slučaj baš sa Stupovima.

Ako pogledamo neobičnu debljinu svih zidova crkve i to usporedimo sa drugim starohrvatskim zdanjima, vidjet ćemo, da se diferencija 30 cm. Već sama debljina zida upozorava, da je on tako građen zato, da na sebi nešto nosi. Može, doduše, pasti prigovor, da je zid debeo zato, što je zgrada bila visoka, ali tomu dolazi odgovor, da je zvonik sigurno bio viši od crkve, a da su njegovi preostaci jednako debeli kao i oni od bazilike. Dapače, ista debljina zidova višeg i nižeg dijela jednog objekta govori baš zato, da je niži dio bio više opterećen. Očito je, da ne preostaje drugo da zaključimo, nego da su zidovi debeli zato, što je na njih nalijegao raspon crkve velik, a krovna masa teška, zidali su se i poluobli kontrafori za svaku sigurnost pobočnim zidovima, dakle opet iz statičkih liko se pritom imao na umu estetski moment, onda se on postigao u zaobljenosti i kosini kontrafora. Ali smo vidjeli, da na južnom bočnom zidu manje kontrafora nego na sjevernom. To ništa ne oduzima tvrdnji o njihovoj statičkoj namjeni, nego je dapače učvršćuje. Svakako ova činjenica ide protiv samog dekorativnog efekta, jer taj ne trpi ovakvu krnjavost, a najmanje je dekorativno to, što su im dogradnje među njima razbile liniju. Radić je pravilno uočio, da su zidovi kapelice debeli koliko i bazilike zato, što je tu kapela preuzela funkciju kontrafora.⁶⁶ Ne znajući za onu drugu dogradnju pred »kapelicom«, Radić je nedostatak ostalih kontrafora

⁶⁵ Radić, o. c. str. 65.

⁶⁶ Radić, o. c. str. 65.

maćio time, da su graditelji smatrali, da dva kontrafora, koja su tu imala doći, mogu izostati zato, što je južni zid bazilike dovoljno poduprt samom čvrsto građenom »kapelicom«, a usput i zato, da bude slobodniji prostor pred njom.⁶⁷ Sada, kad

storije, postaje potpuno jasno, da kontrafora unutar ovih dviju malih i uskih dogradnji nije moglo biti, niti je trebalo ciju odsutnih

hovich zidova, naročito onog zapadne dogradnje, koji je deblji od svih drugih zidova na ovom objektu. U ovom pitanju potrebno je da se osvrnemo još jednom na pilone. Pogledamo li njihov raspored, a naročito njihovu glomaznost, vidjet ćemo, da su oni srcu crkvene prostorije oduzeli preko 25 m prostora i da su poremetili svaki pregled u njoj. Čemu se tu oduzima tako velik prostor brodovima, koji im toliko treba, i ne umije-se špekulirati s manjim dimenzijama, ako ne stoga, što je njihova glomaznost potrebna podržavanju teškog svoda, kao što je kameni? Je li sve to bilo potrebno načiniti za drveni strop?

Iz svega razlaganja izlazi zaključak, i dograđene prostorije bili podređeni konstrukciji krova, pa je prema tomu bazilika na Stupovima imala presvodni krov. A da li je takav krov u brodovima bio krstat ili polucilindričan, kako ga je naglasio Radić, ili se riješio samo u jednom ili samo u drugom obliku, ostaje neriješeno.

Dogradnje. Dogradnjama

dograđene uz crkvu. Tako smo ih nazvali zato, što se njihovi zidovi ne vežu organski s bazilikom. Da su se dogradnje podizale malo vremena poslije nje bazilike, svjedoči činjenica, što na bazilici nema kontrafora ondje, gdje se te gradnje nalaze, a to znači, da su one bile predviđene skupa s crkvom i zato tu nije trebalo dizati kontrafore. Neorganska povezanost zidova može samo svjedočiti o odvojenoj izgradnji, t. j. da su se dogradnje stale dizati, kad je gradnja bazilike bila već uznapredovala. Prije poodmaklog stadija gradnje bazilike moralo je također doći do izmjene koncepcije što se tiče rasporeda kontrafora, te su se, kad je već jedan dio kontrafora bio začel organskom izgradnjom sa zidovima bazilike, neki kontrafori neorganski dozidali.

vilima statike, biti završeni prije nego se crkva presvodila, jer bi inače njihova statička funkcija izgubila svrhu. Ali, da

skih kontrafora negoli do dogradnji

uz takav dopunski kontrafor nadovezala neorganski apsidica one »kapelice«. Štaviše, prostoru unutar nje smetala je izbočenost kontrafora (br. 13), pa je on zato otučen i sveden na debljinu zida apsidice, a u izvornom obliku sačuvao se samo njegov temeljni sloj, a taj nije smetao, jer se nalazio ispod njena poda. Sve to znači, da je taj dopunski kontrafor bio podignut prije gradnje naveli.

Što je uopće došlo do toga, da je ovaj kontrafor smetao dogradnji na ovaj način, tumačim to time, da se pri koncepciji čuna, gdje da se tačno ona smjesti. Ka

⁶⁷ Radić, l. c.

i dopunski kontrafor, pokazalo se, da slobodno postavljanje dogradnje ograničuju na zapadu sporedna vrata bazilike, a na istoku taj dopunski kontrafor, a budući da su se vrata morala respektirati prije nego kontrafor, to se našao izlaz na taj način, da se »kapelica« 70 cm pomakla od vrata prema istoku, a dalje se susreo kontrafor, koji se tom prigodom okrnjio i uklopio u njen građevni sklop. Tako je valjda ovako skučen prostor djelovao i na dimenzije dog

Ta manja dogradnja ima oblik jednostavne crkvice s brodićem i oblom apsidicom. Zidovi su joj organski povezani, naravno osim sjevernoga, koji pripada bazilici. Zid je ostao uglavnom u temeljnom sloju, a nadtemelnoga ima u apsidici. S tih razloga nisu nam ostasumnje bio na zapadnom zidu vis-à-vis apsidici. Zidovi su debeli kao i oni bazilike. Upadljivo je zadebljanje na spoju apsidice, t. j. začelnog bočnim. Dužina dogradnjice iznosi 7, a širina 4,60 m. Unutarnji prostor je dug 5,25 m, a širok 3,60 m. Od te dužine ot dica je izduženog i nepravi

Funkcija ove dogradnjice nije tačno utvrđena. Još iste godine, kad se otkrila bazilik

funkciju, pa kaže: »Također molim, da vidite cubiculum (oratorium, exedra) o boku lieve navate (Bulić gleda na orijentaciju u crkvi sa položaja svećenika, kad sa oltara stoji okrenut prema publici, valj

imao grob ili žrtvenik, a to kopavši unutra, jer će se tako razaznati da li je prosta capella mortuaria koje odlične osobe ili prosta kapela.«⁶⁸ Iz njegova izvještaja g. 1889. vidi se, da s tim pitanjem

je dozidana bogomolja na jednu apsidu i da je to po svoj prilici grobna kapela.⁶⁹ Marun nagađa, da bi dozidana »bogomolja« mogla biti krstionica.⁷⁰ Radić samo iznosi njihova mišljenja, a dogradnjicu cula)«. Ovdje se zaista ne bi dalo

s Marunovim nagađanjem o pripadanju liturgički određenom položaju. Ne može se uzimati u obzir ni grobna kapela zato, što se tu nije pronašao nikakav možemo reći, da je njena funkcija bila vezana za vršenje nekog bogoslužja, t. j. da nije

Preosta

sačuvali samo u temelju, a nigdje im nije zatečen živi kraj. No nema sumnje, da se kraći

povađeno temeljno kamenje. Dapače, kontrafor je diktirao te je on tanji od bočnog zida i, s kojim sačinjava cjelinu i s kojim je organski vezan. Taj duži zid je debeo 1,40 m, a kraći 1,10 m. Dužina kraćeg zida iznosi je bez udjela kontrafora u njemu 3,70, a preostaci dužeg iznose 7,25 m. Ovaj duži zid je pretrgnut, no čini se, da se nije mnogo što bi nas uputio sud, da

⁶⁸ Buličevo pismo Marunu od 30. X. 1888, arhiv Muzeja hrv. starina.

⁶⁹ Vidi našu notu br. 21.

⁷⁰ Vidi našu notu br. 24.

Kao treći zid ove prostorije služio je bočni zid crkve, a četvrtomu se nije našlo traga. Sva je prilika; da on nije ni postojao i da je dogradnja tu bila rastvorena. Činjenica, što vanjski uzdužni zidovi obiju dogradnji odstupaju od zajedničke linije, što se više približuju sporednim vratima bazilike, dovodi nas do zaključka, da dogradnje nisu bile funkcionalno

t. j. da su to među sobom nezavisne prostorije. To još više govori, da je sporedan ulaz u baziliku bio slobodan. Sve te okolnosti pridonose postavljanju vjerojatnosti, da bi se tu moglo raditi o trijemu, koji se nalazio do sporednih vrata crkve, ma da je položaj trijema na tom mjestu neobičan.

IV. ARHITEKTONSKI OBJEKTI

Susreli smo se s time, kako se pronašlo malo arhitektonskih preostataka, koji su pripadali ovoj prostranoj bazilici i kako je siromaštvo nalaza stvaralo nezadovoljstvo kod istraživača, iz čega je izbijao poticaj za dalje istraživanje, što se ponovilo nekoliko puta i uvijek svršavalo s neznatnim rezultatima. Objasnili smo nedostatak nalaza na dva načina: prvo, nestajanjem s ostalim materijalom, koji se sa glavice lako raznosi i obara, i drugo, najvećom vjerojatnošću, da u crkvi nije ni bilo prostranih dekorativnih

se glavni takav objekt, septum, nalazio među parom piona i bočnim zidovima, te je, uzevši u obzir i prolaze

zaista preostao minimalan prostor, koji se ispunjavao dekorativnim stijenama. Da su bila tri prolaza, dokazuju tri pronađena tegurija, koji su stajali iznad prolaza. Ovaj prolaz je prikratio dužinu donjeg dijela pregrade, koja je s malena otvora među pilonima i onako kratka. Stoga se ne možemo toliko čuditi, što nam nisu ostali veći dijelovi pluteja, što je skoro redovan slučaj kod drugih nalazišta, pa sad postaje jasnije, zašto je arhitektonskih preostataka malo. No svejedno što se ovako umanjuje nerazmjer između nekada postojećih i kasnije pronađenih dekorativnih objekata, ipak nalaz moramo još uvijek smatrati relativno oskudnim.

Ali mi još više moramo požaliti, što je nalaz ovih objekata bio oskudan, a to zato, što se u bazilici na Stupovima manifestirala najpreciznija obrada pleterne plastike, kakve, može se slobodno reći, ne pokazuje u kompletu nijedna dosada otkrivena

preostaci nađeni pretežno u sitnim dijelovima, tako da je velikoj većini njih teško odrediti arhitektonsku pripadnost. Stoga se pri opisivanju arhitektonskoga materijala ne ćemo svugdje moći pridržavati

pripadnosti pronađenih dijelova, nego ćemo neke objekte grupirati prema srodnosti izrade. Prije nego što predemo na opis, napomenut ćemo, da ćemo ovdje iznijeti sav nalaz bez obzira na to, što je jedan dio prije objavio Radić, a to ne samo zato, da se nalaz sa Stupova nađe objelodanjen na jednom mjestu, nego i zato, što se imaju unijeti promjene u Radićevu zapažanju su se spajanjem po frakturama dobili novi oblici nekih objekata. sav starohrvatski arhitektonski nalaz

A) Nalaz iz doba prije gradnje bazilike

1) *Ulomak s ostatkom predstave Mitrasova božanstva.* To je onaj ulomak, što ga spominje Marun u bilješci od 22. V. 1907., koji mu je izazvao naročitu pažnju. Ulomak je od sitnozrnatog vapnenca 3,4 cm. Radi

je bareljefno prikazana taurotonia. Vidi se poprsje Lune (bez običajnog polumjeseca), a ispod nje glava s frigijskom kapom (dadofor). Lijevo od Lune nalazi se šaka, koja rastvara nozdrve biku (sl. 10).

U rimsko doba Biskupija je bila prilično naseljena, što pokazuju tragovi zdanja na Katića Bajamima,⁷¹ zatim na Prijijća bašti,⁷² pa sporadičan nalaz predmeta kao natpisa na Crkvini,⁷³ kipa Minerve na Popovića oranici⁷⁴ i t. d. Na Stupovima se nije našlo tragova nikakvu zdanju prije bazilike i ne može se tvrditi, da je baš tu bio Mitrej. Ulomak je mogao dolutati negdje iz blizine.

2) *Donji kolut žrvnja,* koji je kao spolij dospio uz pilon br. 6, ima promjer 42 cm (sl. 11).

3) *Ulomak donjeg koluta žrvnja,* koji se nalazi uzidan u zid b1. Promjer mu iznosi 49, a preostala širina 27 cm (sl. 12).

B) Ostaci pregrade

Gornji dijelovi: U gornje dijelove pregrade krstove na njima.

Ulomci greda (sl. 13). Iako je malen nalaz ostataka ovoga dijela arhitektonskog objekta, ipak se na osnovu analognih oblika, za koje je utvrđeno, da pripadaju pregradi, dade odrediti da su u objektu na Stupovima, vjerojatno u isto doba, bile dvije vrste greda: s natpisom i bez natpisa. Držim da se sličan arhitektonski objekt nalazio i u dogradnji, te da bi se moglo pretpostavljati, da su tomu pripadali oni ulomci pisa imali dekor. Tako bismo ostatke podijelili na dvije grupe:

a) *Grupa ostataka s natpisom.* Nažalost sačuvan je samo jedan ulomak grede, koji na sebi nosi sve karakteristike njena oblika, te prema njemu ipak možemo odrediti, koji su još fragmenti pripadali ovoj grupi greda, ili koji imaju najveću vjerojatnost, da su im pripadali, iako na njima nema natpisa, jer je tehnika obrade identična s onom, gdje je natpis. To je fragment pod broj 1.

⁷¹ Gunjača, Revizija ..., str. 39-49.

⁷² Gunjača, Rad Muzeja hrvatskih starina u g. 1951. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 3, Zagreb 1954, str. 189.

⁷³ Karlo Patsch, Rimski kameniti spomenici kninskog muzeja, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini VII, Sarajevo 1895, str. 406-411. - Patsch-Marun, Plohozebe sarkofaga u kninskom muzeju našaste međ ruševinama na rimokatoličkom groblju u Biskupiji. Starohrvatska prosvjeta I, Knin 1895, str. 97-102.

⁷⁴ Patsch-Marun, Nove tekovine muzeja u Kninu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini IX, Sarajevo 1899, str. 500-501, 512-514.

1. Ulomak dug 35, širok 20, a debeo 13 cm. Lice mu je jako uglačano, a i ostale površine su dotjerane izuzev gornju stranu, koja je grubo klesana. Ne postoji nijedna bočna ploha, jer je na objema fraktura (sl. 13).

Radić je ovaj fragment bez razloga pripisao pragu.⁷⁵ Zaveden vlastitom rekonstrukcijom natpisa na njemu: »(Hic quie) scit f(amulus ili famula Dei ili što drugo ...)«, koja je učinjena bez sumnje pod dojmom tada nedavnog otkrića epitafa kraljice Jelene, na kojem je Bulić čitao »...Q(ui) ESCIT HELENA FA(MULA DEI ..)«⁷⁶ izjasnio se, da se po tomu može suditi, da je prag pripadao kakvu nadgrobnom spomeniku »ili možda nadvratniku grobne kapele u atriju ili *basiliculi* uz južnu stranu bazilike«.⁷⁷

Mi doduše imamo malo imali ovakav oblik, dok imamo mnoštvo greda sa septuma, koji su oblikom, dimenzijama, pa rasporedom preostatkom, pa stoga nema nikakva razloga, da mu pripisujemo bilo kakvu drugu funkciju. Lice ulomka podijeljeno je na tri polja: donje nazvano natpisno, srednje koje je najviše izbočeno, i gornje, završno polje. Na donjem polju, koje je široko 7,5 cm, nalazi se ostatak natpisa ... ESCIT F ...

Iza slova F nalaze se tragovi vertikalne nastala fraktura. Slo

Srednje polje t. zv. rebro odijeljeno je od donjeg urezanom crtom. Široko je 5,5 cm, a odaskače od donjeg 3,5 cm. Ono se po obradi dijeli na dva dijela: gornji najviše odskočeni, koji se pruža kao letvica široka 2 cm, i onda pod njom žljebasta površina, koja je ispunjena troprutastim pleternim uzlovima, koji se redaju u obliku približnu polukrugu formira samo jedan trak. Ovakav

Ovdje su preostala četiri uzla, a novost je, što je između svakog uzla izvrćena vertikalna valjkasta rupa. Imaju tri cijele rupe i jedna krunja na kraju, gdje ju je takvom načinila fraktura. Radić ove rupe dovodi hipotetično u vezu sa vješanjem kakvih svijeća ili uresnih privjesaka u nekim prigodama,⁷⁸ međutim su one napravljene isključivo iz dekorativne pobude. Tu već prodire t. zv. tehnika svrdla, da se udubinom razbije monotonija i polučni jači efekt plastike.

Gornje polje je široko 7 cm, pliće je ne samo od srednjega nego nešto i od donjeg polja. Na njemu se nalazi niz od 6 kuka, dok se sedmoj vidi začetak, koji je odsjekla fraktura. Kuke su položene slijeva nadesno, a pri dnu nisu odvojene jedna od druge. Stapke su im glatke površine.

Gledajući na raspored kuka na ovoj česti i uzimajući u obzir spomenutu vjerojatnost, da su septumi u bazilici na Stupovima imali malen raspon, ne ćemo, vjerojatno, griješiti, ako zamislimo, da je uzduž cijele strane grede niz kuka tekao

vaca kuka kao na pr. u crkvi sv. Spasa na Cetini (veći raspon pregrade!) u crkvi u Plavnu. Pogledamo li raspored kuka na bilo kojem od tri tegurija,

⁷⁵ Radić, o. c. str. 73-74.

⁷⁶ Bulić, Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene, Separatni otisak iz Vjesnika hrv. arheološkog društva, N. s. V, Zagreb 1901, str. 28.

⁷⁷ Radić, o. c. str. 74.

⁷⁸ Radić, l. c.

vidjet ćemo, da se njihove kuke zatvaraju prema dolje, a izmjena pravaca je na samim vrhovima. Kako dodirne niz kuka, onda doznajemo, da je ova čest pripadala lijevoj strani grede.

Na gornjoj strani ulomka nalažno. Rupa je izvrćena svrdlom, a preostatak joj je dubok 4 cm. Takvih rupa često susrećemo na gredama, a dosada nije točno utvrđeno, čemu su te rupe služile; s vjerojatnošću se pretpostavlja, da se u njih zadijevalo postolje za svijeeće.

2. Drugi ulomak ima osobine

vali dijelovi samo donjeg i srednjeg polja. Obrada i saćuvana debljina su iste. To je onaj ulomak, što ga je naknadnim iskapanjem pronašao Marun, a o kojemu govori u bilješci od 11. VII. 1907. Na njemu su preostale žive strane, i to: čest lica, donja, stražnja i boćna strana. Na natpisnom polju nalazi se krst s vertikalnim krakom malo dužim od horizontalnoga. Iza krsta poćinjavao je natpis, od kojeg se saćuvao dio slova, za koje je Marun pretpostavljao, da se odnosi na *O*, ali može se isto tako reći, da se odnosi i na *C*. Dimenzije iznose 13×13 cm. Živa boćna strana, križ uz poćetak pleternog uzla, dokazom su, da se tu radi o poćetku jedne grede, svakako onda njene lijeve strane. U činjenici, što nalazimo dotjeranom i što od njena kraja odmah poćinjava glatko polje i dekor, vidimo dokaz, da greda nije bila u čest, valjda i redovit slućaj kod drugih erkava.

To nam potvrđuje i postojanje rupe na donjoj strani prema poloćaju križa. Nije se ćuvao dno rupe, jer je ono otpalo frakturom, ali se vidi, da je rupa bila ljevkaista oblika. Preostatak je dubok 7 cm. Pored ove rupe nalazi se još jedna rupa na lećima, koja je duboka 2,8 cm i pada okomito na spomenutu. To je dokaz s jedne strane, da je kraj grede, koji se nalazio do zida umjesto u zidu, poćivao na kapitelu, a s druge, da je greda i s leća bila prihvaćena s gvozdnom kukom. Tim se prvi put utvrđuje takav grede u starohrvatskim crkvama. Takvo prilićno smiono pritvrđivanje grede ne bi se moglo izvršiti kod velikog raspona septuma, pa je u tome naknadna potvrda, da su rasponi ljena, a to opet potvrđuje, da se nalazila

3. Treći ulomak grede jest onaj, što ga je Radić iznio pod br. 28 i pripisao mu istu funkciju kao prvomu (sl. 13). Dug je 14,5, širok 14 cm, a debeo kao i prednji. Na njemu se doduše nije saćuvao natpis, ali je njegova obrada identićna s onima, što imaju natpis, pa ga po toj analogiji svrstavamo u ovu grupu. Saćuvao se dio srednjeg i gornjeg polja. Na jednom kraju nalazi se živa boćna ploha. Na rebbru srednjeg polj

Opazaju se ostaci vertikalne rupe, koja je bila između uzlova. Na gornjem polju saćuvale njoj kuki vidi se, kako se njome niz kuka završava. Njihov tan od onoga na ostatku pod br. 1, pa se po svemu vidi, da ta čest pripada doćetku desne strane grede. Budući da je otpalo natpisno polje, jamaćno su s njim otpale i one rupe, što smo ih sreli kod prednjeg ulomka, a koje su služile za prićvršćivanje. Inaće i taj ulomak ima, kao onaj pod br. 1, rupu na gornjoj strani, koja je duboka 4,7 cm, a od kraja udaljena 10 cm.

4. Oljuština s ostatkom natpisa ... DE ..., duga 8,5, široka 5,5, a debela 1,5 cm. Po ravnom donjem bridu pripisao bih ovaj ostatak gredi. Pronađena je g. 1937. (sl. 13).

5. Ulomčić rebra, dug 5,5, širok 3,2, a debeo 2,8 cm (sl. 13). Na licu je ostatak troprutnog luka, ispod kojeg je izvrćena rupa. Budući da rebra postoje na gredama i na tegurijima, a da ona na tegurijima je ulomčić pripadao gredi. Obrada je ista kao i na onim dijelovima s natpisom. Pronađen g. 1937.

b) *Grupa s ostacima dekora umjesto natpisa.* U tu grupu pripadaju preostatka:

6. Ulomak s ostatkom donjeg i srednjeg pojasa površina nalazi se na licu, na donjoj strani i na leđim a debeo 10,5 cm. Pri dnu donjeg pojasa je otučena okvirna letva, a iznad toga je ostatak dvopletnog tropruta. Na preostatku rebra nalazi se ugao istog motiva pletera kao i na ulomcima pod br. 1, 2 i 3. Ulomak je pronaden g. 1950.

7. Ugaoni ulomak sličan prednjemu (sl. 13), što ga je objavio Radić.⁷⁹ Dug je 7, širok 10,5, a ostatak debljine iznosi 6 cm. Predstavlja donji desni kraj grede. Originalne plohe sačuvale su se na licu, na dnu i na bočnoj strani. Na licu, u donjem pojasu, koji je sa tri strane uokviren letvom, nalazi se dočetak dvopletnog tropruta. Iznad donjeg pojasa nalazi jemu se vidi kraj identičnog motiva kao na ulomcima pod br. 1.

Tu se s donje strane, a 25 cm prije svršetka grede nalaze boke 7,8 cm. Dakle ponavlja se isto, što smo susreli na krajnjem dijelu ulomka, koji smo donijeli pod br. 2.

8. Ulomak sličan prednjemu (sl. 13), a pripadao bi početnoj strani grede. Dug je 8,3, širok 8,7, a ostatak debljine iznosi 4 cm. Ulomak u muzeju.

Ostaci tegurija. Kad je Radić publicirao nalaz, iznio je na strani 71. mali broj fragmenata tegurija, po kojima se vidi, da se nijedan ne može spojiti po frakturi, a među njima ima i onih, za koje se može reći, da su pripadali teguriju.⁸⁰ Dapače, desilo se pomutnjom, da je jedan ulomak tegurija sa Stupova objelodanio kao nalaz sa Lopuske glavice.⁸¹ Otada je iskrslo dosta novih dijelova, te se uspelo povezati po se nalaze dijelovi od sva tri tegurija sa pregrade, iako nedostaje dosta površina, pa se nijedan nije mogao dobiti čitav. Na preostacima-osnovni oblici, motivi i raspored dekora potpuno isti, samo što se gdjegdje nalaze vrlo neznatne nijanse u obradi i rasporedu motiva. Nijednom se nisu sačuvale točne dimenzije visine i širine, nijedan nema čitava luka na donjoj plohi, ali se na osnovu onoga, što ima jedan, a nema drugi ili treći, ipak dade predočiti kompletan izgled naših tegurija.

Sa grede se u potpunosti prenose dva polja, što je na tegurijima zgodnije nazivati pojasi, a to su gornji i srednji. Razlika je ipak

⁷⁹ Radić, o. c. str. 83, reprodukcija br. 2.

⁸⁰ Radić, o. c. reprodukcija br. 29 i 34 na str. 71.

⁸¹ Gunjača, Starohrvatska crkva na Lopuskoj glavici u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, br. 3, Zagreb 1954, str. 15.

rebru nema one rupe između uzlova tropleta kao na gredi, kao i to, što je tu donji dio rebra obrubljen odskočenom letvicom glatke površine. Sa natpisnog polja greda ništa ne prelazi na tegurije. Teguriji su na dnu imali luk, a paralelno s tim lukom teče pojas na licu, koji je sa strana zatvoren uskim letvicama, a u sredini je ispunjen gustim dvopletnim troprutastim pleterom. U sredini tegurija nalazi se polje slično trokutu, a nasred tih polja su bareljefni krstovi, kojima su sve četiri krajnje strane konkavne, dok im se na uglovima nalaze zavojnice, koje se savijaju prema vani. Te zavojnice nisu identične kod sva tri tegurija; razlika je u dužini zavijutaka. Unutrašnjost križeva ispunjena je također dvopletnim troprutastim pleterom, koji organski prelazi iz kraka u krak, a usred sjecišta krakova – gdje je pleter skrećući u krakove ostavio prazno rombično polje – nalazi se oculus.

U simetričnim poljima ispod vodoravnih krakova postavljene bareljefne ptice, koje u kljunu drže grozd. Glave ptica su obrubljene žljebićem, a oko im je naglašeno rupicom. Prijelaz iz glave u vrat naglašen je grivnama. Tijelo je okolo omeđeno tankim ivičnjakom, a duž sredine teče okosnica, sa koje perje, stilizirano u obliku riblje kosti, ide prema ivičnjaku. Trup nije jednako tretiran, dapače jedna ptica nema uopće istaknutog krila. Pri kraju trupa izdvaja se rep, spušten i jako dugačak, te ulazi u račvalište između letvica, koje zatvaraju donji pojas i niz pleternih uzlova na rebru. Površina repa ispunjena je sa četiri pruta u istom pravcu. Pri dnu krila, a sa gornje strane na jednom preostatku vidi se krug. Čini se po tomu, kao i po dužini repa, da se htjelo istaknuti pauna.

Grozdovi, koji pticama vise iz kljuna uz donji krak križa, imaju sreoliki oblik. Ovičeni su, a unutrašnjost je ispunjena istaknutim kuglicama, koje predstavljaju zrnje.

Osim ta tri tegurija postoje još dva ulomka, koji imaju ostatke sličnih elemenata, pa podsjećaju na tegurije, a nisu pripadali prednjima.

1. Desna strana jednog tegurija (sl. 14) sa djelomično sačuvanim vanjskim poljem (ostalo ispunjeno restauriranjem), srednjim (rebrom) i malim dijelom unutrašnjosti. Dno mu se nije pronašlo, ali se vidi, da mu je ono blizu, a to po tomu, što se kosina tegurija prema dnu svršila i prošla u vertikalni pravac, uz koji je već stajala greda.

Ta strana je spojena od 8 komada, tako da joj dužina iznosi 90 cm, širina 22, a debljina 11,5 cm. Bočna strana je hrapava. Od tih osam komada dosada su objelodanjena dva, i to vrh pod prije spomenutim drugim lokalitetom i dio donjeg kraja, što ga Radić iznosi na reprodukciji pod br. 23,⁸² pa možemo držati, da su preostali dijelovi pronađeni naknadno. Vanjski pojas sačuvao se djelomično na obje strane, što se na preostatku vrha vidi. Taj pojas je tu širi, nego što je kod druga dva tegurija, te mu širina iznosi 9 cm.

Ne desnoj strani je niz od petnaest kuka, a na lijevoj su preostale samo tri. Kuke su veoma plitke i od površine polja odskoču samo 5 mm. Nisu profilirane, zdepaste su, te im široka stapka stoji skoro pod cijelom zavojnicom. Pri dnu su jedna od druge do kraja odijeljene urezanom crtom. Rebro kao i na gredi ima pleterne uzlove, koji su dugi 8,2 cm. Širina rebra iznosi Rebro pri dnu žlijeba nema plosnate ni onako široke letvice, kao što to imaju

⁸² Radić, o. c. str. 71.

druga dva tegurija, nego je letvica trostrana, oštra presjeka. Pri dnu je iznad ostatka luka ostala čest rubnog pojasa. 8,5 cm. Pri letvici uz rebro sačuvala se, rekao bih, jedna zavojnica, koja pripada uglu križa.

Vrh tegurija nije se završavao šiljkom, nego je podrezan vodoravno, tako da je ta površina duga 6 cm, a ima u sredini rupu duboku 5 cm, što je bez sumnje služilo za uvlačenje klina, koji je držao križ.

Radić i Brunšmid su objelodanili ulomak, koji je sada u zagrebačkom muzeju i nije u ovaj čas dostupan, pa ovdje iznosimo Brunšmidov tekst:

»789. *Ulomak ornamentovane kamene grede iz IX.–X. vijeka. Iz razvaline na Stupovima kod Biskupije u Dalnaciji. Darovalo hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 1890.*

Dulj. 0,20, šir. 0,75, najveća debljina 0,115. Sitnozrn bijeli mramor.

Veća krhotina kamene grede, koja je lijevo, dolje i desno nepotpuna. Izbočena letva znatnije je okrhnuta.

Gornji samo 8 cm debeli dio kamena urešen je niskim se na 1. svijaju u volute, te svojim donjim krajevima prelaze jedan u drugi. Ispod toga ornamenta izbočila se za više nego 3 cm uska jedna letvica, koju dolje prate dva pojasa sa ornamentalnim pletenicama.

strukih skoro polukružnih lukova, koji su svedenim trostrukim vrpcama među sobom tako spojeni, da je 1. donji kraj jednoga luka uvijek vezan s desnim krajem idućega. Ornamentat je dakle i tu kao i u gornjem pojasu isti kao na kamenu s Branimirovim natpisom, s kojim će dakle otprilike biti i iz istoga vremena. Od trećeg (najdonjega) valo, da se samo toliko vidi, da su i u njem upotrebljene vrpce od tri struke«.

Fr. Radić u *Viestniku hrv. arheološkoga društva XII, 1890, str. 114* (sa sl. na t. II, 3).⁸³

Prema ovom opisu se vidi, da na rebro ne postoje one rupe, koje diferenciraju gredu od tegurija, pa ulomak ne pripada gredi nego teguriju. Ta rupa se ne vidi ni na njegovoj reprodukciji, iako se dobro vidi mjesto, gdje bi ona u drugom slučaju imala postojati. Ono što Brunšmid u njegovu »trećem pojasu« vidi vrpce »od tri struke«, pripada repu ptice, jer se tako često stiliziraju repovi na tegurijama, pripisao bih ovaj ulomak teguriju, pod ovim brojem, jer se vidi, da ostatak niza na lijevoj strani ima identične kuke.

2. Najviše se dijelova sačuvalo od drugog tegurija (sl. 15), kojemu je gornji ulomak objelodanio

ulomak s ostatkom ptičjeg trupa (g. 1950), koji je pomogao, da se spoji cijela desna strana. Tegurij je sastavljen od 6 ulomaka. Vrh mu je oštećen. Dužina sastavljenog dijela iznosi 73 cm, širok je oko 70, a debeo 12,5 cm. Bočne strane su hrapave. Vanjski pojas širok je 6,7 cm. Na njemu se na obje strane sačuvalo dio niza kuka, među kojima ima i oštećenih. Na ovom teguriju kuke više odskaču od površine nego kod prednjeg (4 mm). Stapke su elegantnije i pri dnu se dodiruju. Letvica je djelomično otučena, i to na oba rebra. Rebro je široko 7 cm. Također

⁸³ Brunšmid, o. c. str. 131.

⁸⁴ Radić, o. c. pod br. 25. str. 72 i reprodukcija na str. 71.

jima se nalaze pleterni uzlovi. Dužina tih uzlova iznosi 7,5 cm. lukom sačuvao se djelomično na obje strane i širok je 9,5 cm. Usred unutrašnjeg polja nalazi se križ sa zavojnicama na krajevima, kojemu nedostaje samo dno. Taj križ je visok 26, širok 15,8 cm. Širina krakova bez zavojnice iznosi 5 cm. Bareljef križa odskače 10 mm od površine. Na prostoru između donjeg dijela križa, rebra i pojasa iznad luka nalaze se ptice, i to potpuno sačuvana ona na desnoj strani, a pretežno nepotpuna na lijevoj. Ovdje krila ptice nisu jače izdvojena od trupa, te je od grivne ispod glave sve (vrat, trup i krilo) izvučeno u jednoj cjelini. Prema sačuvanim nogama desne ptice vidi se, kako joj prsti zirane prutićima. Cijeli grozd sačuvao se kod desne ptice, te joj visi iz kljuna, do

Prema obliku i veličini kuka i debljini tegurija može se konstatirati, da su iste osobine i na ostatku grede opisane pod 1, pa su oboje pripadali jednoj od tri dijela pregrade.

Odvojen dio sačinjava donji dio pojasa lijeve strane tegurija (sl. 15a), dug je 15, širok 5,5, a debeo 8,5 cm. Na njemu je preostatak letvice, pa čest unutrašnjosti pojasa ispunjena dvopletnim troprutastim pletrom. Na ovom ulomku nalazi se površina dna. Dno je dosta hrapavo, a samo su mu rubovi dotjerani dlijetom. Sudeći po debljini ovaj ulomak dati i prednjem teguriju, ali mi ga pripisujemo ovom na osnovu jednakog tretiranja dvopleta u donjem pojasu i istovetne obrade površine luka.

3. Od trećeg tegurija pronašla su se četiri komada i dva spajaju. Jedan od tih ulomak

a) Dva spojena fragmenta; dužina im je 47, širina 24, a debljina 13 cm. Bočne strane su glatke. Nad likom se sačuvao ostatak rubnog pojasa obrađen kao i kod predašnjih tegurija. Debljina tegurija pri luku iznosi 8,5 cm. Iznad luka nalazi se donji krak

kraka. Krakovi su bez zavojnica široki 5 cm. Bareljef križa odskače od površine 8 mm. Na desnoj strani ispod kljuna drži grozd. Njena glava kao i grozd oštećeni su kemijskim djelovanjem vode

Prema preostatku ove ptice vidi se, da je kod nje krilo bilo istaknuto stiliziranim paralelnim prutovima, koji se krive u obliku krila. Preostala je još i jedna noga ptice, jednako

d kao i pandže obiju nogu ptice, a ostalo je nestalo

Rebro je široko 8 cm. Na žlijebu rebra sačuvao se jedan cijeli uzao pletera kao i dijelovi drugih dvaju. Uzlovi su dugi 10,8 cm, što je osjetljiva razlika s obzirom na dužinu uzlova kod prednjeg tegurija.

Na vanjskom nalaze se četiri cijele i dio pete kuke. Kuke su obrađene slično onima na teg. br. 2.

b) Vrh tegurija spojen od dva ulomka, od kojih se jedan pronašao g. 1937. Ulomak je visok 10,5, širok 12, a debeo 9 cm. Pri vrhu, koji je bio zaravanast,

⁸⁵ Radić, o. c. pod br. 26 na str. 72 i reprodukcija na str. 71.

preostalo je račvalište dviju kuka protivnih pravaca. Obje kuke su jako oštećene, tako da su im se sačuvale samo stapke. Na desnoj strani nalazi se još i zavojnica druge kuke, koja je nešto oštećena, a nedostaje joj cijela stapka. Na vrhu, posred oštećenog zaravanastog polja, nalazi se rupa, od koje je preostalo 4 cm dubine. Sudeći po dimenzijama, obradi ploština, gdje se primjećuju isti potezi alata, i obliku zavojnice ovaj vrh je morao-ostatku iznesenom pod a.

4. Ulomak donjeg pojasa tegurija sa ostacima plohe luka (sl. 17). Lice mu je otpalo. Dug je 9, širok 4,5, a ostatak debljine 8,5 cm. Na njemu se nalazi dno tegurija. Pronađen je g. 1950.

5. Ulomak, što ga je objavio Radić⁸⁶ (sl. 17), dug je 17, širok 18, a debeo 12 cm. Debljina nije čitava, jer je na licu otučena površina rebra. Na njegov početak prenosi

skreće koso. Upravo pod tim kutom nalazi koja ide odozdo prema gore, i druge, koja je na leđima provrćena u kosom pravcu. Donje polje je otučeno baš po sredini ove druge rupe. Na njemu je ostatak gornje letvice pojasa nad lukom i udubljenog polja između nje i letvice rebra. Žlijeb rebra ima troprutaste uzlove, koji su dugi 10 cm, pa su približni onima na teguriju pod br. 3. Letvica nad uzlom je otučena. Iznad rebra vidi se početak vanjskog pojasa, na kojemu je ostatak uspravljene letve zaobljenih leđa, a od nje počinje prva kuka, koja je sačuvana u cijelosti. Pri dnu ove kuke nalazi se spojena druga, kojoj se vidi početak kao i dio zavojnice pri vrhu. Spomenuta uspravljena letva je pri vrhu koso odsječena, kako ju je odsjekao pravac, kojim je išao kraj tegurija, kojemu se dio bočne plohe i vidi.

Na leđima se vide ostaci šire uglaste rupe pravljene dlijetom, a na njenim stijenama nalazi se ostatak fraktura. Njena os je udarala u leđa druge kuke.

Budući da su kuke na pojasu široku 7,5 cm veoma tanke i time ne odgovaraju kukama ni na jednom od tri prednja tegurija, ostaje nam da zaključimo, da se tu radi o ostacima četvrtog tegurija. Prigovoru, koji bi mogao nastati, kako da se nalaze četiri tegurija sa pregrade, a svega su tu bila tri, može se dati odgovor, da je nešto slično moglo stajati i u onoj dogradnji s apsidicom, kao i to, da se koji tegurij mogao oštetiti, pa zamijeniti drugim.

6. Ulomak donjeg pojasa tegurija; visok 7,5, širok 10, a debeo 9,5 cm (sl. 17). Na dnu se nalaze tragovi luka. Na licu se sačuvao samo dvopletni troprut, dok su obje letvice otučene. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

7. Ulomak donjeg pojasa tegurija; dug je 8, širok 3,7, a debeo 9,5 cm (sl. 17). Na dnu je luk, a na licu je trag dvopletnog tropruta. Donja letvica je otučena, a opaža se trag gornje. Ulomak je nađen g. 1950.

8. Ulomak donjeg dijela tegurija s ostatkom luka (sl. 17). Osim luka i leđa sve su druge plohe otučene. g. 1950.

9. Dva ulomka (donji na sl. 17), koji podsjećaju na tegurij, što ih je Radić pripisao teguriju.⁸⁷ Na razliku od grede navodi nas doduše lomljenje rebra

⁸⁶ Radić, o. c. str. 71 i reprodukcija br. 27.

⁸⁷ Radić, o. c. br. 29 i 34 na str. 71 i reprodukcije.

pod tupim kutom, kao što je slučaj kod tegurija pod brojem 5. No ostaci neznatni i obrada rebra je drukčija, pa ne možemo stati

a) Fragment dug 19, širok 12,5, a debeo 12 cm. Na gornjem dijelu se dvije cijele i stapka treće kuke. Pojas, na kojemu su kuke, širok je 6,5 cm, a kuke su pri dnu spojene. Pod njima je otučena letvica roko 6 cm. Žlijeb rebra ima niz arkada, na kojem su ostaci triju. Okosnicu arkada čine središnji prutovi, koji se u lukove. Lukovi prutova se lome u obliku kontinuiranog niza polumjeseca. Donji pojas je potpuno otpao.

b) Sličan fragment dug je 14, širok 14, a sačuvana debljina iznosi mu 0 cm, jer živih leđa nema. U gornjem pojasu nalazi se jedna cijela i dijelovi drugih dviju kuka. Na rebru se sačuvala gornja i donja letvica, samo što je donja padala koso na donji pojas, Na njemu je jedna cijela i polovica drugih dviju arka prednjem ulomku.

Ostaci koji mogu pripadati gredi i teguriju (sl. 18). Među takve ostatke mogu doći u obzir dijelovi sa gornjeg polja grede ili vanjskog pojasa tegurija, jer je samo taj potpuno prenesen sa grede na tegurij. mogu doći još i česti troprutnih uzlova sa rebara, ukoliko su oni ne može znati, da li je do njih postojala ona vertikalna rupa, koja je karakteristična za razlikovanje pripadnosti rebra gredi ili teguriju. Mi ovdje uglavnom imamo ulomke sa ostacima kuka.

1. Ulomak, na kojemu su preostali a debeo 10 cm. Nema stalne oznake ni karakteristike, da potječe sa Stupova, jer karakteristiku otkriva madu, kojemu je voda kemijskim djelovanjem oštetila lice, pa se tehnika ne prepoznaje. No po tomu, što je u muzeju uvijek stajao skupa s ostalim spomenicima sa Stupova, objelodanjujem ga i ovdje s njima. kao i sa drugih strana osim sa desne, gdje mu se nalazi dio ravne plohe, i s leđa, koja su mu čitava. Na gornjem dijelu lica nalaze se dvije kuke, koje idu slijeva nadesno. Obje su oštećene. Na donjoj strani je ostalo dno rupe duboko 3 cm. Vis-à-vis njoj s gornje strane nalaze se također ostaci rupe duboke 5 cm.

2. Ulomak s ostatkom dviju kuka, dug 9,5, širok 7,5, a debeo 9 cm. Originalna površina sačuvala mu se na licu, gornjoj plohi i veoma malo na leđima. Na licu se nalazi jedna cijela kuka i dio zavojnice druge. desno, te se vidi, da je ulomak pripadao lijevoj strani grede ili tegurija. Ulomak je objavio Radić.⁸⁸

3. Ulomak s ostacima dviju kuka, dug 10, širok 4, a preostala debljina mu iznosi 8,7 cm. Uz rub lica teče letvica, dok je ona originalna strana na vrhu kuka otvorena t. j. bez letvice. Na bočnoj, kosoj strani nalazi se utor dubok 1 cm, a pri dnu širok 1,5 cm.

4. Ulomčić, dug 8, širok 5, a debeo 7,6 cm. Originalne plohe sačuvale su se na licu i s gornje strane. Na licu je ostatak zavojnice jedne kuke. Ulomčić je pronađen revizijom g. 1950.

⁸⁸ Radić. o. c. str. 71, reprodukcija br. 45.

nim dijelovima. On je pogrešno pretpostavljao, da bi to bila četiri krnjatka istog kamenog križa.⁸⁹ Ustvari radilo se tada o ostacima dvaju oblika križeva, a sada, kad imamo naknadne križeva: dva sa konveksnim završecima krakova, od kojih jedan ima zavojnice na uglovima, a drugi ne, i dva s ravnim dnom. Na tri ulomka postoji rupa, po kojoj se vidi, da su dna križeva bila za nešto vezana klinom, a mi smo se susreli sa ostacima rupa na sačuvanim vrhovima tegurija, pa nema sumnje, da su neki od ovih križeva stajali na tim vrhovima. Svi preostaci ukazuju, da su se krakovi križeva od središta lagano širili prema krajevima.

I. Ostaci križa sa zavojnicama na vrhu krakova:

1) Ulomak donjeg kraka, sastavljen od tri komada; dug je 16, širok 8, a debeo 9,2 cm. Sačuvao mu se dio dna i središte krakova. Dno mu je konkavno, a na sredini mu je rupa duboka 4 cm. Sa sviju strana je prilično izglačan, a na nešto otučenom licu nalazi se troprutan dvoplet. Vanjski prutovi dvopleta završavaju se pri dnu oštrim uglom. Dvoplet je uokviren letvicama, a pri dnu je ta letvica profilirana, da pređe u zavojnicu kao prut. Zavojnica samo na jednoj strani. Na gornjoj površini lica u rombičnom polju zatvorenu dvopletom nalazi se oculus. Taj oculus predstavlja središte sjecišta krakova križa, kako se to isto vidi u sredini površine tegurija. Sa obje bočne strane nalazi se fraktura za koliko je bio dug donji krak križa, što iznosi 10 cm. Kako dočetak svršava sazsjekom na obje strane, to ti zasjeci predstavljaju ugao sastajališta krakova, te po tome doznajemo, da su na tom mjestu horizontalni krakovi bili široki 4,8 cm na licu, a 5,5 na leđima. Gornji vertikalni krak na ovom mjestu bio je širok kao i donji (6 × 6,4 cm). Na osnovu postojanja rupe pripisujemo ovaj ostatak donjem kraku križa.

Ako potražimo istovetne debljine ovog križa i jednog tegurija, što bi bio najbliži indicij za određivanje njihove međusobne pripadnosti, vidjet ćemo, da debljina križa odgovara debljini tegurija, koji smo opisali pod br. 2. No tomu ne odgovaraju dodirne plohe, jer konkavno dno križa traži konveksni završetak tegurija, a takvih tegurija nemamo i ne znamo, da li je baš ovaj činio izuzetak, lazio na tegurij.

2) Naprijed navedenom križu vjerojatno pripada još jedan manji ulomak, što ga je objavio Radić.⁹⁰ Taj ulomak je dug 7, širok 6,5, a preostala debljina mu iznosi 5,5 cm. Ulomak je dosta oštećen, a originalne strane sačuvale su

⁸⁹ Radić, o. c. str. 77.

⁹⁰ Radić, o. c. str. 77. pod br. 19.

se na: licu, jednoj bočnoj i završnoj strani. Na licu se očituje ista obrada kao kod prednjega, a postojanje zavojnice upućuje nas na pripadnost ovoga ostatka prednjemu. U tom slučaju odnosio bi se svakako na dočetak jednog kraka.

II. U drugu grupu pripadaju dva preostatka, a oba su krajevi krakova križa, koji se od prvoga razlikuju time, što imaju konkavne završne površine, ali nemaju zavojnice na rubovima i tanji su 1 cm od prvih. Kod oba ulomka površine su obrađene jednako glatko i debljina im je ista. Oba su na licu ukrašena kao i prvi, samo što nemaju onog profila, koji kod prvoga zakreće u zavojnicu.

3) Ulomak je dug 8,5, širok pri završetku 6,5, a pri frakturi 5,5 cm, dok je debeo 8,2 cm. Lice mu je neznatno otučeno na letvici. Fraktura je zahvatila mali dio središta križa, te nam taj preostatak predstavlja dužinu kraka jednog križa, koja iznosi

4) Ulomak dug 7, širok pri završetku 6,5, a pri frakturi 5,3 cm, debeo kao prednji. Površine su mu dosta oštećene. Lice je obrađeno kao kod prednjeg, a oko rubova je oštećeno. Predstavlja jedan od tri gornja kraka križa. Ulomak je objelodanio Radić.⁹²

III. U treću grupu pripadaju dva ulomka križa, koji se od ostalih razlikuju ravnim dnom. Oba na dnu imaju rupu. Strane su im obrađene kao i kod prednjih, dok se obrada dna razlikuje u tome, što je površina ovima jako hrapava. Dekorirani su isto kao ulomci pod br. 2.

5) Ulomak sastavljen od tri dijela, dug je 18, širok pri dnu 6,3, a pri frakturi 4,8 cm, dok je debeo 9 cm. Na njemu postoje dvije rupe: na dnu i na leđima. Donja rupa je duboka 6 cm, a druga na nju s leđa pada koso, te se dodiruju. Ulomak je na licu oštećen na nekoliko mjesta.

6) Ulomak je dug 6 cm. Ne mogu se znati diferencije u širini, jer je živa širina preostala na malom mjestu i tu iznosi 6,5 cm. Preostala je debljina od 6,5 cm. Dubina preostatka rupe iznosi 5 cm. Ulomak je pronađen g. 1950.

Srednji dijelovi pregrade: U srednje dijelove pregrade pripadaju kapiteli, koji nose njen gornji dio. Budući da imamo mnogo ulomaka i kolona, koji govore za postojanje većeg broja njihovih cjelina, teško je reći, da li je sve pripadalo septumu, ili je što pripadalo još čemu drugom. Svakako nam primijećena činjenica, da je pregrada bila raščlanjena na tri manje i da se grede pregrade nisu uvlačile u zid, nego da su im krajeve nosili kapiteli, povećava broj kapitela. Prema tomu bi na svakom segmentu pregrade dva kapitela na krajevima, a dva do sredine, pa bismo ih morali imati dvanaest i prema tomu isto toliki broj kolona. Čina morala pripadati pregradi, iznosimo spomenute dijelove pod ovim poglavljem, ne isključujući mogućnost, da je nešto moglo pripadati i drugom objektu.

Ostaci kapitela (sl. 20–25). Danas imamo mnogo više ulomaka kapitela, nego što ih je objavio Radić (svega 10 komada), pa moramo veći dio pripisati naknadnim nalazima. Nažalost ni jedan kapitel nije sačuvan čitav, ali iako su ostaci relativno dosta krnji, ipak se na osnovu njih može reći, da je uglavnom prevladao jedan oblik

⁹¹ Radić, o. c. str. 77 pod br. 20.

⁹² Radić, o. c. str. 77, br. 33.

u tretiranju detalja, a samo u jednom slučaju nalazimo izmijenjen položaj motiva. Od ovog prevladajućeg tipa izdvajaju se samo dva preostatka (pod br. 60 i 61), na koje ćemo se osvrnuti pri kraju ovog poglavlja.

Na osnovu preostataka možemo zaključiti, da je vrat svih kapitela, izuzev jedan, imao troprutasti dvoplet,

Iznad vrata je košara, koja se dijeli na tri pojasa: donji s nizom arka nji s nizom lišća i gornji, koji je najbogatije raščlanjen, i to na kaulikole, koji se računaju

Abakus je vrlo plitak i razvija osnovicu prema stršćim dijelovima gornjeg pojasa košare i to je razlog, da se gornja površina kapitela ne podudara sa strogim linijama kvadrata. Abakus zonalnim žlijebom.

Spomenuti izuzetak u tretiranju vrata sastoji se u tome, što je na jednom primjerku (br. 23) načinjena izmjena u rasporedu motiva, tako da vrat umjesto pletera ima arkade, a na donjem polju košare, gdje se kod drugih kapitela nalaze arkade, ovdje se zamjenjuju nizom lišća, pa tako ovaj kapitel ima dva niza lišća na košari.

Inače je pravilo, da srednji pojas košare kod svakog kapitela ugaono lišće više strši prema vani, jer ga izazivlje brid gornjeg polja, uvjetovan uglom abakusa. Naravno da ima razlika u detaljima. Tako dimenzijama arkada, što je najviše ovisno o tomu, da li je donji pojas košare bio ravno ili koso odsječen od srednjega, pa su u ovom slučaju više, a u drugom pliće. Negdje su lukovi arkada bili perforirani svrdlom, negdje je lišće prosto, a negdje je bilo obrubljeno, svaki drugi list. Sve detalje susrest ćemo pri opisu pojedinog fragmenta, čemu pristupamo:

1. Dio kapitela (sl. 20), koji se spojio od 4 fragmenta, od kojih je tri objelodanio Radić.⁹³ Spajanjem širo

na njoj sačuvao ostatak rupe dubok 5,5 cm.

Vrat je širok 5 cm. Njegovo polje je ispunjeno gustim troprutastim dvopletom, kakav se nalazi na donjem pojasu tegurija.

Donji pojas košare ima niz prilično visokih, slijepih arkada, koje pri dnu sačinjavaju četiri vertikalna pruta, od kojih su ona dva u sredini spojena s grivnom, gdje upravo zap dok

s njihove vanjske

žljebićem. Iznad arkada je postradao rub donjeg pojasa.

Od srednjeg pojasa sačuvala su se dva cijela lista. Gornji pojas košare nije omeden od srednjeg onako oštro, kao što je ovaj od donjeg. Na ledima listova srednjeg pojasa izviru kaulikoli, koji se svršavaju računanjem u dvije zavojnice, te veća zavojnica ide prema uglovima, a manja prema sredini kapitela. Ugaone zavojnice sastaju se u vertikalnom tordiranom štapu, koji se nalazi na bridu, i nose ga stršćci listovi srednjeg pojasa, a manje se sastaju u istom takvom

⁹³ Radić, o. c. str. 68-70 i reprodukcije pod br. 1, 3, 8.

romboično polje, isto kao između lukova na arkadicama u donjem dijelu srednjeg pojasa. Abakus površini.

2. Kapitel, što ga je pronašao I. Jelovina g. 1929. (sl. 20). Otpao mu je skoro čitav vrat i mjestimično najdonji dio donjeg pojasa. Na donjoj frakturi nalazi se dio rupe, koja ima dno, što je duboko 5 cm. Ostatak a širina na vrhu iznosi 23 cm. Od vrata je preostala letvice, a pod njom se naziru tragovi pletera.

Na donjem pojasu košare sačuvao se dio niza arkada, od kojeg je ostalo sedam redom oštećenih arkada, tako da se samo kod jedne arkade sačuvalo pruće na donjim dijelovima. Opaža se na dva mjesta, da je luk arkade bio provrćen svrdlom, od čega su ostali tragovi u dužini od 4,5 cm i od 1,5 cm.

Srednji pojas ima niz oblog lišća. Opaža se, da je svaki drugi list bio obrubljen žljebićem ostaci od sedam listova.

Gornji pojas košare također je jako postradao, te se na jednom mjestu sačuvao tordirani štap na sredini kapitela i do njega dvije zavojnice, od kojih je jedna jako oštećena. Na drugoj strani ostali su samo tragovi jednog takvog štapa. Oba ova štapa nalaze se iznad onih listova, kojima rub ima žljebić. Iznad jednog lista sa srednjeg pojasa, koji nije profiliran žljebićem, nalaze se ostaci rupe izvrćene u horizontalnom pravcu. Ta rupa je duboka 3,7 cm. Lice abakusa je potpuno stradalo.

Od završne površine saču stranama oljuštena. Ni ovdje ne nalazimo rupe.

Na ovom kapitelu nalazimo ostatak kreča, i to na jednom listu kao i na frakturi gornje površine. Kako malter, možemo pretpostaviti, da je kapitel, pošto je dobio frakture okrečen i da je prema tomu mogao biti na mjestu oštećen ili da je mogao služiti u sekundarnoj upotrebi. Inače ćemo se još sretati sa izrazitijim ostacima krečenja na arhitektonskim preostacima.

3. Ulomak kapitela jako tragovi donjeg i srednjeg polja košare (sl. 20). Visok je 16, širok 12, a debeo 13 cm. Na donjoj strani ostao je dočetak rupe dubok 6 cm. Na donjem pojasu košare su ostaci triju arkada sa otučenim stupovima, a naročito lukovima. Tu su i ostaci jedne rupe, kojom je bio profiliran luk arkade. Na začetku srednjeg pojasa košare nalaze poznaje, da je rub svakog drugog lista bio optočen žlijebom oštra profila. Ulomak je pronađen g. 1950.

4. Ulomak kapitela jako oštećen (sl. 20). Tek su se na licu jedva sačuvali tragovi obra Visok je 10, širok 13, a debeo 8 cm.

Na donjem pojasu nalaze se tragovi unutrašnje stijene od tri arkade sve tri se nalaze

Od srednjeg pojasa sačuvao se tek donji dio jednog lista. Ulomak nađen g. 1950.

5. Polovica kapitela (sl. 20), koju Radić nije publicirao u skupnom vjerojatno zato, što ju je već prije objavio među predmetima, koji su bili da-

rovani Arheološkom muzeju u Zagrebu.⁹⁴ Prema tom opisu čini se, da Radić nije ni imao objekt pred očima, nego da se poslužio vrlo lošim crtežom, koji je morao dobiti iz Zagreba, jer su se tu prvi put nacrtali darovani spomenici. Možda je odatle kriva Radićeva pretpostavka, da bi ovaj ulomak mogao pripadati jednom te istom predmetu kao i onaj, što ga je Bulić objelodanio pod br. 26 (i crtež na Tab. X, br. 26).⁹⁵ To ne stoji iz više razloga. Prvo, Bulić je predao radnju odatle, drugo, ne podudaraju se dekorativni motivi, treće, nije isto nalazište i četvrto, ovaj ulomak pripada kapitelu, a onaj Bulićev kamenici za imersiju.

Na ovoj polovici i vrha, tako promjer mu se kretao oko 15 cm. Na sredini dna nalaze se ostaci rupe, koja je bila duboka 9 cm.

Vrat mu je obrađen kao i kod kapitela pod br. 1.

Od niza arkada na donjem pojasu košare postoje ostaci od još pet drugih.

Na srednjem pojasu nalazimo ostatke od četiri lista. Na gornjem pojasu vidi se samo jedan tordirani štap među dvjema zavojnicama, od kojih je jedna jako oštećena. Samo iznad ovog detalja nalazi se preostatak abakusa, no i tu mu je otučen profil.

Na gornjoj površini postojale su dvije rupe, a po njihovim ostacima se vidi, da je jedna bila duboka 8, a duga 7,5 cm.

6. Dio kapitela spojen od dva komada (sl. 20), od kasnije (1953).⁹⁶ Površina dna nije se sačuvala, ali je na jednom mjestu preostala donja letvica vrata, pa se vidi, da je ta površina bila vrlo blizu. Na gornjoj strani sačuvala se djelomično originalna rada s oštricom dljeteta.

Visina, može se reći cijela, iznosi mu 23 cm. Po sredini donje strane ostali su tragovi rupe, duboke 8 cm. Na dnu rupe nalaze se ostaci željeza od željeznog štapića, s kojim je kapitel bio pričvršćen za kolonu. Preostaci obrađenog lica su hrapavi zbog djelovanja atmosferilija.

Na vratu se sačuvala ista obrada kao i kod prednjih.

Donji pojas košare je jako otučen, tako da su preostale Po ovim preostacima vidi se, da su niše na ovom kapitelu bile niže i pliće nego kod prva dva kapitela, ali su zato šire.

Na srednjem pojasu košare ostalo je najviše tragova dekora, gdje se nalazi jedan gornji list i dijelovi od četiri ostala.

Od gornjeg pojasa košare sačuvali su se na dva mjesta tordirani štapovi sa pripadajućim zavojnicama sa strane. Na vrhu ovih štapova nalazi se šiljat jezičac.

Ostaci abakusa bio profiliran

⁹⁴ Radić, Kninski spomenici hrvac. muzeju, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva XII, Zagreb 1890, str. 114. pod br. 2. Na priloženoj tabli pod br. II.

⁹⁵ Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije, Zagreb 1888, str. 20.

⁹⁶ Vidi još »Rad Muzeja hrv. starina u g. 1953« na str. 212. ovog broja časopisa.

Na gornjoj površini postoji rupa, koja je skoro u osi s donjom. Rupa je duboka 7 cm.

7. Oljuština donjeg dijela kapitela (sl. 20), što ju je iznio Radić,⁹⁷ visoka je 12,5, široka 12,5, a debela 5 cm. Pri dnu se sačuvao dio vrata s troprutastim dvopletom i gornjom letvicom. Nad tim je jedna cijela arkada i ostaci drugih dviju s obje istom kapitelu donje pruće arkada nije tretirano jednako. Naime, s jedne strane arkade nalaze se tri pruta, a s druge četiri. U sastajalištu arkada nalaze se profilirani rombići.

Na preostatku se vidi, kako je srednji pojas košare bio oštro odsječen od donjega, te mu se početak uvukao 3,5 cm od gornjeg ruba donjeg pojasa.

U niši su se sačuvali ostaci kreča, čini se, prije od krečenja nego od malterisanja.

8. Oljuština donjeg dijela kapitela (sl. 20), što ju je publicirao Radić,⁹⁸ visoka je 12, široka 10,2, a debela 3 cm.

Od vrata je ostao troprutasti dvoplek s gornjom letvicom. Primjećuje se, da je na ovom kapitelu vrat imao više kosi profil, nego dosada opisani ostaci.

Na donjem pojasu košare skoro je potpuno otučen niz arkada, tek što se pri dnu opažaju prutići. Preostale su tri udubinske plohe arkada, po kojima se vidi, da su arkade bile visoke i da su tekle u gušćem nizu. Ovdje je unutrašnje polje arkade visoko 6,5, a široko 2,8 cm, te se pokazuje jacija u odnosu sa onima na kapitelu opisanu pod br. 6, gdje visina unutrašnjeg polja iznosi 3, a širina 4 cm.

9. Donji dio kapitela (sl. 21) spojen od tri ulomka. Jedan ulomak je objelodanio Radić,⁹⁹ a dva druga su naknadno pronađena. Spajanjem se dobilo skoro čitavo dno, kojemu promjer iznosi 12,5 cm. Ostatak je visok 11,5 cm. Na donjoj površini nalazi se rupa, kojoj se nije sačuvalo dno, ostatak je dug 9,5 cm. Vrat je dekoriran kao i ostali, samo je na više mjesta oštećen. Od donjeg pojasa košare preostali su ostaci na dva mjesta. No arkade su do kraja otučene, a po njihovu unutrašnjem glatkom polju vidi se, da je niz arkada na ovom kapitelu bio gust i da su arkade bile visoke.

10. Donji dio kapitela sličan prednjemu (sl. 21). Spojen je od dva naknadno pronađena ulomka, no dno nije čitavo, a ima ga preko polovice, te se utvrđuje promjer od 12 cm. Preostatak je visok 13,5 cm. Na dnu se sačuvao ostatak rupe, kojoj je otpao početak, ali joj se sačuvao kraj, te se po tomu može utvrditi njena dubina od 7,7 cm.

Vidi se, da je vrat imao dosta kos profil, no površina vrata je ponegdje otučena.

Na donjem pojasu košare nije se sačuvala cima njihovih unutrašnjih polja vidi se, da je niz arkada bio gušći i da su one bile visoke.

11. Ulomak donjeg dijela kapitela (sl. 21) pronađen 1937. g. Pri dnu je pukao uzduž rupe tako, da mu se sačuvala polovica dna inače oštećene povr-

⁹⁷ Radić, Ostaneci starohrvatske bazilike na glavici Stupovi... str. 68, 69 i sl. 7.

⁹⁸ Radić, l. c. pod br. 5.

⁹⁹ Radić, l. c. pod br. 6.

šine, te se može konstatirati, da je promjer dna iznosio 12 cm. Visina ulomka iznosi 12, a debljina 7 cm. Dužina sačuvanog traga rupe iznosi 5,5 cm.

Donja letvica vrata je sva otučena, a mjestimično i pleter na njemu.

Na donjem pojasu košare nalaze ma unutrašnje polje zatvoreno, a dvjema nije. Niz arkada bio je također gust, ali ne onako visok (ovdje 4,5 cm) kao kod prije istaknutih kapitela.

12. Ulomak donjeg dijela kapitela pronađen 1950. god. (sl. se samo polovica dna s ostatkom rupé. Promjer dna iznosi 14 cm, preostala visina ulomka 8, a debljina 8 cm. Preostatak rupe dug je 4,4 cm. Površina ulomka nagrizena je atmosferilijama.

Vrat je ponegdje natučen, a donja letvica mu je dosta šira od gornje.

Na donjem pojasu košare nije se sačuvala nijedna cijela arkada, nego samo ostaci od četiriju. Po tomu, što se na jednom preostatku arkade rano javlja skretanje u luk, vidi se, da su arkadice bile niske onako kao i na kapitelu opisanu pod br. 6 i 11, samo što su uže.

13. Ulomčić donjeg dijela kapitela (sl. 21) visok 7, širok 10,5, a debeo 5,5 cm. Ulomčić je nađen 1950. g. Sa svih strana je fraktura. vala čest vrata s pleterom i gornjom letvom, dok se od donjeg pojasa košare sačuvao

14. Ulomak s preostatkom troprutastog luka arkade i profiliranim rombićem na sastajalištu arkada (sl. 21). Visok je 10, širok 10,5, a debeo 5 cm. Na njemu je odsječena ravnina, koja predstavlja prijelaz u srednje polje košare. Nađen je g. 1907.

15. Ulomčić s ostatkom dvaju lukova arkada i dvaju rombova pri njihovim sastavcima (sl. 21). Visok je 4,5, širok 11, a debeo 4 cm. Nađen je g. 1937. Na njemu je odsječena ravnina, koja predstavlja prijelaz u srednje polje košare, a sa ove ravnine izvrcene su dvije rupice, koje su perforirale lukove arkada, što smo sreli kod opisa kapitela br. 2, no činjenica, da na tom kapitelu nije svaka arkada perforirana, otklanja mogućnost, da bi ova čest pripadala njemu.

16. Oljuština slična prednjemu (sl. 21); visina 5,5, širina 4,5, a debljina 4 cm. Pronađena g. 1937. Ugao joj je dosta otučen. Na njoj se pozna početak srednjeg pojasa košare. Vide se ostaci dviju rupa, koje su išle ispod lukova arkada.

17. Ulomčić sa sličnim osobinama (sl. 21); visok 6, širok 9, a debeo 4,3 cm. Na njemu su ostaci dvaju lukova arkada s donjim dijelom vertikalnog tropruta, na kojemu je grivna savijena u obliku polumjeseca. Izvana između lukova je profilirani romboični umetak, a otraga ostaci jedne rupe. Ulomčić je pronađen za naknadnih Marunovih iskapanja.

18. Ulomčić s ostatkom dvaju lukova arkade u svemu identičan s prednjim (sl. 21). Visok je 4,5, širok 6, a debeo 4 cm. Nađen kad i prednji.

19. Oljuština s ostatkom dvaju lukova dijelom, pa romboičnim profiliranim umetkom pri sastavcima lukova (sl. 22). Visoka je 6,5, široka 8, a debela 2 cm. Nađena je g. 1950.

20. Oljuština slična prednjoj (sl. 22); visina 5,5, širina 6,5, a debljina 2 cm. Pronađena je za naknadnih Marunovih iskapanja.

21. Oljuština slična prednjoj (sl. 22); visoka 4,7, široka cm. Pronađena 1937 god.

22. Oljuština slična prednjoj (sl. 22) samo je pri vrhu oštećena. Visoka je 5, široka 5,5, a debela 1,8 cm. Nađena g. 1950.

23. Polovica kapitela, koja se sačuvala u svojoj visini, predstavlja prije spomenutu varijantu (sl. 22). Kapitel je objavio Radić.¹⁰⁰ Visok je 26 cm, promjer dna iznosi 12 cm, a na glavi je širok 24 cm i tu mu preostala debljina iznosi 13 cm. Lice mu je mjestimično otučeno, kao i sva površina abakusa.

Na ostatku dna sačuvala se originalna površina, na kojoj je ostatak rupe, koja je bila duboka 8,4 cm.

Vrat je visok 6,5 cm. Donja letvica vrata je šira od gornje, koja je veoma uska, ali je zato veća površina na kosim profilima prema unutrašnjoj, a naročito prema vanjskoj strani letvice. Unutar ovih letvi na vratu sačuvala su se četiri cijele i dvije oštećene arkade. Arkade su dosta plitke. Njihovi donji dijelovi sastoje se od četiri pruta, a gornji od tri. Prijelaz nastaje iznad grivne u srednjem pruću. Rombovi, koji se nalaze nad sastajalištem lukova, nisu profilirani žljebićima, kao što je to slučaj kod arkada u donjem pojasu košare predašnjih

Donji pojas košare uvlači se kod vrata 1,5 cm prema unutrašnjosti. Taj pojas ima niz širokog lišća s oblim završetkom, kojemu se vrhovi savijaju prema vani. Rubovi tog lišća optočeni su žljebićima oštrog profila. Visina lišća iznosila je 7 cm, no nijedan list se nije sačuvala čitav, nego su nam ostali preostaci od pet njih.

U srednjem pojasu nalazilo se također lišće, samo što je ovo – za razliku od lišća na donjem pojasu – više ukočeno, zdepasto i mesnato, te nema onog žljebića uzduž rubova. Svaki list srednjeg pojasa diže se nad spajalištem dvaju listova

Gornji pojas košare ima otučene krajeve, ali se u sredini sačuvala tordirani štap sa zavojnicama na obje strane. Taj štap se završavao profiliranim rombom vrhom, pa se po svemu vidi, da je gornji pojas košare kod obje varijante bio isti.

Na gornjoj površini sačuvala se rupa, ali pri kraju kapitela, Rupa je duboka 5,5 cm, a k njoj na gornjoj površini kapitela vodi žlijeb oštrog presjeka.

24. Gornji dio kapitela povezao i objavio Radić.¹⁰¹ te se utvrdilo, da su sve četiri stranice bile jednako duge, naime 24,5 cm. Ostatak vica treće. Od srednjeg pojasa košare sačuvali su se ostaci triju ugaonih listova, kao i triju listova, koji stoje po sredini kapitela. Ugaono lišće je znatno izduženo i glatke površine, dok ono po sredini kapitela ima dva paralelna obrubna žlijeba, s kakvim se detaljem u dosadašnjem

Gornji pojas košare je identičan s ostalima.

Abakus

Preostala površina gornje ravnine sva je originalna onoj polovici treće strane ostatka uz tordirani štap na sredini kapitela, a

¹⁰⁰ Radić, l. c. pod br. 12.

¹⁰¹ Radić, o. c. str. 69 i reprodukcije 9 i 10.

samo dva cm daleko od njega, nalazi se šira rupa ($r = 2$ cm), koja je duboka 6,5 cm. Gornja je tu bila rupa.

25. Ulomak s ostacima od tri lista u srednjem pojasu košare i početkom tordiranog štapa gornjeg pojasa (sl. 23). Visok je 16,5, širok 16, a debeo 6,5 cm. Ulomak je nađen 1950. god.

Prvi list je obrubljen sa dva paralelna žlijeba, kao što je slučaj njegovim kapitelima. Iznad oštećeni list, nije obrubljen, dok se do njega nalazi sitni preostatak trećeg lista, koji je bio obrubljen i pukao je po vanjskom žljebiću.

26. Ulomak s ostatkom od tri oštećena lista (sl. 23), od kojih je srednji glatke površine, a dva njemu sa strane imala paralelnim žljebićem, što smo susreli kod dvaju prednjih ostataka, te se sva tri ulomka mogu dovoditi u kombinaciju zajedničke pripadnosti istom komadu kapitela. Ulomak je visok 8, širok 9, a debeo 7 cm. Pronađen je za naknadnih Marunovih radova.

27. Ulomak s ostacima od dva lista na srednjem pojasu košare i početkom kaulikola na gornjem pojasu košare (sl. 23). Nađen je 1950. god. Visok je 16, širok 13, a debeo 7,5 cm.

28. Ulomak sa ostacima od dva niza lišća (sl. 23); visok je 12, širok 12,5, a debeo 6,5 cm. U donjem nizu nalazi se ostatak jednog lista, na kojemu se vidi obrubni žlijeb, a u gornjem su ostaci dvaju listova, koji se naglo lome. Na desnom ostatku opaža se, kako je list mesnat, pa nas sve te osobine upućuju na pripadnost ovog fragmenta varijanti kapitela opisanoj pod br. 23. Položaj mu pripada donjem i srednjem pojasu košare. Pronađen je 1950. god.

29. Oljuština sa gornjim dijelom lista srednjeg pojasa košare, i početkom kaulikola, pa njegovim račvalištem na gornjem pojasu košare (sl. 23). Nađena je g. 1950. Visoka je 11,8, široka 7, a debela 2,8 cm.

30. Ulomak s ostatkom krajnjeg lista srednjeg pojasa košare, pa početkom bridnog tordiranog štapa na gornjem pojasu, do kojeg se vidi zavojnica kaulikola (sl. 23). Visok je 12, širok 8,5, a debeo 4,2 cm. Pronađen poslije Radićeva objavljivanja.

31. Ulomak s ostatkom oštećenog lista srednjeg pojasa, nad kojim se nalazi zametak tordiranog štapa gornjeg pojasa košare (sl. 23). Visok je 7,5, širok 9,3, a debeo 6,5 cm. Pronađen je g. 1937.

32. Ugaoni ulomak s ostatkom oštećenog lista srednjeg pojasa, pa oštećenim kaulikolima abakus. Na vrhu je originalna površina. Visok je 11,5, širok 8, a debeo 5 cm. Pronađen je 1950. god.

33. Ulomčić s ostatkom ugaonog lista srednjeg pojasa, diranog štapa i česti zavojnice sa gornjeg pojasa košare (sl. 23). Visok je 3,5, širok 3, a debeo 6 cm. Nađen je 1951. g. Na njemu se vide tragovi krečenja.

34. Ulomak sa završetkom lista profiliranog žljebićem i ostatkom tordiranog štapa iznad vrha lista (sl. 23). Nađen je g. 1951.

35. Oljuština s ostatkom lista, koji je pri rubu profiliran žljebićem (sl. 23). Nađen je g. 1938. Visok je 5, širok 4,5, a debeo 2,3 cm.

36. Ugaoni ulomak s ostatkom ugaonog lista srednjeg pojasa, pa natučeni kaulikolima, a također jako oštećenim ugaonim tordiranim štapom na gornjem pojasu košare (sl. 24). Visok je 10,5, širok 10, a debeo 5,5 cm. Spomenuti ostatak lista nosi na sebi istaknutu središnju arteriju na taj način, što se ploština lista od oba kraja lagano uzdiže prema sredini, te se tu tako pokazuje izbočena

foriran. Pri vrhu je profilirani abakus i nad njim originalna gornja površina kapitela. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

37. Ulomak potpuno sličan prednjemu, samo što je sačuvan u boljem stanju (sl. 24). Visina iznosi 10, širina 6,5, a debljina 7,8 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

38. Ulomak potpuno sličan prednjima, ali oštećenog vrha kaulikola i tordiranog štapa (sl. 24). Visok je 9, širok 7,5, a debeo 8,5 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

39. Ulomak potpuno sličan prednjemu, vrlo oštećenog ugla (sl. 24). Sačuvao mu se dio originalne površine gornje horizontalne plohe. Visok je 9,5, širok 7,5, a debeo 8,5 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

40. Ulomak s ravnom plohom ugaonog lista (sl. 24) i zavojnicom kaulikola, pa tordiranim štapom. List i jedan kaulikol su pri vrhu oštećeni. Na vrhu ulomka sačuvao se dio originalne površine. Ulomak 7,5, a debeo 7,5 cm. Pronađen je g. 1950.

41. Ulomak sličan oštećenim listom i kaulikolom (sl. 24). Visok je 9, širok 8,5, a debeo 5 cm. Pronađen je kad i prednji.

42. Ulomak sličan prednjemu (sl. 24). Na njemu je ostatak lista, tordiranog štapa i zavojnice kaulikola. Visok je 7,5, širok 6,5, a debeo 2,5 cm. Naden je kad i prednji.

43. Ulomak sličan prednjemu, a spojen od dva komadića (sl. 24). Na njemu je oštećen list, tordirani štap je potpuno otpao, a zavojnice, koje su ga dirale, krnje su. Visok je 10, širok 6, a debeo 6 cm. Pronađen je kad i prednji.

44. Ugaoni ulomak gornjeg pojasa košare s tordiranim štapom i nešto oštećenim zavojnicama kaulikola do njega (sl. 24). Visok je 9, širok 13, a debeo 10 cm. Prostor ispod zavojnice je perforiran. Pri vrhu se sačuvao trag profiliranog abakusa, a na gornjoj površini ima dosta originalne plohe. Ovdje se nalazi rupa blizu sredine kapitela isto kao i na ostatku opisanom pod br. 24. Ostatak te rupe dug je 4 cm. Ulomak je pronaden kad i prednji.

45. Ulomak gornjeg pojasa košare spojen od dva dijela (sl. 24). Visok je 9,5, širok 15,5, a debeo 8 cm. Na jednoj strani se sačuvao dio kaulikola, pa česti srednjeg i dobar dio ugaonog tordiranog štapa. Sa druge strane nalazi se tek rub zavojnice drugog ugaonog kaulikola. Sačuvao se djelomično i abakus koji nije profiliran žljebićem. Sva gornja površina ima originalnu plohu. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

46. Ulomak gornjeg pojasa košare, od kojeg se sačuvala sredina lica jedne strane. (sl. 24). Visok je 8, širok 15, a debeo 7 cm. Na oštećenom licu nalazi se tordirani štap, koji je ponegdje obijen. Sačuvala se također i jedna zavojnica kaulikola. Na gornjoj površini ostao je trag originalne plohe. Ulomak je naden 1950. god.

47. Ulomak sličan prednjemu (sl. 24). Visok je 9, širok 12, a debeo 6 cm. Nema originalne površine osim na česti lica. Na licu se sačuvao ostatak tordiranog štapa i česti dviju zavojnica do njega. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

48. Ugaoni ulomčić gornjeg pojasa košare s račvom kaulikola na licu (sl. 24). Visok je 5,5, širok 6,5, a debeo 4,5 cm. Na preostatku se vidi neprofilirani abakus, g. 1950.

49. Ugaoni ulomčić gornjeg pojasa košare s ostatkom ugaonog tordiranog štapa i česti zavojnice sa jedne njegove strane (sl. 25). Visok je 5,8, širok 6,5, a debeo 2,5 cm. Na ulomčiću se sačuvao prilično širok profilirani abakus, a iznad njega je originalna ploha završne površine. Ulomčić je pronađen 1937. god.

50. Ugaoni u zavojnice s obje njegove strane (sl. 25). Visok je 5,7, širok 5,5, a debeo 3 cm. Abakus nije bio profiliran. Završna površina je originalna. Ulomčić je nađen 1950. god.

51. Ulomak gornjeg pojasa košare sa sredine jedne strane (sl. 25). Visok je 6, širok 10, a debeo 9 cm. Na licu, koje je stradalo od utjecala atmosferija, poznaje po sredini strana imaju svi kapiteli sa stupova. Abakus nije profiliran. Na gornjoj površini nalazi se dobar dio originalne plohe, a na svršetku frakture ostao je trag rupe dubok 3 cm, od lica udaljen 9,5 cm. Ulomak je pronađen g. 1950.

52. Ulomak sličan prednjemu (sl. 25). Na sredini lica ostao je rombičan jezičac između ostataka dviju zavojnica. Ulomak je visok 3,5, širok 7,5, a debeo nalnu plohu. I na njoj se, kao i na prednjem ulomku, na istom mjestu nalaze tragovi rupice. Ta rupica je udaljena od lica 8,5 cm. Ulomak je pronađen g. 1950.

53. Ulomčić, koji pripada istom položaju kapitela (sl. 25). Visok je 3,5, širok 7, a debeo 2,5 cm. Na njemu se sačuvao gornji dio tordiranog štapa, koji se nije svršavao rombičnim jezičcem. Povrh štapa je čest profiliranog abakusa. Odozdo je originalna ploha. Pronađen je 1950. god.

54. Ulomčić, koji pripada istom položaju kapitela (sl. 25). Visok je 5,5, širok 5,5, a debeo bičnim jezičcem i s ostacima dviju zavojnica sa strane. Aba Gornja horizontalna ljene 2 cm od kraja. Dubina ostatka rupe iznosi 2,7 cm. Pronađen je kad i prednji.

55. Ulomčić sa gornjeg pojasa košare (sl. 25). Na njemu je ostatak zavojnice i neprofilirani abakus. ploha je sačuvana. Ulomčić se odavna nalazi

56. Ulomčić gornjeg pojasa košare s ostatkom zavojnice (sl. 25). Visok je 5,2, širok 4, a debeo 5,3 cm. Osim ove česti lica sve druge strane su mu otučene.

57. Oljuština slična prednjem ulomčiću. Na njoj je ostatak zavojnice (sl. 25). Visoka je 6, široka 6, a debela 2,3 cm. Pronađena je g. 1950.

58. Oljuština slična prednjoj (sl. 25). Visoka je 5, široka 6, a debela 1,7 cm. Nađena je kad i prednja.

59. Oljuština slična prednjoj (sl. 25). Visoka je 4,6, široka 4, a debela 1,5 cm. Nađena je kad i prednja.

Dva preostatka, koji se tipološki razlikuju od prednjih:

60. Gornji ugao kapitela (sl. 25). Visok 13, širok 10,5, a debeo 10,5 cm. Na njemu je preostao vrh ugaonog lista sa srednjeg pojasa. Taj list, za razliku od dosadašnjih, profiliran je ostrim žljebićem duž bočnih, mesnatih strana, a ispod vrha ima ispupčenje slično dugmetu.

Ugao iznad lista na gornjem pojasu košare nema tordiranog štapa, nego jednostavni oštri brid. Na tom bridu sastaju se krajevi zavojnica kaulikola, koji se ne račvaju kao oni, što smo ih dosada susretali, nego su jednostruki, a imaju žlijeb uzduž stapke. Na sredini se nalazi koji se završava neproporcionalno malim zavojnicama na obje strane.

Na ostatku se vide tragovi profiliranog abakusa.

Na gornjoj horizontalnoj površini ostala je dobra čest originalne plohe, koja je bila grubo izrađena. Na toj površini nalaze se tragovi rupe, preko koje je prošla fraktura, a taj trag je dubok 7 cm.

Mjereći razmak od sredine tordiranog štapa do kraja kapitela, dobivamo podatak, da je kapitel bio širok 17 cm, a taj je najuži od dosadašnjih.

Ulomak se odavna nalazi u muzeju u grupi materijala sa Stupova, no kako se po materijalu, obradi da je tu dospio nekadašnjom gog položaja.

61. Ulomak kapitela, na kojemu je preostao dio dna (sl. 25). Visok je 5, širok 12, a debeo 8 cm. Nađen je g. 1950.

Na dnu se nalazi ostatak bok 2,5 cm. Položaj

Pri dnu lica nalazi se koso zasječena letva, sa koje se na dva mjesta dižu snopovi pruča, a ti su snopovi vrlo nom snopu može se razabrati šest prutova.

Ti preostaci

je, kako se prema ovoj česti dna razabira, dosta sličan kapitelima i Lopuške glavice u istom selu.

Ovdje dodajemo ulomak kapitela, koji ne možemo razloga kao ni drugi dio tegurija, koji smo iznijeli pod br. 1, pa donosimo Brunšmidov opis:

»803: *Krhotina kamenog kapitela iz IX–XI vijeka. Iz razvaline na Stupovima kod Biskupije u Dalmaciji. Darovalo Hrvatsko Kninu 1890. Vis. 0,135, šir. 0,16. Vapnenjak.*

Krhotine s donjeg dijela kapitela srednjih dimenzija. Dole je unutar okvira od dvaputa po tri struke pravilno spletena pletenica, a benih, gore probušenih izdubaka (niša) sa trostrukim svodovima, koji stoje na trostrukim zajedničkim malen šiljati list«.

Fr. Radić u *Viestniku hrv. arheološkog društva* XII. 1890, str. 115 (sa sl. na t. II. 6)¹⁰²

Ulomak može pripadati našim kapitelima pod br.: 1, 5, 7, 12, 15, 17 ...

Ostaci kolona (sl. 26). Na Stupovima se pronašlo kojih se neki

jimo makar jednu kolonu od dna do vrha. Ovdje treba napomenuti, da nema nijednog ulomčića oble kolone, već svi ulomci odreda pokazuju osobine oktogonálnih kolona. Pretežit dio fragmenata ima neobično dobro izglaćane strane.

i profilirani završetak. Radić je objavio tri ulomka, pa se prema tomu vidi, da je dosta ulomaka

1. Najveći ulomak kolone sastoji se od dva spojena dijela, koja su bila pukla otprilike uzduž sredine, ali nisu oba jednako visoka; onaj, što ga je objavio Radić,¹⁰³ mnogo je manji.

Spojeni ulomak je visok 29, a širok opaža se tendencija suživanja kolone

2. Ulomak spojen od dva dijela, a sličan prednjemu. cm. Veća čest se odavna nalazila u muzeju, a manja se pronašla 1950. god.

3. Ulomak širine, tako da ona na jednom kraku iznosi je odavna u muzeju.

4. Ulomak kolone; visok 13,3, širok

5. Ulomak kolone; visok 12,5, a širok jednoj strani nalazi se ostatak rupe sa dnom, dubok 2,5 cm.

6. Čest kolone s nedotjerano izrađenom površinom. Na njoj su tri strane sačuvane sa cijelom širinom, a četvrta samo djelomično. Ulomak je visok 16,5, širok 13,5, a debeo 5 cm. S jedne strane je horizontalna izvorna ravnina i na njoj je ostatak vrlo duboke rupe, kojoj je otpalo dno, dubok je 11,8 cm. U rupi se nalaze tragovi gvožđa od nekadašnjeg klina. Ostatak je nađen g. 1937.

7. Čest kolone s hrapavom površinom. Samo jedna strana ima cijelu širinu, a na drugim dvjema je krnja. Ulomak je visok 14, širok 10, a debeo 4 cm. Ulomak je nađen g. 1937.

8. Čest kolone, na kojoj su se sačuvale cijele širine dviju strana, a dvije susjedne su krnje, dok su na ostalim površinama frakture. Ulomak je visok 13,5, širok 12,5, a debeo 5,5 cm. Nađen je g. 1950.

9. Čest kolone na kojoj tri strane imaju cijelu širinu, a četvrta je krnja. Ulomak je visok 11, širok 12,5, a debeo 6,8 cm. Na ostalim stranama je fraktura. Na jednom kraju opaža se ostatak rupe, dubok 3,5 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

10. Čest kolone, na kojoj su se dviju djelomično, dok je na osta širok 10,2, a debeo 5,4 cm. Nađen je g. 1950.

¹⁰² Brunšmid, o. c. str. 137.

¹⁰³ Radić, o. c. str. 82. br. 4.

¹⁰⁴ Radić, l. c. br. 2.

¹⁰⁵ Radić, l. c. br. 53.

11. Čest kolone na kojoj su tri strane sa cijelom širinom, a četvrta je krnja. Na ostalim stranama je fraktura. Ulomak je visok 5,5, širok 13,5, a debeo 11 cm. Nalazi se odavna u muzeju.

12. Ulomak spojen od dva dijela, koji su pronađeni 1950. god. Tri strane kolone su jako oštećene. Ulomak je visok 7, a radius mu je 13 i 13,3 cm, jer se prema vrhu sužuje. Na njemu se sačuvala čest horizontalne površine, što pripada vrhu kolone. Tu se nalazi rupa, koja je naknadno širena dljetom, i to na vrhu više, a prema dnu, koje se nije sačuvalo, manje. K rupi dovodi horizontalni žljebić obla profila.

13. Oljuština kolone s čestima dviju strana. Visoka je 19, široka 9,5, a debela 4 cm. Pronađena je g. 1950.

14. Oljuština kolone, na kojoj se sačuvala cijela širina jedne strane i dijelovi dviju susjednih. Visoka je 10, široka 8,5, a debela 2,5 cm. Nalazi se odavna u muzeju.

15. Čest kolone, na kojoj tri strane imaju cijelu širinu, a četvrta je krnja. Pri vrhu od visok 9,5, širok 12,5, a debeo 7 cm. Završava se origina površinom. Otraga uzduž frakture nalazi se ostatak rupe s dnom, koje je duboko 8,4 cm. Ulomak je pronađen 1950. god.

16. Čest slična prednjoj sa cijelom širinom jedne strane i ostacima drugih dviju susjednih. Ulomak je visok 8, širok 11, a debeo 6 cm. Otraga se nalazi trag rupe dug 6 cm. Nalazi

17. Čest slična prednjima s dijelovima dviju strana. Visoka je 6, široka 8,5, a debela 6 cm. Na vrhu se nalazi trag rupe dug 2,2 cm, a do nje je dovodio horizontalan žlijeb

18. Čest slična prednjima. Na njoj su neznatni tragovi dviju strana i kružnog pojasa. Visoka je 4, široka 8, a debela 6 cm. Otraga se nalazi ostatak rupe dug 2,5 cm. Čest je odavna u muzeju.

Donji dijelovi pregrade: U donje dijelove pregrade pripadaju pilastri i pluteji, koji su među sobom bili povezani rebrima i utorima, a dno im se često ukopalo u posebno postolje.

Donji dijelovi su redovito ispunjeni pleternom plastikom, pa nam ona odaje najviše i pritječe. Na Stupovima se pronašlo dosta varijacija u motivima pletera, a bilo je dosta i česti pregrade, pa kad se uzme u obzir, da se izbjegavalo ponavljanje motiva, onda se može držati, da bi naši mnogi ulomci s pleternom plastikom potjecali odavle. No zbog toga, što su ostaci pletera jako fragmentarni, ne da se tačno utvrditi, što je sve pripadalo plutejima i pilastrima, te ćemo pod ovim poglavljem iznijeti one dijelove, na kojima su ostali karakteristični

jima. Ovima možemo pripisati

staju, ali zato imaju iste elemente dekoracije kao i pluteji ili pilastri.

Ostaci pilastara (sl. 27):

1. Ugaoni ulomak pilastra, kojemu je pri uglu otučeno lice. Visok je 21, a širok 11 cm. Leđa su mu otučena, te mu ostatak debljine iznosi 11 cm. Na licu su tragovi okvirne letvice, a do nje je trak troprutasta pletera, rom prelazi, da načini kvadratni okvir, usred kojeg je obično dolazio kojemu se ovdje raspoznaje otučeni trag desnog kraka.

Na bočnoj strani je trag utora, koji je bio dubok 4,5 cm. Na gornjoj površini nalazi se ostatak drugog, što je spajala

žaj pilastra na desnoj strani pregrade. Ulomak je objavio Radić.¹⁰⁶

2. Ulomak sličan prednjemu. Dug je 19,5, širok 10, a debeo 5,5 cm. Na njemu je ostao završetak kraka krsta u boljem stanju i većoj mjeri prednjega. Sa strane ima utor kao i prednji. Objavio ga Radić.¹⁰⁷

3. Ugaoni ulomak pilastra; visok 17, širok 12, a preostala debljina mu iznosi 6 cm. Pri obje ugaone letve nalazi se troprutasti kolut. Na bočnoj strani opaža se ostatak utora dubok 2,8 cm.

Na licu su posvuda ostali tragovi krećenja.

4. Ulomak pilastra spojen od dva dijela, od kojih je jedan objavio Radić,¹⁰⁸ držeći, da je to ulomak pluteja. Ulomak je visok 33, širok 5,6, a debeo 4,5 cm. Otraga je grubo klesan, jer to nisu prava leđa nego stijena utora, a stijene utora obično se ne glačaju. Duž oštećene rubne letve na licu nalaze se ostaci tropruta u krivuljama i oštro lomljenim pravcima.

5. Ulomak, koji pripada istom položaju, samo je od drugog pilastra. Spojen je od dva komada. Visok je 17,5, širok 5, a debeo 5 cm. Uz plitku rubnu letvicu

6. Ulomak kao prednji; visok 13, širok 7, a debeo letva i do nje tri troprutaste krivulje, koje se sijeku. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

7. Ulomak kao prednji, spojen je od dva komada. Visok je 18, širok 16, a debeo 4,6 cm. Na licu je isto što i kod prednjega. Odavna se nalazi u muzeju.

8. Ulomak kao prednji; visok 16,5, širok 6,5, a debeo 4 cm. Na licu uz plitku letvu teku tropruti s gustim rasporedom uzlova mrežastog sistema pletera. Objavio ga Radić¹⁰⁹ i pripisao ga pluteju

9. Ulomak kao prednji, a valjda mu negdje u nastavku i pripada. Visok je 10, širok 6,8, a debeo 4 cm. Pronađen je 1951. god.

10. Ulomak kao prednji; visok je 14, širok 6,7, a debeo 4,7 cm. Na licu je ostatak letvice, od koje je 12 cm udaljena troprutasta traka paralelno teče. Na traci se opažaju ostaci zapleta. Ulomak je objavio Radić.¹¹⁰

11. Ulomak identičan prednjemu, a ima pun zaplet. Visok je 11, širok 8,8, a debeo 4,6 cm. Ulomak se odavna nalazi

12. Ulomak sličan prednjemu, a na njemu nije ostao trag zapleta. Visok je 11,5, širok 5,5, a debeo 4,5 cm.

13. Ulomak sličan prednjemu; visok 11, širok 4,5, a debeo 4,6 cm. Uz plitku rubnu letvicu teče troprut.

14. Ulomak sličan prednjemu; visok 11, širok 6,6, a debeo 4,4 cm. Na njemu je rubna letvica i troprutasta traka, koja se oštro lomi. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

¹⁰⁶ Radić, o. c. str. 76.

¹⁰⁷ Radić, o. c. str. 76.

¹⁰⁸ Radić, o. c. str. 77, reprodukcija br. 37.

¹⁰⁹ Radić, o. c. str. 75, reprodukcija br. 38.

¹¹⁰ Radić, o. c. str. 76, reprodukcija br. 44.

15. Ulomak visok 14, širok 6, a ostatak debljine mu iznosi 3 cm. Na licu se nalazi

dvopleta nalaze se ostaci dvaju prutova od tropruta, koji je tekao paralelno s letvicom. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

Ostaci pluteja (sl. 28):

1. Najveći preostatak s pleternom plastikom predstavlja ugao ploče visok 19, širok 26, a debeo 10 cm. Radić ga pripisuje pluteju,¹¹¹ iako zato nema-mo izrazite potvrde na preostatku, no s obzirom na dimenzije i odnos među okvirnim letvama možemo pretpostavljati, da ulomak

Ulomak je na jednom kraju obrubljen gom je letva mnogo uža (1,5 cm). Na njemu su preostala dva spleta troprutastog pletera s motivom, koji naliči na »perece« s tim, da su u spletu dva »pereca« okrenuta ledima jedan

2. Ulomak dug 19, širok 17, a debeo 10,5 cm, koji je također objavio Radić.¹¹² Pored lica i leđa sačuvala mu se jedna bočna strana, uz koju, na licu, teče četveroprutasto

se jako odskočen (2 cm) troprut. Taj troprut pripada sistemu niza kružnica, koje prolaze kroz središta susjednih krugova, i tu je načinjen čvor, kojemu se na našem primjerku vidi preostatak.

3. Ulomčić, koji pripada prednjemu; dug je 10,5, širok 4,5, a debeo 9 cm. Na licu mu se nalaze se odavna nalazi u muzeju.

4. Ulomak, na kojemu je ugao polja zatvoren uskim letvicama. Visok je 12,5, širok 15,5, a debeo 13 cm. U uglu lica je dočetak tropruta, koji se lomi pod oštrim kutom. Na bočnoj strani nalazi se dio rebra dug 7,5 cm. Rebro od-skače 2,5 cm od plohe, a pošto je trapezasta presjeka, pri korijenu je debelo 3, a na završetku 2,5 cm. Ulomak je objavio Radić.¹¹³

5. Ulomčić pluteja s ostatkom rebra; visok 8, širok 10, a ostatak iznosi mu 7,5 cm, na licu se nalazi rubna letva i tropletni luk do nje, rebro je široko 3,3, a debelo 3,5 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju. Na svim obrađenim površinama nalaze se tragovi krećenja.

6. Ulomčić visok 5, širok 7,5, a ostatak debljine se nalazi rubna letvica, a od nje troprut, koji se lomi. Nađen je 1950. god.

C) *Ostaci kamenice* (sl. 29)

U muzeju postoji 6 ulomaka kamenoga posuda, od kojih je dva objavio Radić.¹¹⁴ On ih pripisuje kropionici ili »krstionoj per infusionem. Na osnovu preostatka kružnog luka na vrhu kamenice Radić rekonstruirao skretanja plohe prema dnu Radić pretpostavlja, da je kamenica mogla biti duboka 30 cm.

¹¹¹ Radić, o. c. str. 75, reprodukcija 49.

¹¹² Radić, l. c. reprodukcija 31.

¹¹³ Radić, o. c. str. 76, reprodukcija 32.

¹¹⁴ Radić, o. c. str. 78.

Baš ovalika dubina ide u prilog Radićevoj drugoj kombinaciji, uz koju on radije pristaje.

Gornja površina kamenice je uglačana i ima zasjek. Taj zasjek je dubok 6 mm i zahvata polovicu debljine kamenice. Unutrašnja ploha je prilično dotjerana. Primjećuje se, da je kamenica od vrha prema dnu bila sve deblja, pa Radić po tomu sudi, da je vanjska površina bila polujajasta. U spomenutoj profilaciji stojanja kakvog poklopca.

Na vrhu vanjske strane nalazi se otučena polukuglasta ručka, pa se pretpostavlja, da je sa protivne strane kamenice postojao njen pendant. Preostatak lica te ručke pokazuje, da ručka nije bila dekorirana. Pri gornjem rubu kamenice nalazi se letvica široka 1,8 cm, a ispod nje teče troprutasti trak pletera, koji preko čestih uzlova prelazi u kružnice, kojima se ispunila vanjska površina kamenice. Kroz te kružnice prolazili su troprutasti trakovi u obrnutim pravcima, te su se sjekli u središtima kružnica.

Na jednom ulomku (br. 3) je letva pri vrhu mnogo šira nego ona ima zapanu.

Radić dobro rješava ovu diferenciju tim, što u donjem dijelu letve vidi mjesto za troprutasti trak, koji se nije izradio, a to najvjerojatnije zato, što je ova strana kamenice stajala na stražnjoj, manje vidljivoj strani.

1. Ulomak gornjeg dijela spojen je od tri dijela, tako da su se dva dovezala na ulomak, što ga je Radić opisao pod br. 46, te mu produžili tetivu od 14,3 na 28 cm. Visok je 14 cm; pri gornjem kraju debeo je 4, a pri donjem 6 cm. Na njemu se nalazi prije spomenuta ručka. Dodani ulomci nalaze se odavna u muzeju.

2. Ulomak gornjeg dijela kamenice s ostatkom letve i jednog uzla tropruta. Visok je 9, širok 9, debeo pri vrhu 4, a pri dnu 5 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

3. Ulomak gornjeg dijela kamenice, što je vjerojatno stajao otraga. Visok je 8,3, širok 11,5, pri vrhu debeo kao i ostali, a pri dnu 5,3 cm. Na licu se, pored već rečenoga, našla kroz središte kružnice. Ulomak je objavio Radić pod br. 36.

4. Ulomčić dug 5,5, širok 5,5, a debeo 5 cm. Na njemu su ostaci sjecišta kružnice i trake.

njeg reda kružnica. Pronađen je 1938. god.

Ovdje treba napomenuti, da se još dva ulomka skoro identične obrade našla

D) Skup koso profiliranih dekorativnih ploča (sl. 30–31)

U podnaslovu »Ulomci oltarskih trpeza, oblacionarija ili piscina (crkvenih umivaonica)« iznio je Radić nekoliko dijelova profiliranih ploča, kombinirajući, da su pripadali objektima, koje sadržava podnaslov. Da bismo mogli raspravljati o Radićevim kombinacijama zbog vjerojatnosti drukčije pripadnosti objekta, morat ćemo se ovdje najprije osvrnuti na one ostatke, koje je iznio Radić.¹¹⁵

¹¹⁵ Radić, o. c. str. 78–82.

1. Ploča, što je Radić nosi pod br. 15, spojena je od dva komada (sl. 30 i 30a). Ima tri živa kraja, dok je na četvrtom fraktura. Duga je 45,3, široka 25,5, a debela 8 cm. Karakteristično je kod drugih dijelova, koje ovdje iznosimo – krajevi zasječeni tako, da se uz horizontalne i vertikalne površine ploče dobivaju još i kose, koje se nalaze između ove dvije osnovne.

Horizontalne površine ove ploče su različite. Jedna je manja, jer su se na njenu štetu načinile one kose površine. Ona ima potpuno praznu površinu, koja joj nije uglačana nego poravnana, tako da se na njoj dobro vide brazde dljijeta, kojim se ravnaju površine. Veća površina na obratnoj strani je uglačana i izdubena (sl. 30a). To udubljenje počinje 4 cm daleko od dužinskog brida i spušta se sve više k frakturi, ostavljajući sa strana netaknut porub debeo do 4 cm. Na kraju, kod frakture to spuštanje doseže dubinu od 3,8 cm. Na frakturi se nalaze tragovi dviju rupa. Dvije vertikalne, a s njima i kose površine, imaju troprutasti dvoplek unutar okvirnih letvica, dok je treća strana bez dekoracije. Na četvrtoj strani, koja je otpala, bio je vjerojatno isti dekor kao i kod spomenute dvije.

2. Ulomak, što ga Radić donosi pod br. 14, dug je 15,5, širok 20,5, a debeo 10,5 cm. Na ovom kao i na ostalim ulomcima (od 2 do 15) za razliku od prvog postoji samo jedna dekorirana strana i jedna kosa ravnina, koja nije dekorirana. Najuža ravnina (vertikalna strana) je dekorirana dvopletnim troprutom. Horizontalne površine na ovom ulomku nisu oštećene, a tako isto i leđa, dok se na obje bočne strane nalaze frakture.

3. Ulomak sličan prednjemu, što ga Radić donosi pod br. 17, sada je spojen sa druga dva dijela, koji su pronađeni g: 1936. i 1938. Dužina mu iznosi 26,5, ostatak širine 14,5, a debeo je 19,5 cm. Na vertikalnoj plohi lica nalazi se dvopletni troprut, koji ima jedan kraj. Baš do tog kraja nalazimo originalnu bočnu plohu, koja je odsječena pod kutom od 60°.

4. Ulomak sličan prednjemu, što ga Radić donosi pod br. 13, sada je spojen sa još tri komada, koji su se pronašli kasnije. Dug je 25, ostatak širine iznosi mu 12, a debeo je 10,5 cm. Na vertikalnoj strani lica je dvopletni troprut. Sačuvala se uglavnom površina do lica.

5. Ulomak sličan prednjemu, što ga je objavio Radić pod br. 16, sada je spojen sa još dva naknadno pronađena ulomka, čime je dobio čitavu širinu. Dug je 20, širok 21, a debeo 11 cm. Dvoplek kod prednja tri ulomka, a sačuvaio mu se jedan kraj. Do tog kraja nalazi se originalna bočna ploha, koja je kao i na ulomku pod br. 3 odsječena pod kutom od 60°.

Na široj horizontalnoj strani naknadno pronađenih dijelova nalazi se okrugla rupa duboka 5,5 cm, a radius joj iznosi 2 cm. Od te rupe do živog kraja (= 5,5 cm) vodi utor dubok 8 mm, a širok 2 cm. U njemu ima ostataka oksidiranog željeza, što potječe od kuke, koja je ovaj kraj vezala sa susjednim.

Na ravnini, koja se nalazi na obratnoj strani od ove, nalazi se plitki utor, koji je oštetila fraktura, te mu se znaju širina i dubina (3×0,4 cm).

Imajući u ruci ove komade bez naknadnih dodataka na njima, Radić je stvorio ove sudove:

O svim ulomcima izjasnio se, da su pripadali dene da ostanu u vodoravnom po pa drži najvjerojatnijim, da ovi ulomci pripadaju oltarskim menzama »i to navlaš manji ulomci, koji nisu s gornje strane izdubljeni«. ¹¹⁷

Radić je naročito govorio o komadu pod našim br. 1, za koji je najprije rekao, da je ona udubina »svakako je najvjerojatnije, da je ploča sačinjavala »upravo trpezu (mensu) starokršćanskog (!) oltara«. ¹¹⁹ Kad je zatim kombinirao, da bi se ulomci mogli odnositi još i na oblationarium i piscine pokolebao se i napisao: »Zato je najvjerojatnije, da je ta ploča sačinjavala ili pak jednu ili drugu posudu za umivanje«. ¹²⁰

Pri opisu ploče izrazio se, da je izdubak mogao dopirati još malo niže, a ne mnogo, jer bi slabio debljinu ploče, i onda: »Uza sami donji brid koso odsječene donje strane debljine ploče bila je probivena okomita va kojoj se po sačuvanom krnjatku ne bi moglo stalno kazati, da li je mogla služiti za čiviju, kojom se je ploča utvrđivala na podložen stupac ili je išla kroza svu debljinu dna posude i služila za izticanje kapljevine«. ¹²¹

Iako Radić ne diferencira mnogo ulomak br. 1 od ostalih, dobro je primijetio one koso odsječene stra rekavši, da se na tom mjestu ulomci mogu da slože, napravivši kut od 120°, t. j. kut pravilnog šesterokuta. ¹²²

Potrebno nam je odmah naglasiti, da Radićev nije u svemu točan, te je možda to bio precedens onakvim zaključcima.

Naime, ona izdubina na ploči nije tekla dalje, nego je fraktura nastala upravo u bl

od dna udubine k površini ploče. Tu je, na jednom kraju a pri frakturi, ostao začetak te druge površine udubine, na osnovu čega ovo tvrdimo. Očito se vidi, kako je prijelaz sa jedne kosine na drugu bio označen uparanom crtom onako, kako se otprilike ističu dvije strane rastvorene knjige. Preko te crte preostala je dužina druge strane od svega 6 cm, a najveće širina 0,7 cm, no ipak se tu opaža

trag druge rupe, koju Radić nije o rupe perforirale ploču

U daljem izlaganju trebat će nam od Radićevih stacija, da krajevi dvaju ulomaka približavanjem čine kut pravilnoga šesterokuta i 2. slutnja, da ploča pod našim ulogu znatno različitu od ostalih.

¹¹⁶ Radić, o. c. str. 78.

¹¹⁷ Radić, o. c. str. 80.

¹¹⁸ Radić, o. c. str. 78 - Ovo je u vezi s Radićevim navodom iz djela A. Schmidta »Der Christliche Altar und sein Schmuck«, odakle Radić prenosi: ... »Pojedine oltarske ploče, kao ona u Auriolu jesu na gornjoj strani izdubljene, a po srijedi kadgod i probivene. To je bivalo ili da se u većoj kolikoći proliveno vino posvećenja, lašnje bude moglo pocrpsti u izdubku ili kako cieni Viollet le Duc (Dictionaire de l' arch. I. p. 19) da se pri čišćenju oltara voda sa slučajno otpalim česticama ostije ne pušta teći na tlex.

¹¹⁹ Radić, o. c. str. 79.

¹²⁰ Radić, o. c. str. 81.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Radić, o. c. str. 82.

Međutim, postoje i drugi podaci, koji upotpunjuju dosadašnje i pružaju nove momente, na osnovu čega se može pristupiti rješavanju funkcionalne pripadnosti ove skupine, a ti se nalaze na onim spomenicima, koji su se pronašli, pošto je Radić publicirao nalaz. Ti preostaci odreda pripadaju istim oblicima, koje smo iznijeli pod brojevima 2-5.

6. Komad dug 27, širok 20,5, a debeo 21 cm. Predstavlja najveći ostatak, a na sebi nema nijednog dužinskog kraja. Na licu je dvopletni troprut. Inače su površine drugih ploha sačuvane, samo što su sve pri jednom kraju otučene. Na površini fraktura, upravo dubok 5 cm, a na njenim stijenama nalazi se jedva primjetan trag željeza od nekadašnje kuke. Rupa je izvrcena na leđima, a usmjerena je prema licu. Komad se odavna nalazi u muzeju.

7. Ulomak dug 19,5, širok 15,5, a debeo 11 cm. S leđa je otučen. Na licu je dvopletni troprut s jednim krajem, koji je oštećen. Kod tog kraja ulomaka br. 3 i 5 nalazi se bočna ulomak se odavna nalazi u muzeju.

8. Ulomak dug 9, širok 21, a debeo 11 cm. Bočne strane su otučene. Na licu je dvopletni troprut. Na frakturi jedne bočne strane nalazi se ostatak rupe, koja je bila udaljena 5,5 cm od leđa, a izvrtila se na strani veće horizontalne površine. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

9. Ulomak dug 12, širok 8,5, a debeo 8,5 cm. Nisu ostala leđa ni horizontalna ploha. Na licu je dvopletni troprut s jednim krajem. Tu je bočna strana odsječena pod kutom od 60°. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

10. Ulomak dug 5,5, širok 14,5, a debeo 8 cm. Otučen je sa svih strana osim djelomično na licu i na većoj horizontalnoj površini. Na licu je pleter kao i kod dosadašnjih ulomaka. Ulomak je nađen 1951. god.

11. Ulomak dug 13,5, širok 13,2, a debeo 9,5 cm. Na licu je pleter kao kod svih dosadašnjih ulomaka, samo što se i na ovom primjerku nalazi jedan kraj pletera, a do njega je bočna strana odsječena pod kutom od 60°.

Leđa su mu postradala, a na frakturi se nalazi ostatak rupe dug 5 cm i na njemu tragovi željeza. Rupa se nalazi na strani ulomak se odavna nalazi u muzeju.

12. Ulomak dug 4,5, širok 11,5, a debeo 10,5 cm. Otučen je sa svih strana osim djelomično na licu i na većoj horizontalnoj strani. Na licu je pleter kao kod ostalih ulomaka. Nalazi se odavna u muzeju.

13. Ulomak dug 10, širok 8,5, a debeo 9,5 cm. Originalne plohe sačuvale su se samo na licu i na bočnoj strani, koja je odsječena pod kutom od 60°. Na licu je jedan kraj inače oštećenog pletera. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

14. Ulomčić s ostatkom tropruta na licu. Dug je 7, širok 6, a debeo 8 cm. Odavna se nalazi u muzeju.

15. Ulomčić sličan prednjemu, dug je 5, širok 6,5, a debeo 6,8 cm. Nađen je g. 1951.

Osvrćući se na osobine iznesene pri opisu ulomaka utvrditi:

1. Da su im oblici i osnovne dimenzije bili zajednički.
2. Da im je obrada istovetna i da im je pleterom identičnog motiva bio dekoriran samo vertikalni dio površine na licu.

3. Da su ostaci pod br. 3, 5, 7, 9, 11 i 13 na bočnim stranama odsječeni pod kutom od 60° , i to četiri komada na lijevoj (br. 5, 7, 11 i 13), a dva na desnoj (br. 3 i 9) strani.

4. Da su na nekim ostacima preostale rupe te se zna, da su one postojale na većoj horizontalnoj strani i na leđima, a zna se, da su te rupe služile za međusobno vezanje dijelova željeznim kukama.

Nažalost nije nam se sačuvao nijedan komad u cijelosti, te ne znamo, kolika je bila dužina dijelova, a sva je vjerojatnost, da je dužina bila skoro kod svih jednaka. Širina i debljina dijelova su utvrđene, te se prva kreće od 29,5 do 21 cm, druga od 10,5 do 11 cm.

Prema zatečenim preostacima vidimo, da ima lijevih i desnih bočnih strana, koje su odrezane pod kutom od 60° . Zapravo mi nemamo nijednog preostatka, kojemu bi bočna strana bila odsječena pod bilo kakvim drugim, pa ni pravim kutom. Stoga bez ikakva ustručavanja možemo pretpostaviti, da su na pojedinom komadu i lijeva i desna strana bile odsječene pod kutom od 60° .

Ako sada istaknemo dužinu najvećeg preostatka, koja iznosi 27 cm (na komadu pod br. 6) i konstatiramo, da se tu bočni krajevi ne nalaze ni na jednoj strani, dobivamo dokaz, da je ovaj komad bio još duži, a tako valjda i ostali. Usporedimo li dužine jedan način ovi dijelovi ne mogu pripadati oltarskim menzama, za koje ple-dira Radić.

Nema sumnje, da su oblikovanje kosina na bočnim stranama i identična obrada ulomaka u međusobnoj arhitektonskoj povezanosti. Spajanjem bočnih strana dobiva se oblik šesterokuta, kako je primijetio Radić, samo što on, jamačno s nedostatka ovolikih dokaza, nije od toga izvukao zaključak. brojniji ulomci neosporno govore, da se ovdje radilo o jednom arhitektonskom obliku, koji u osnovi ima nešto zajedničko sa šesterokutom, iako to ne mora biti potpuni šesterokut, nego može biti i veći dio njegovih stranica.

Pokušamo li sada to rekonstruirati, ne ćemo ništa drugo s većom vjerojatnošću moći tvrditi, nego da se radi o jednom višekutnom vijencu, kojemu se pravci lome pod kutom od 120° . Ako sada pogledamo na oblike mještaja i potražimo, na što bismo mogli primijeniti naš poligonalni vijenac, ne ćemo ništa pogodnije naći osim ambona.

Pretpostavljam, da je ovaj vijenac stajao ispod prsobrana mu je prsobran ležao na većoj horizontalnoj površini, s kojom se vezao pomoću željeznih klinova, i kosom ravninom stršilo je prema vani tako, prema dolje. Prema tomu ostaje, da je manja horizontalna površina ležala na nekakvoj ravnoj površini donjeg dijela ambona. Rupe načinjene na leđima vijenca vezale su vijenac i

S ukazanom vjerojatnošću, da je u crkvi na Stupovima postojao ambon, pružaju se kudikamo bolji izgledi, da se onoj ploči navedenoj pod br. 1 pogodni funkcija. Tu ploču dovode u arhitektonsko srodstvo s ostalim komadima samo profilacija rubova i donekle identična dekoracija jedne površine, koja ima i približno jednaku širinu, pa nije ništa vjerojatnije, nego da je i ona čest ambona. Sada ovom izglednom kombinacijom postaje jasnije dosta toga na ovoj ploči. Tako ona udubina na glatkoj strani s utvrđenim oblikom prela-

manja od sredine prema površini, a sve to ograđeno s porubom ne govori ni za što izglednije, doli za ležaj rastvorene knjige, t. j. za pult. Okomito na os rastvorene knjige stoji ona jedna profilirana strana, koja nije dekorirana, pa je morala biti okrenuta prema unutrašnjosti ambona. Što je druga, horizontalna strana neobrađena i neizglačane površine, može se to dovesti u vezu s postojanjem valjda dekorirane kamene daske ispod nje, na koju se ova ploča pričvrstila gvozdanim klinovima, o čemu bi govorele one dvije rupe. Pretpostavljam, da je naša ploča odozdo bila dekorirana ondje, gdje je stršila iznad donje daske, a to znači od začetka kosih površina do krajeva.

Prema svemu izloženomu čini se vjerojatnim, da je sada određena pripadnost ove grupe ambonu.

E) Ostaci menze (sl. 32)

Na Stupovima su se pronašla samo dva ulomka od oltarskih menza. Ti ulomci ne pripadaju jedan drugome, što se vidi po različitoj obradi i debljini, te se ovdje radi o ostacima dviju oltarskih ploča. Oba ulomka su nađena za revizije iskopina g. 1950.

1. Ulomak dug 15,5, širok 8, a debeo 8 cm. Ima vrlo uglačano lice, hrapavo klesanu bočnu stranu i grubo klesana leđa. Na licu odskače rubna letva 1 cm iznad unutrašnje površine ploče, a ta letva je široka 4,5 cm i profilirana je kosim zasjekom do unutrašnje strane.

2. Ulomak dug 12,5, širok 9,5, a debeo 9,5 cm. Uglačano lice postalo je hrapavo zbog utjecaja atmosferilija. Bočna strana – za razliku od one na prednjem ulomku – glatka je kao i lice, pa i donja strana pokazuje bolju obradu. Okvirna letva je visoka i široka koliko na njoj kosi zasjek nešto uži.

F) Ulomci neutvrđene funkcionalne pripadnosti

U muzeju se nalazi prečžit dio sitnih ulomaka, kojemu se zbog malih dimenzija ili neizrazitih osobina ne može utvrditi funkcija. Radi preglednijeg prikaza

2. s dekoracijom i 3. s rađenim površinama.

Drugi ostaci s natpisom (sl. 32):

1. Ulomak dug 10, širok 6,5, a debeo 10 cm. Na uglačanom licu naziru se tragovi slova P, a za njim je slovo R = PR ... Slova su manja nego ona na ostacima grede. Donja strana ulomka je konkavna i uglačana. Postoji i ostatak leđa, a na ostalim stranama je fraktura. Pronađen je 1950. god.

2. Ulomak s natpisnim poljem, koje teče paralelno s lukom na donjoj uglačanoj strani i široko je 5,5 cm. Iznad tog polja je trokutasta udubina s grubom površinom, na kojoj se vide tragovi dlijeta. Iznad udubine nalazi se u vodoravnom pravcu rebaree, koje je kao tangenta moralo dodirnuti obod natpisnog polja. Glatke površine osim što su se sačuvale na licu, nalaze se još na donjoj strani kao i otraga, a svugdje drugo je fraktura. Ulomak je dug 14,

širok 10, a debeo 10.5 cm. Ulomak se pronašao 1907. god. Natpisno polje je 1 cm deblje od natpisnog polja grede. Budući da je ulomak debeo kao i prednji, da je i na njemu isto obrađeni dio luka i da su slova iste veličine, možemo držati, da su pripadali jedan drugome.

Na natpisnom polju opazaju se ostaci slova E, cijelo slovo C, zatim opet ostatak slova E i nerazgovijetan dio jednog oblog slova (C?, O?). Prvo slovo E je dosta razmaknuto dočetu jedne riječi, a slovo C početku druge. Znajući, da se ovdje radi o crkvi sv. Cecilije, ipak mi se čini dosta smiono, da ovaj preostatak stanem dovoditi u vezu s imenom patrona crkve, naime da bi rekonstruirao natpis:

(sancta)E CEC(iliae).

Ostaci s dekoracijom (sl. 33–35):

1. Vršak s ostacima

mak je dug 9, širok 16, a debeo 4 cm. Na vrhu je grubo poravnana ploha. Na leđima se opazaju ostaci dvaju rebara sa strane, a ploha među njima grubo je klesana dlijetom. Ta ploha je načinjena naknadno. Ona zapravo predstavlja jednu stijenu rupe široke 8 cm, koja se napravila na vrhu, da bi se u nju nešto postavilo, možda križ. Budući da je rupa pri vrhu bila rasječena, naime tu je imala samo dvije stijene vis-à-vis (s lica i s leđa), a bočne nestaju, kad se došlo do širine od 8 cm, to je sve dotle bio usjek, kojemu su rubovi bili zagačani dlijetom, što se na preostatku dobro vidi. Na licu je ostalo račvalište kuka, tako da dvije gornje zavojnice idu iz zajednič dviju kuka sačuvala su se zavojnice nađen 1950. godine.

2. Ulomak sa ostatkom tragova dviju kuka (sl. 33, br. 2 i 2a). Dug je 12,5, širok 7,5, a debeo 11 cm. Ulomak je podijeljen na dva dijela: gornji, širi i deblji i donji, uži i tanji. Donji dio odmaknut je od desnog kraja donjeg 2,5 cm, lice je pliće 1,3 cm, a leđa 0,6 cm. Fraktura je na gornjoj i lijevoj strani, a vidi se, da se na dnu, gornjeg dijela nalaze se stapke dviju kuka. Bočna strana nema donjeg oštrog brida nego se savija u oblini. Sva bočna površina tog dijela ima prutasta rebarca u obliku češlja.

3. Ulomak

stog pletera (sl. 33). Visok je 3,2, širok 12, a debeo 8,5 cm. Lice se savija u krugu, koji ima znatno veći dijametar od kapitela, pa je pitanje, da li je njima pripadao.

4. Ugaoni ulomak, visok

ograđeno okvirom, na kojemu je s vanjske strane ostavljena uska i veoma plitka letvica, a do unutrašnje se načinio troprutni pleter. U sastajalište pletera u uglu ulazi sa unutrašnjeg polja troprutasti trak, kojeg je pruće organski povezano sa prućem pletera uzduž obje letvice. Na gornjoj strani ulomak ima ostatke rupe duboke 5 cm, a do te rupe, koja je 8 cm udaljena od bočne strane, vodi utor, na kojemu su preostali tragovi željeza od kuke. Prema ovoj osobini Radić drži, da se ovdje radi o ulomku desnog ugla gornjeg kraja pilastra,¹²³ dok se ulomak može odnositi i na

¹²³ Radić, o. c. str. 77.

vezi s pregradom. Naime imamo dosta drugih fragmenata sa rupama i utovima, koji nisu pripadali pregradi.

5. Ugaoni ulomak s jednom širom (5 cm) i drugom užom (2 cm) rubnom letvom (sl. 33). Visok je 12,5, širok 8,5, a debeo 3,5 cm. Na licu je ostatak pletera,

6. Ugaoni ulomčić s ostatkom rubne letvice, uz koju teče pleter (sl. 33). Dug je 7,5, širok 4,5, a debeo 4 cm. Na ulomku se nalaze tragovi krečenja. Ulomak je pronađen g. 1950.

7. Ulomčić sličan prednjemu (sl. 33). Dug je 7, širok 6, a preostatak debljine mu iznosi 4,5 cm. Naden je g. 1950.

8. Ulomak s pleterom, što ga Radić pripisuje nadvratniku¹²⁴ (sl. 33). Visok je 12,5, širok 20, a ostatak debljine mu iznosi 8,5 cm. Na licu je dvopletni sistem troprutastih trakova, koji se nižu

crte, prepleću se među sobom. Sa gornje strane je uska rubna letva, a nad njom originalna horizontalna površina, na kojoj je ostala čest grubo načinjene, 3,7 cm široke rupe, koja je duboka 10,4 cm. Možda je, pored sličnog motiva dekoracije, što ga Radić navodi na nadvratniku iz Koljana, i ova široka rupa djelovala

(u koji bi tobože imao ulaziti klin sa vrata). Međutim, ne bih se mogao složiti s time zato, što odnos lukova i rupe ne odgovara takvoj funkciji ulomka. Naime krivulje lukova u ovakvom nizu uvijek se nalaze na gornjoj strani. Budući da se ta rupa nalazi na površini iznad njih, to je dokaz, da ulomak nije pripadao nadvratniku. Radićev sud bi bio umjestan, kad bi rupa bila okrenuta prema dolje, a da ovdje to načinimo, dobili bismo obrnut položaj lukova, što je nesmisao i nikako ne govori za nadvratnik. Prema tomu ovaj je ulomak pripadao nečemu drugom.

9. Ulomak sličan prednjemu. Na licu je ostatak lukova i donje letvice. Visok je 11,5, širok 15, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Otučen je sa svih krajeva. I na njemu se nalazi dno slično izrađene rupe, koje je u dubini od 9,5 cm. Odavna se nalazi u muzeju.

10. Ugaoni ulomak s ostatkom gornje letve i pletera pod njom (sl. 33). Visok je 13, širok 10, a debeo 13 cm. Na horizontalnoj površini nalazi se ostatak rupe i utora

je kasnije pritesana, i to koso, tako da je iščezla rubna letva lica, te je tu dekorativno polje ostalo otvoreno. Na ovoj strani a otraga nalazi se vertikalni zasjek. Ulomak je bez sumnje dva puta bio upotrebljen. Odavno se nalazi u muzeju.

11. Tanki ulomak s ostatkom rubne letvice, a na njemu je gusto pletena mreža (sl. 33). Dug je 13, širok 13, a debeo 4 cm. Leda su grubo klesana. Objavio ga Radić.¹²⁵

12. Ulomak s rubnom letvom u kružnicu (sl. 33). Dug je 12, širok 9,5, a ostatak debljine iznosi mu 11 cm. Pored lica ima originalnu plohu još na jednom boku. Odavno se nalazi u muzeju.

¹²⁴ Radić, o. c. str. 74, reprodukcija br. 43.

¹²⁵ Radić, o. c. str. 75, reprodukcija br. 40.

13. Ugaona čest duga 8,3, široka 5, debela 2,5 cm (sl. 33). Na licu uz plitke rubne letvice teče troprut. Nađen je g. 1950.

14. Ulomak s ostatkom troprutastog pletera, sistema prepletenih kružnica (sl. 33). U jednom uzlu kao da se opaža oculus. Na ostalim stranama je otučen. Dug je 13, širok 7, a deo 10,3 cm. Objelodanio ga Radić.¹²⁶

15. Ulomak sličan prednjemu s vidljivim oculusom (sl. 33). Pored originalne površine na licu sačuvao se još mali dio na leđima, dok je na ostalim stranama fraktura. Ulomak je dug 12,5, širok 9, a deo 12 cm. Na jednoj frakturi nalazi
1950.

16. Ulomak sličan prednjemu (sl. 33). Na licu je uzao s oculusom. Sa svih drugih strana je otučen. Dug je 10,5, širok 4, a deo 8 cm.

17. Ulomak s ostatkom rubne letve (sl. 33). Dug 12, širok 6,5, a preostatak debljine mu iznosi 9 cm. Na licu je gusto isprepleteni troprut. Odavna se nalazi u muzeju.

18. Ulomak s rubnom letvicom dug 7, širok 6,5, a deo 12 cm (sl. 33). Letvicu dodiruje oštro savinuti troprut, koji se prepleće prema unutrašnjosti polja. Odavna se nalazi u muzeju.

19. Ulomak s rubnom letvicom (sl. 33); dug 8,3, širok 6,6, a deo 5,7 cm. Uz rub se isprepleću dvije trake tropruta. Ulomak je nađen 1950. god.

20. Ulomak s plitkom letvicom i trakom tropruta uza nju (sl. 33). Dug je 11,3, širok 5, a preostala debljina mu iznosi 6,5 cm. Na njemu su ostaci maltera. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

21. Ulomak s ostatkom letvice, a do nje je širok troprut s uzlom (sl. 33). Dug je 9,3, širok 6,4, a ostatak debljine mu iznosi 5,5 cm. Na njemu se poznaju ostaci krečenja. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

22. Ulomak s letvom, koja je prema unutrašnjosti profilirana troprutom, koji se prenosi na ostali dekor u unutrašnjosti polja (sl. 33). Dug je 18, širok 9 cm. Otraga mu se nalazi mali trag dna utora, te je s tim deo 6 cm. Na licu se iz spomenute profilirane letve izvija uzao, iz kojeg se razvija troprutasta kružnica. Ulomak je obojen tamnocrvenom bojom. Objavio ga Radić.¹²⁷

23. Ulomak s letvom kao prednji (sl. 33). Dug je 5,5, širok 4,5, a ostatak debljine iznosi 3 cm. Nađen je g. 1950.

24. Ulomak sličan prednjemu (sl. 34). Dug je 7, širok 4,5, a ostatak debljine mu iznosi 2 cm. Nađen je 1950. god.

25. Ulomak sličan prednjemu (sl. 34). Dug je 7, širok 5,5, a ostatak debljine mu iznosi 7 cm. Nađen je 1950. god.

26. Ulomčić sličan prednjemu (sl. 34). Dug je 7,5, širok 4, a ostatak debljine iznosi 3,5 cm. Nađen je g. 1950.

27. Ulomak s rubnom letvicom i sitnim troprutom uza nju (sl. 34). Taj troprut ima živ dočetak; valjda se podvlači pod drugu traku, koja je otučena. Ulomak je dug 11, širok 4,5, a ostatak debljine iznosi 7,5 cm. Nađen je g. 1951.

28. Ugaoni ulomak
a ostatak debljine iznosi 5 cm. Sa tri strane lica nalazi se okvir, a s donje

¹²⁶ Radić, o. c. str. 76, reprodukcija br. 35.

¹²⁷ Radić, o. c. str. 76, reprodukcija br. 39.

letve je ulomak otučen, pa se vidi, da ovaj ostatak predstavlja gornju široku i dekoriranu letvu jedne ploče. Na licu se nalaze dvije trake tropruta, koje idu u luku i sijeku se. Bočna strana se lomi pod tupim kutom. Uzevši u obzir, da nam letva govori, da je ploča bila velika, a tupi kut odgovara odnosu sa vijencem ambona, može biti vjerojatno, da je ovaj dio pripadao ambonu. Na ulomku se nalazi obilna naslaga kreča od krečenja. Veći dio se odavna nalazio u muzeju, a manja čest se pronašla 1938. god.

29. Ulomčić s rubnom letvicom i ostatkom pleternog uzla uza nju (sl. 34). Dug je 7,5, širok 3,5, a ostatak debljine mu iznosi 5,2 cm. Nađen je 1937. god.

30. Ulomčić s rubnom letvicom i ostatkom zavoja jednog pruta (sl. 34). Dug je 6,5, širok 2,5, a ostatak debljine mu iznosi 2,2 cm. Bočna strana mu je otraga koso zasječena. Nađen je 1950. god.

31. Ulomak s ostatkom rubne letve, koja je prema unutrašnjosti polja profilirana s troprutom (sl. 34). Unutar polja nalaze se ostaci od dva tropruta, koji se sijeku. Ulomak je dug 9, širok 7, a preostala debljina mu iznosi 12 cm. Nađen je g. 1937.

32. Ulomak s ostatkom rubne letvice i pruta uza nju (sl. 34). Dug je 13, širok 3, a preostala debljina mu iznosi 8 cm. Na letvici su recentnom rukom urezana tri slova. Ulomak je nađen 1950. god.

33. Ulomčić s ostatkom rubne letvice, koja zatvara savijenu traku tropruta. Spojen je od dva komada. Dug je 9,5, širok 4,8, a debeo 1 cm. Nađen je 1950. god.

34. Ugaoni ulomak spojen od dva dijela (sl. 34). Na licu su rubne letve i troprut, koji u uglu zakreće u obliku kružnice. Dug je 15,5 širok 12, a ostatak debljine mu iznosi 5,5 cm. Na jednom mjestu izvan troprutne kružnice, a do okvirne letve nalazi se šiljati dočetak dekora. U udubinama na licu postoje ostaci krečenja. Sa bočne strane nalazi se ostatak utora, dug 9, širok 3, a dubok 2,3 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

35. Ugaoni ulomak s ostacima udubenog okvira (sl. 34). Pri uglu se sačuvala troprutna traka, koja se lomi pod pravim kutom. Ulomak je dug 11, širok 7, a ostatak debljine mu iznosi 6,7 cm. Otraga se nalazi ostatak rupe dubok 3,8 cm. Pronađen je 1950. god.

36. Ulomak sa širokim troprutom (sl. 34), koji se lomi pod pravim kutom i zatvara ostatke sitnijeg tropleta, koji se među sobom sijeku. Dug je 9,8, širok 9, a preostala debljina mu iznosi 5 cm. Na frakturi tak grubo izvrćene, a 4 cm široke rupe, kojoj je trag dug 7 cm. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

37. Ulomak
ostatak debljine mu iznosi 6,5 cm. Nalazi se odavna u muzeju.

38. Ulomak s trakom jako odskočenog širokog tropruta (sl. 34). Dug je 8,5, širok 5, a preostala debljina mu iznosi 7 cm.

39. Ulomak s ostatkom dvopletnog tropruta, iznad kojeg je uska letvica, koja se lomi pod ostrim kutom (sl. 34). Dug je 8,5, širok 4, a preostala debljina mu iznosi 9 cm. Iza lica je ostatak rupe dug 8 cm. Nađen je g. 1938.

40. Komad s troprutom, koji se savija u krugu (sl. 34). Dug je 10, a debeo 4,5 cm. Širina pri licu iznosi 3, a pri ledima 1,5 cm. Kako su mu sve strane dotjerane i kako je klinast, a dekor ni izdaleka ne pokazuje neku cjelinu, to

smatram, da je ovaj neko oštećenje na dekoriranoj ploči. U to nas uvjerava još i postojantera sa svih bočnih strana. Ulomak je nađen 1950. god.

41. Ulomak s ostatkom troprutastog kruga, a ispod tog kruga prolazi troprutasta traka, da se poslije oštrog lomljenja opet preko njega vrati (sl. 34). Ulomak je dug 11,5, širok 10, a ostatak debljine iznosi 5 cm. Pronađen je g. 1950.

42. Ulomak otučena lica s ostatkom tropleta u krivulji i pravcu (sl. 35). Dug je 8,5, širok 7, a ostatak debljine mu iznosi 6,5 cm. Otraga je ostatak rupe s tragom željeza. Pronađen je g. 1950.

43. Ulomak s troprutastom krivuljom na licu, a do nje je otučen trag druge trake (sl. 35). Ulomak je dug 9, širok 6, a ostatak debljine iznosi 4,5 cm. Pronađen je 1950. god.

44. Ulomak s ostatkom troprutast uzla (sl. 35). Dug je 8, širok 7,5, a ostatak debljine iznosi 5 cm. Pronađen je g. 1936.

45. Ulomak s ostatkom tropruta (sl. 35); dug 11, širok 3,5, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Nađen je g. 1937.

46. Ulomak s ostatkom sjecišta dvaju tropruta (sl. 35); dug je 12, širok 7, a ostatak debljine iznosi 4 cm. Pronađen je 1950. god.

47. Ulomak s otučenom letvicom (sl. 35), a do nje je trokut, koji se savija pod oštećenu drugu traku. Ulomak je dug 3,8, širok 3,6, a preostala debljina mu iznosi 4 cm. Nađen je 1950. god.

48. Ulomak s malom debeo 11 cm. Na otučenom licu nalazi se ostatak zavoja tropruta. Sa strane su tragovi grube i široke rupe. Pronađen je 1950.

49. Ulomak s ostatkom tropruta »perec motiva« (sl. 35). Dug je 9, širok 6, a ostatak debljine iznosi 4 cm. Nađen je 1950. god.

50. Ulomak s dvjema okvirnim letvicama (sl. 35); dug je 10,5, širok 7,5, ostatak debljine iznosi 6 cm. U uglu polja nalazi se isprepleteni troprut, koji se lomi pod ostrim kutom. Jedna letva je izvana kosog profila, a iza tog profila je fraktura. Ulomak se odavna nalazi u muzeju.

51. Ugaoni ulomčić s ostatkom okvirne letvice (sl. 35). Dug je 5,5, širok 4,3, a ostatak lazi se vršak neprepoznatog dekora. Na jednoj bočnoj strani nalazi se trag rupe dug 3 cm, a u njoj su oksidirani ostaci nekadašnjeg željeznog klina. Ulomčić je nađen g. 1950.

52. Ulomčić s ostatkom tropruta (sl. 35); dug 6, širok 3,5, a ostatak debljine mu iznosi 7,8 cm. Nađen je 1936. god.

53. Ulomčić s ostatkom sjecišta dviju traka tropruta (sl. 35). Dug je 9,7, širok 2,8, a ostatak debljine iznosi 7,5 cm. Nađen je g. 19

54. Ulomak sa završetkom troprutnog dvopleta do okvirne profila prema unutrašnjosti dekorativnog polja (sl. 35). Dug je 9, širok 5,4, a ostatak debljine mu iznosi 5 cm. Na bočnoj strani nalazi se ostatak rebra. Ulomak je odavno u muzeju.

55. Oljuština sa ostatkom savijene trake kom (sl. 35). Duga je 9, široka

56. Oljuština sa ostatkom savijene trake tropruta (sl. 35); duga 4, široka 2,5, a debela 3,3 cm. Pronađena je g. 1950.

57. Oljuština sa ostatkom savijene trake tropruta i ostacima otučenog pruta (sl. 35). Duga je 7,6, široka 2,3, a debela 4 cm. Pronađena je g. 1950.

58. Ulomčić s ostatkom sjecišta dviju traka tropruta (sl. 35), od kojih se jedna jedva raspoznaje. Trake su jako izbočene kao i kod ulomka pod br. 2 i 3 na sl. 28. Dug je 6, širok 5,5, a debeo 6 cm. Nađen je g. 1936.

59. Oljuština s ostatkom tropruta (sl. 35); duga 6,5, široka 3,2, debela 2,3 cm. Nađena g. 1950.

60. Oljuština s neznatnim ostatkom tropruta, koji se nalazi uz obrađeni unutarnji brid polja (sl. 35). Duga je 7, široka 3,8, a debela 1,7 cm. Nađena je g. 1938.

61. Oljuština sa sastajalištem dviju traka tropruta i ostatkom rubne letvice (sl. 35). Duga je 4,5, široka 4,5, a debela 1,7 cm. Pronađena

62. Oljuština sa sastajalištem dviju traka sitnog tropruta (sl. 35). Duga je 3,5, široka 2,5, a debela 3,5 cm. Pronađena je g. 1937.

63. Oljuština s trakom širokog tropruta (sl. 35); duga je 4,5, široka 3,5, a debela 2,2 cm. Odavna se nalazi u muzeju.

64. Oljuština sa sastajalištem traka tropruta (sl. 35); duga 4,6, široka 3,5, a debela 1,1 cm. Nađena je g. 1950.

65. Oljuština s ostatkom dvopleta (sl. 35); duga 2 cm. Pronađena je god. 1950.

66. Oljuština s površinom lica, koja se lomi (sl. 35); duga je 5, široka 4,3, a debela 2 cm. Na njoj su sitne troprutaste trake u raznim pravcima. Oljuština je nađena g. 1951.

67. Oljuština s ostatkom okulusa, vjerojatno i pripada središtu jednog križa (sl. 35). Duga je 4,5, široka 3,5, a debela 1,3 cm. Odavna se nalazi u muzeju.

68. Ulomak s ostatkom letvice i tropruta jednog dvopleta na licu (sl. 35). Dug je 7, širok 4,3, a debljina, koja je čitava, iznosi 5 cm. Na njemu se nalaze ostaci dviju rupa: jedna je napravljena od leđa prema licu, a duga je 4 cm, dok je druga, koja je također vodoravna, napravljena s jednog kraja i sastaje se s prvom. Ulomak

G. Ostaci triju akrotera

Na Stupovima su se pronašli ostaci triju akrotera. Od tih su dva veća i jedan dosta manji. Nijedan nema originalnog dna, nego je tu fraktura, pa se vidi, da su stršili kao nastavak, vjerojatno nekog stupa. Sva tri su se završavali vrščićem u obliku dugmeta, samo je trećem akroteru to dugme otpalo. Obla površina na gornjim dijelovima nije izvedena dotjerano, nego su se oble konture postigle time, što su se načinila tri horizontalna pojasa tako, da se dobro raspoznaju tupokutni bridovi između jednih i drugih. Na donjim polovicama akroteri su valjkasti.

Od prvog akrotera na našoj slici postoji samo čest, i to oštećena lica visoka 9, široka 9,4, a debela 4 cm.

Drugi i najmanji je cjelovit (izuzev dno, na kojemu je fraktura; jer je, valjda, bio srastao sa stupom) i visok je 6,2 cm. Veći promjer mu iznosi 5,6, a manji pri dnu 4,3 cm.

Od trećeg akrotera pronađene su dvije česti, koje se spajaju, no tim opet ne sačinjavaju cijeli akroter. Preostatak je visok 8,2, a širok 9 cm.

H. Ulomci bez dekoracije (sl. 37 i 38)

Među pronađenim ostacima na kamenja bez dekoracije, kojemu se ne da odrediti funkcionalna pripadnost. Na tim dijelovima nalazimo glatke površine, oštre bridove, žljebastu profilaciju, ukopane i izvrćene rupe, utore i t. d.

ZAKLJUČAK

Pristupili smo obradi ostataka na Stupovima, pošto se na osnovu novijih rezultata ukazalo na historijsku važnost položaja davno otkopane bazilike time, što se utvrdila velika vjerojatnost, da je ovo bila bazilika sv. Cecilije, pred kojom je zborovao i poginuo hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir. Pretresli smo historijat arheoloških radova i nalaza u različnim prigodama, a napose smo vidjeli, kako u pisanim osvrtima ima nešto razmimoilaženja. Tako smo se među ostalim susreli s nemogućom Klaićevom hipotezom u vezi s njegovom ubikacijom Ludruma u Biskupiji, a s potpunim zastranjenjem, kad on pretpostavlja, da bi na Stupovima bila ludrumska katedrala. Sreli smo se također i s Karamanovim izlaganjem o dekorativnoj funkciji kontrafora, kakve baš ima bazilika na Stupovima, dok je potpuno sigurno, da ovakvi kontrafori imaju statičku funkciju. Često smo imali prigodu susretati se s Radićevim izlaganjem,

tačno uočenih činjenica pokazalo se, da on ima i dosta nedostataka, pa smo njegove konstatacije i prihvaćali i opovrgavali i dopunjavali. Ovo posljednje je često omogućavao materijal, koji Radiću nije bio na raspoloženju, jer se dobar dio pronašao poslije njegove publikacije. Susreli smo se dosta nejasnoća, a naročito s oskudnošću arhitektonskog nalaza, pa smo stoga izvršili reviziju iskopina na terenu, a ovdje u neku ruku reviziju onoga, što je bilo objavljeno; u svakom slučaju dopunu tomu, a to je sve bilo potrebno učiniti, pa iznijeti kompletne rezultate nalaza, ispravaka i zapažanja u ovoj novoj i daleko opsežnijoj radnji.

Tako sada imamo jasan tloris velike trobrodne bazilike, koja je na pročelju imala zvonik, zatim endonarteks, nad kojim je vrlo vjerojatno bio matronej, pa tri broda, koji su pri zadnjem paru pilona pregradama bili odijeljeni od svetišta. Revizijom se nije mogla utvrditi funkcija one dogradnje s apsidicom na južnom boku bazilike. Pouzdano je samo, da nije služila za mrtvačnicu, jer se tu nije pronašao nijedan grob. Čini se, da se sa više vjerojatnosti odredila funkcija one druge dogradnje uz isti zid bazilike, kad joj se pripisala funkcija trijema.

Objavljen je niz novih detalja na preostacima zidova (pobočna vrata, stepenište, spoliji i t. d.). Zatim je objavljen kompletan arhitektonski nalaz, pri čemu su se korigirale neke ranije konstatacije u vezi sa određivanjem njihove funkcije i konstatiralo postojanje novog arhitektonskog objekta – ambona.

Na osnovu ukazanog niza građevnih nepravilnosti vidi se, kako se zadržala građevna praksa domaćih majstora, te se ona primijenila na kanonički oblik bazilike,

građevnog reda, pa na osnovu toga držim, da gradnja pripada periodu, u kojemu se ukrštavalo prodiranje kanoničkih oblika, a s druge strane zadržavala se još stara građevna tehnika, što bi odgovaralo sredini XI. stoljeća. U to me također uvjerava obrada pleterne plastike, koja kod nas u XI. stoljeću doživljava kulminaciju, a njena najpreciznija izrada manifestira se upravo jedinstveno na našem objektu.

Građevni ostaci su ostali raskriveni, pošto su restaurirani i konzervirani, što je tražio i historijski značaj ovog objekta.

Summary

REMAINS OF THE OLD-CROATIAN CHURCH OF ST. CECILY ON STUPOVI AT BISKUPIJA NEAR KNIN

In this paper the author treats of the remains of the Old-Croatian basilica on Stupovi at Biskupija near Knin, which was discovered at the close of the last century, and whose finds were published by F. Radić. For the reason that those explorations were not conducted in a systematic manner, furthermore, because there occurred mistakes in the publication of the finds, and because objects were recovered also after the said publication, a revision of the finds was made in the years 1950 and 1951. On the basis of the most recent results, the material is being published here in extenso.

The reader is first given a description of the geographic site, whereupon the author presents the history of the problems and explorations. He discovers the first indirect trace of this basilica in the toponymy of the village nexion with the killing of the Croatian King Dimitrije Zvonimir, an event that took place in that locality in 1088 during an assembly. Later, this village was named »Biskupija« because of the estate of the Bishop situated there. The author refers to a document testifying to the mentioned killing having taken place in front of the church of St. Cecily and, in recognizing the nearness of the estate of Cecela, he identifies this name with the patron of that church, which might have been the owner and after which it received the name »Cecela« (Cecily). For this reason the author draws attention to the historical importance of that structure. The author further states, that the building in question was recorded as a ruin on the cadastral map made in the year 1709 by the geodetic engineer Cosmo Faventini, and that in 1746 this ruin was mentioned by fra' Gašpar Vinjalić.

There follows a description of the terrain as found by Zlatković, after which reference is made to Marun's work in 1888. The author records all that was written about Stupovi during the exploration work and refers to the information supplied by Zlatković, Marun, Bulić and Radić. In regard to Radić's publication of the finds which appeared in 1901 he states, that that was a very superficial and rather incorrect work. In the author's opinion the results achieved by Radić remained incomplete because also at later dates explorations were conducted and finds made quite accidentally. After which is mentioned the literature on the subject which came into being after Radić had published his finds, and further Klaić's hypothesis to the effect that the village in question might have been the seat of the Ludrum diocese mentioned in 533, where also a cathedral might have stood. According to this hypothesis, in the time of the Croatian

and only then the diocese under the new name of Croatian or Knin Diocese. Klaić is at a loss where to place this newly restored cathedral, from which dilemma

cathedral was on Stupovi, and the younger one of Knin on »Crkvina« in the same village. The author refutes all this energetically by stating that the Bishop of Knin – and also that diocese – did not originate from the tradition of the Ludrum diocese, which tradition had died out completely, but that the Bishop of Knin drew his origin from a Croatian bishop who had migrated and found himself in Knin during the fall of the Croatian dynasty, so that by losing his original importance and functions he had become the local Bishop of

Biskupija possessed no cathedral of its own, but that only the town of Knin had one. In the sequence he refutes Klaić's hypothesis about two churches – an older and a younger one –, maintaining that the remains found on Crkvina are by more than a century older than those on Stupovi. On two occasions reference is made to Karaman's assertion in the question of function of the semi-round contraphores in this and similar churches, attributing to them a static instead of decorative function.

In the third chapter the author sets out to describe the remains of the basilica and of its additions. He expounds that in the present case we are concerned with the remains of the walls of a three-naved basilica, which was constructed organically and divided into a belfry – situated in the front –, an endonarthex above it, three naves separated by massive four branched pillars, and a shrine that began from the last pair of the pillars and was closed-in by three apses. By a detached masonry two rooms adhered to the wall of the basilica: one containing a small apse whose function could not be established to the arcade.

After describing the building technique, the author draws attention to a series of architectonic irregularities, whereafter he sets out to give a description of the branched parts. A new ground-plan is given.

In the fourth chapter of this paper the author touches upon the general poorness of the architectonic find, which he ascribes to the following two facts: First, the material was being scattered around for centuries – a pheno-

menon due to ground declivity; second, the septum, which usually yields largest quantities of architectonic material, was not as long as the church was wide, which normally is the case, but instead it was much shorter, for it was situated between those massive pillars which, in this way, were embedded in the partition.

The author presents finds from the time before the basilica was built, which comprise the remains of a bas-relief representing the Mithras deity, as well as two grindstones built into the walls of the basilica.

The author endeavours to present the other architectonic material which belonged to the basilica according to its individual functions whenever that is possible. In dividing the partition into three horizontal parts (lower, middle and upper), the author attributes to the individual parts the corresponding divisions. He refers to the remains of inscriptions and refutes Radić's reconstruction of one of the remains. The novelty is in that the remains of an ambo were established.

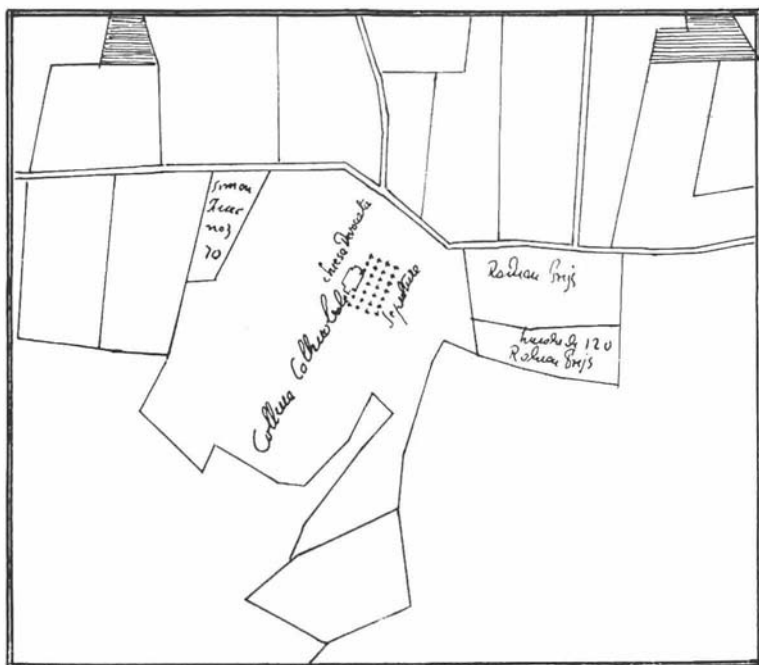
In conclusion, the author points to the architectonic irregularities, from which he infers that the architectonic practice of home masters was retained even after the advent of forms characteristic of basilicas. On these grounds, furthermore on the basis of the facts that wicker-plastics witnessed their peak of development in the 11th century and that the precision of workmanship is so evidently manifest in the structure under discussion, the author of the paper infers that this church came into being in the middle of the 11th century.

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

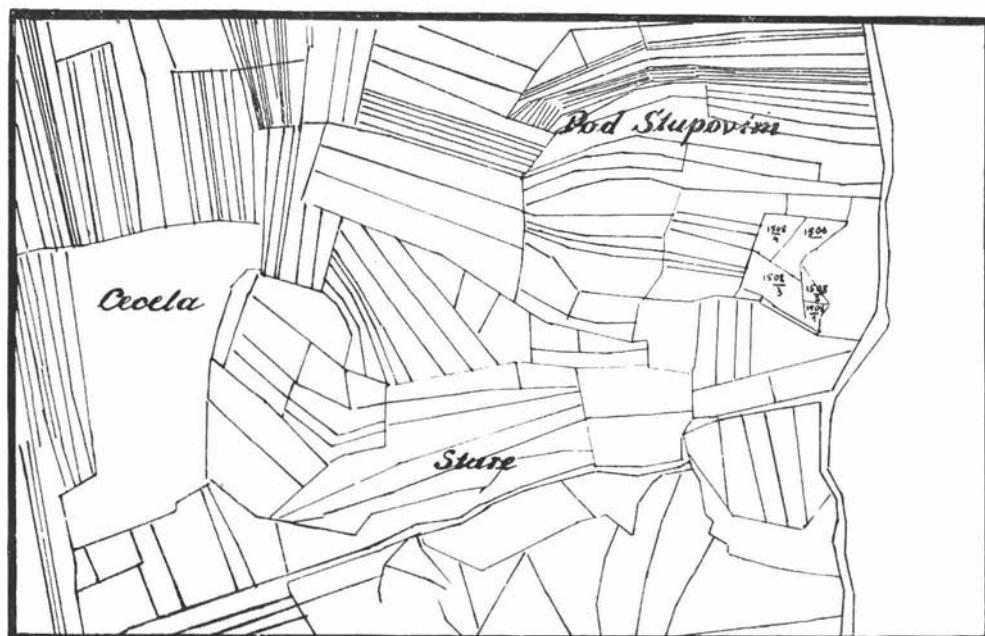

Sl. 1. Glavica »Stupovi« u Biskupiji (strijelica označuje položaj bazilike)

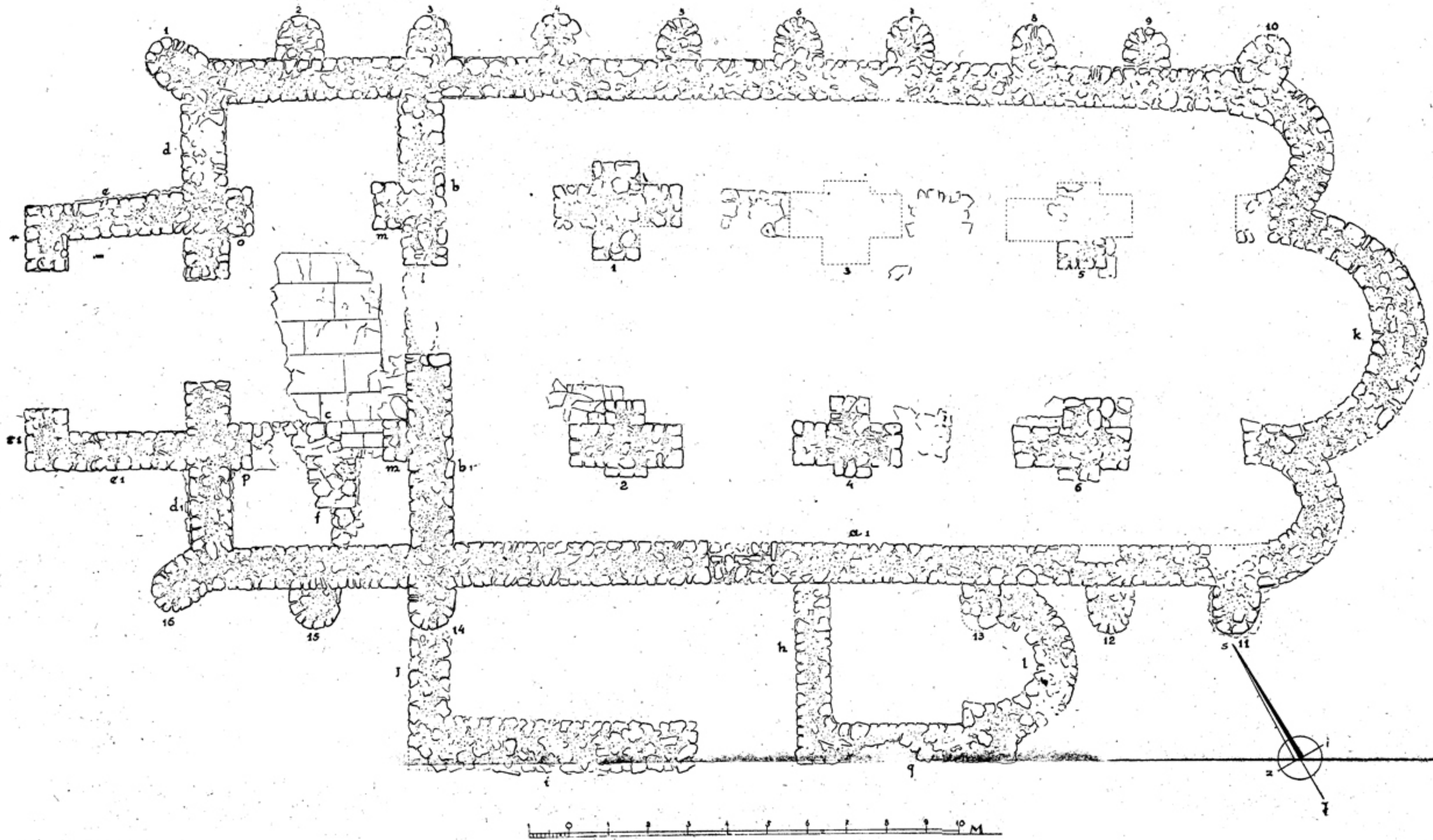

Sl. 2. Kopija katastarske mape segmenta Biskupije, koju je izradio ing. Cosmo Faventini g. 1709. (odlomak)

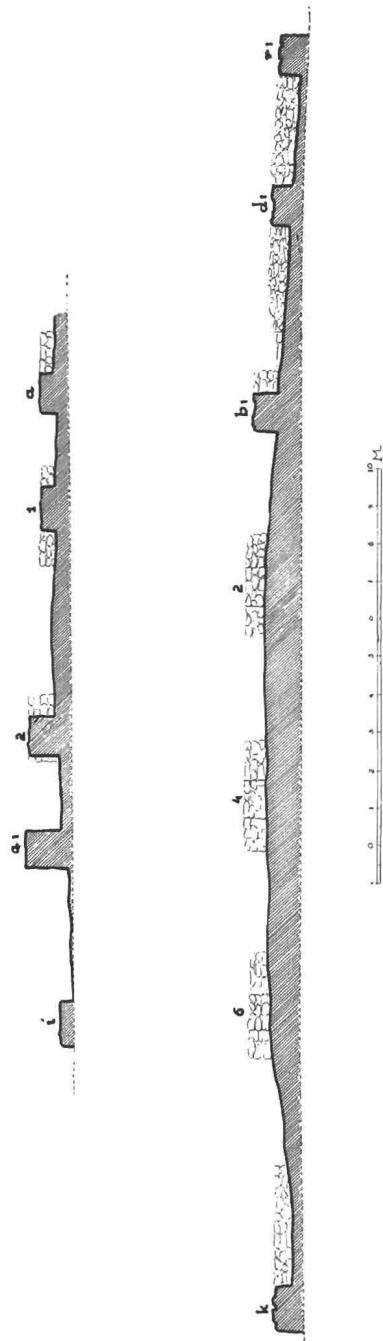
Sl. 3. Situacija stupova i okolnih katastarskih čestica

Sl. 3a Tlocrt crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

POPREČNI I UZDUŽNI PRESJEK
1:50

Sl. 3b. *Poprečni i uzdužni presjek*

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

Sl. 4. Opći pogled na baziliku u toku konzerviranja i restauriranja ostataka

Sl. 5. Ostaci zidova bazilike

Sl. 6. Ostaci kontrafora duž sjevernog zida bazilike

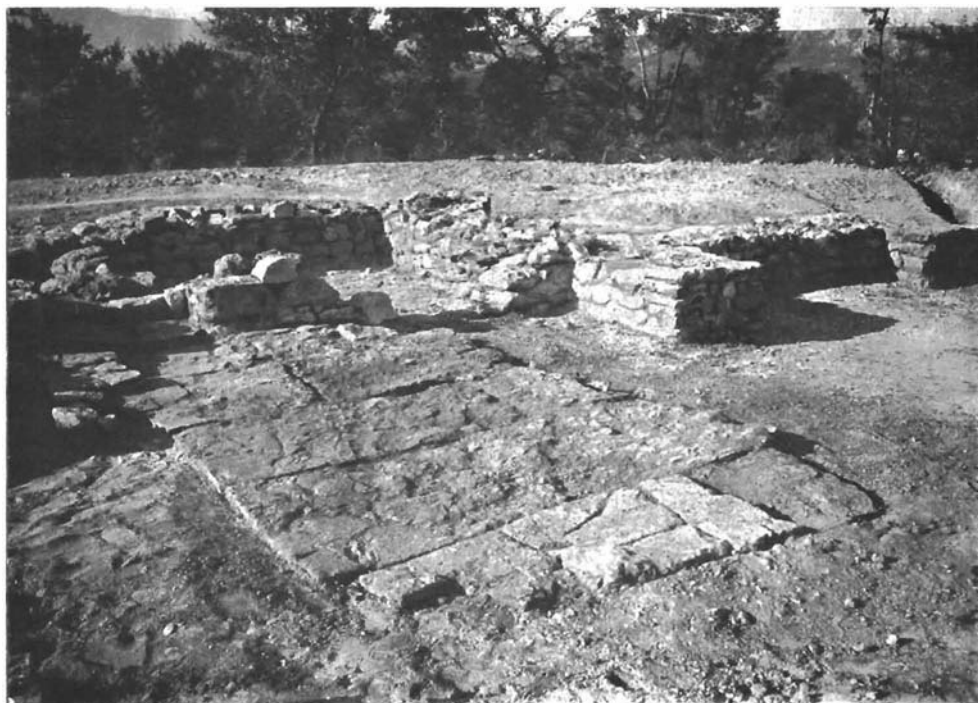

Sl. 7. Istraživanje u južnom brodu bazilike

Sl. 8. Ostaci stepeništa

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

Sl. 9. *Ostaci pločnika u narteksu*

Sl. 10. Ostaci predstave Mitrasa

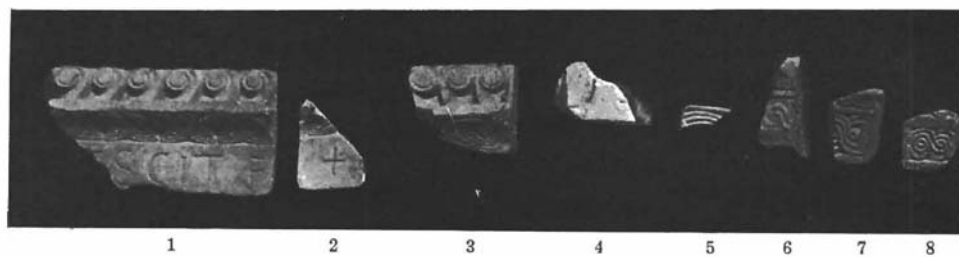

Sl. 11. Žirvanj dozidan uz pilon br. 6

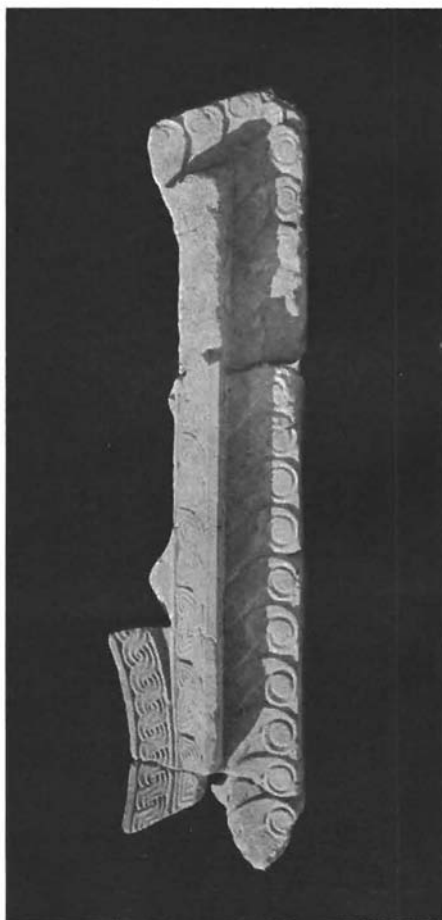

Sl. 12. Stupovi, žirvanj u zidu

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

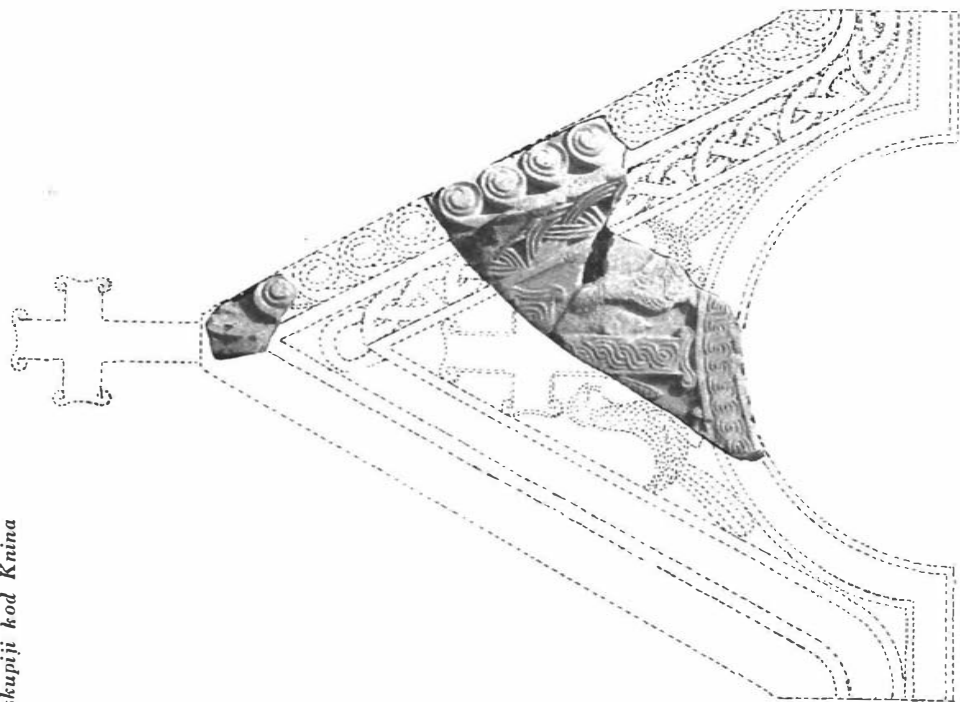
Sl. 13. *Ulomci greda sa pregrade*

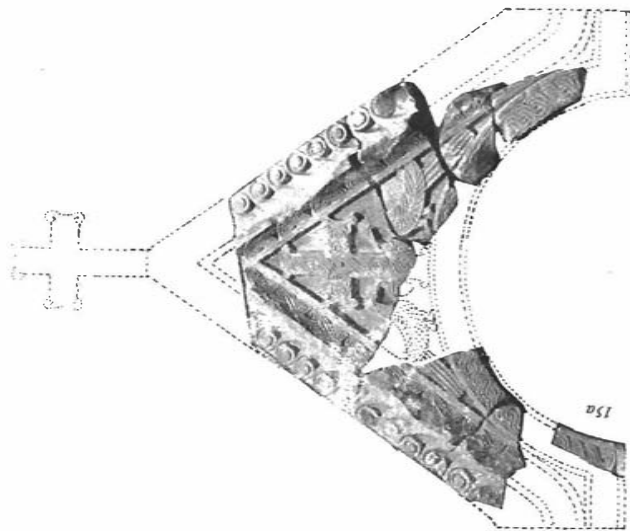
Sl. 14. *Desna strana jednog tegurija*

S. GUNJAČA: Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stuponima u Biskupiji kod Knina

Sl. 16. Ostaci trećeg tegurija uz pokušaj idejne rekonstrukcije cijeloga

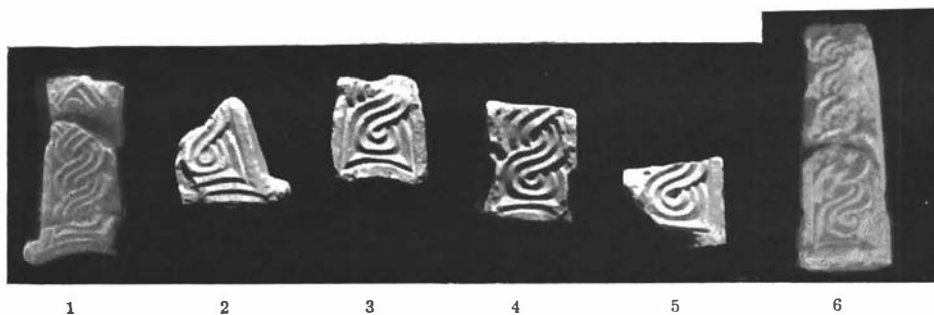
Sl. 15. i 15a. Ostaci drugog tegurija

Sl. 17. Razni ulomci tegurija

Sl. 18. Ostaci koji mogu pripadati gredama i tegurijama

Sl. 19. Ostaci križeva

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

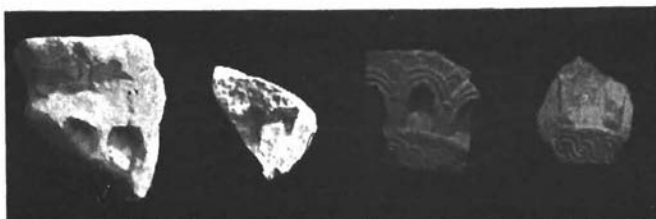
1

2

5

6

3

4

7

8

Sl. 20. Kapiteli i njihovi ulomci

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Sl. 21. Ulomci kapitela

19

20

21

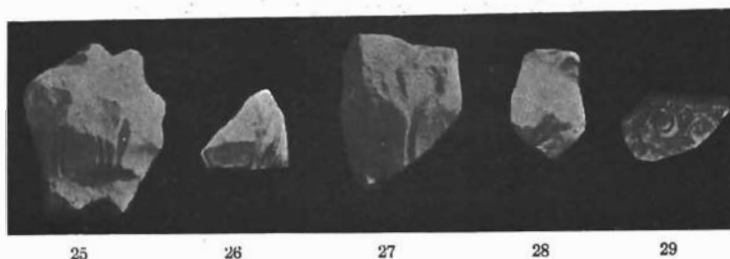
22

23

24

Sl. 22. Ulomci kapitela

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

Sl. 23. Ulomci kapitela

38

43

44

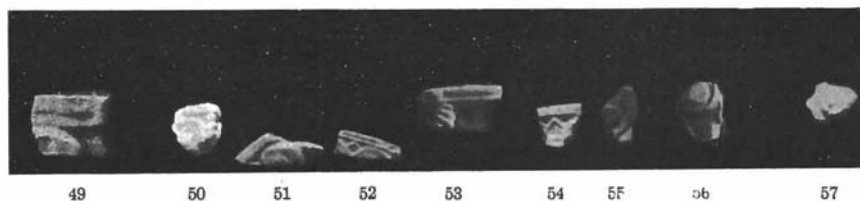
45

46

47

48

Sl. 24. Ulomci kapitela

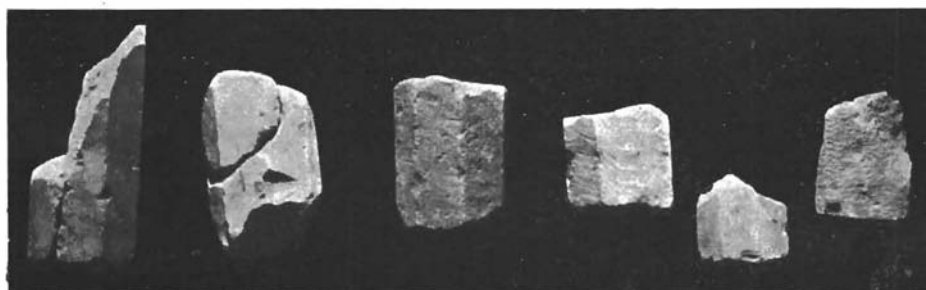

49 50 51 52 53 54 55 56 57

58 59 60 61

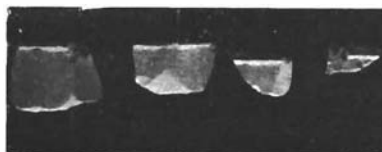
Sl. 25. Ulomci kapitela

1 2 4 5 6

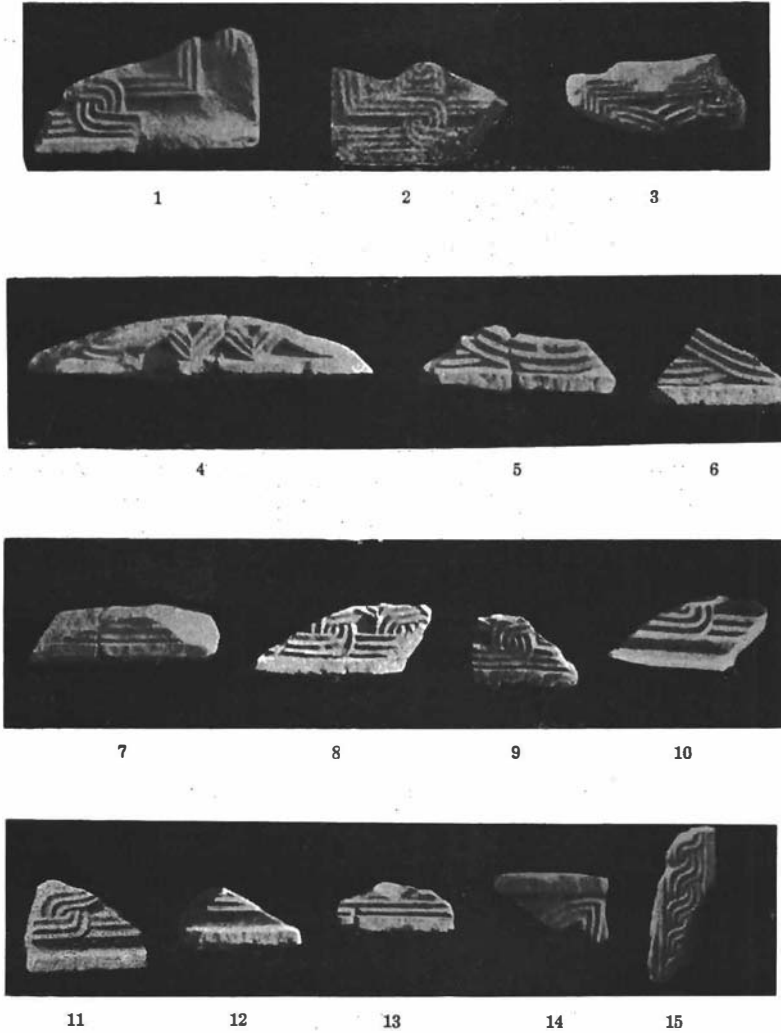

7 8 9 10 11 12 13 14

15 16 17 18

Sl. 26. Ulomci kolona

Sl. 27. *Ostaci pilastara*

5. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

1

2

4

6

3

5

Sl. 28. Ostaci pluteju

1

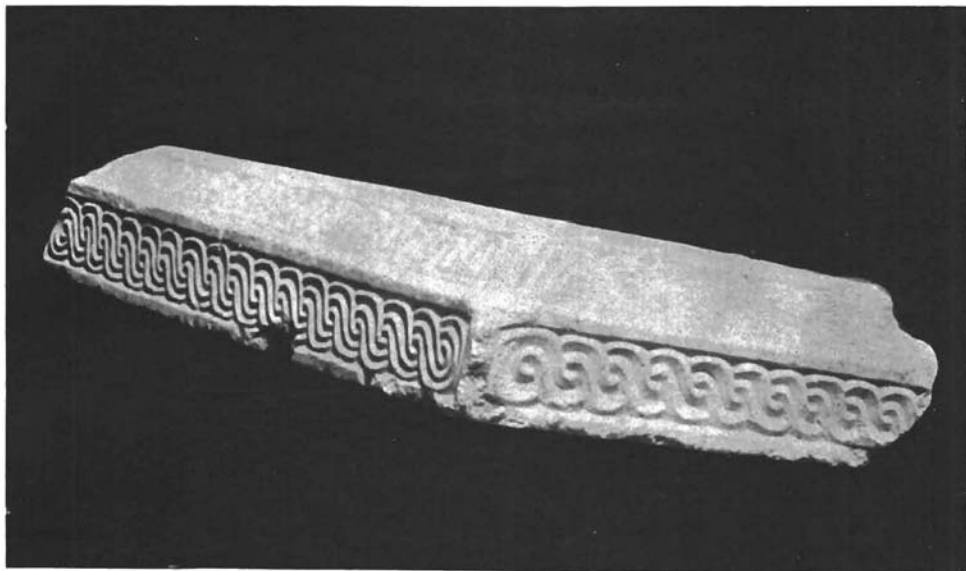
2

3

4

Sl. 29. Ostaci kamenice

Sl. 30. Pult ambona (?) vanjska strana

Sl. 30a. Pult ambona (?) nutarnja strana

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

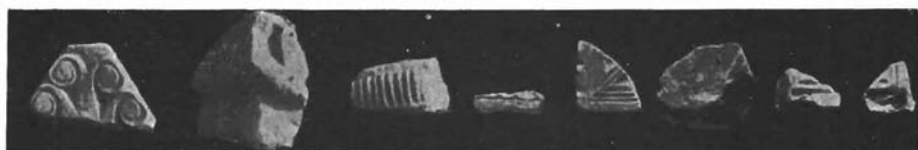
14

15

Sl. 31. *Ulomci koso profiliranih dekorativnih ploča*

Sl. 32. Ostaci menze i drugi ostaci s natpisom

1 2 2a 3 4 5 6 7

8 9 10 11 12 13 14 15

16 17 18 19 20 21 22 23

Sl. 33. Ostaci s dekoracijom

24 25 26 27 28

29 30 31 32 33

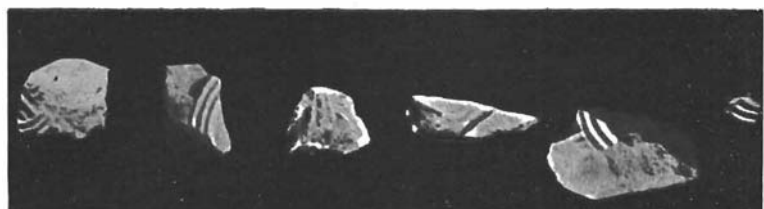

34 35 36 37

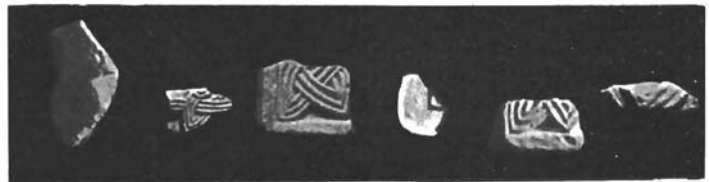

38 39 40 41

Sl. 34. Ostaci s dekoracijom

42 43 44 45 46 47

48 49 50 51 52 53

54 55 56 57 58 59 60 61

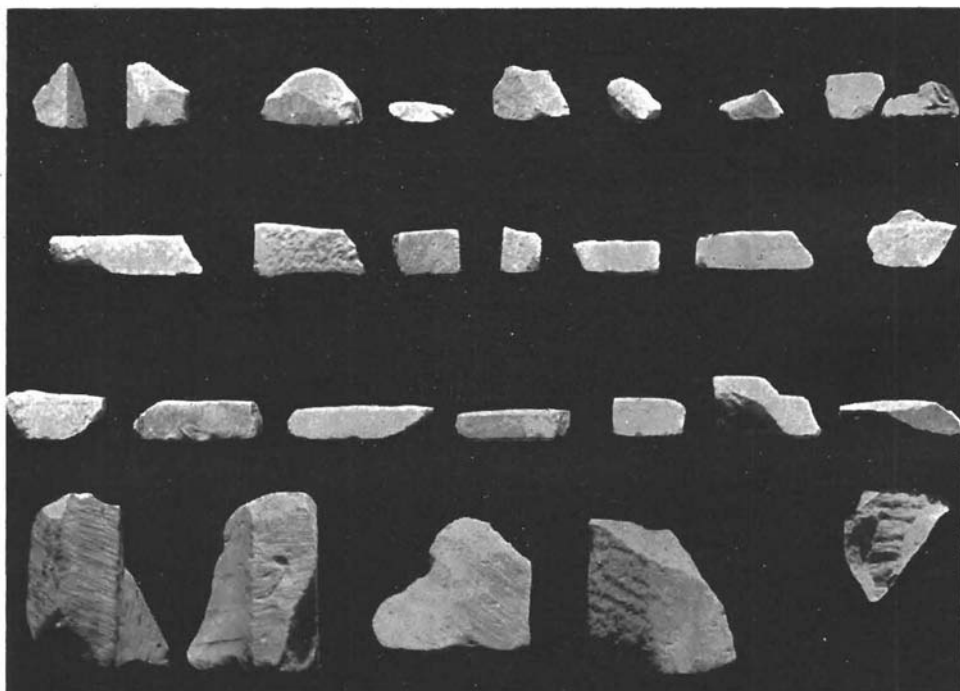
62 63 64 65 66 67 68

Sl. 35. Ostaci s dekoracijom

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

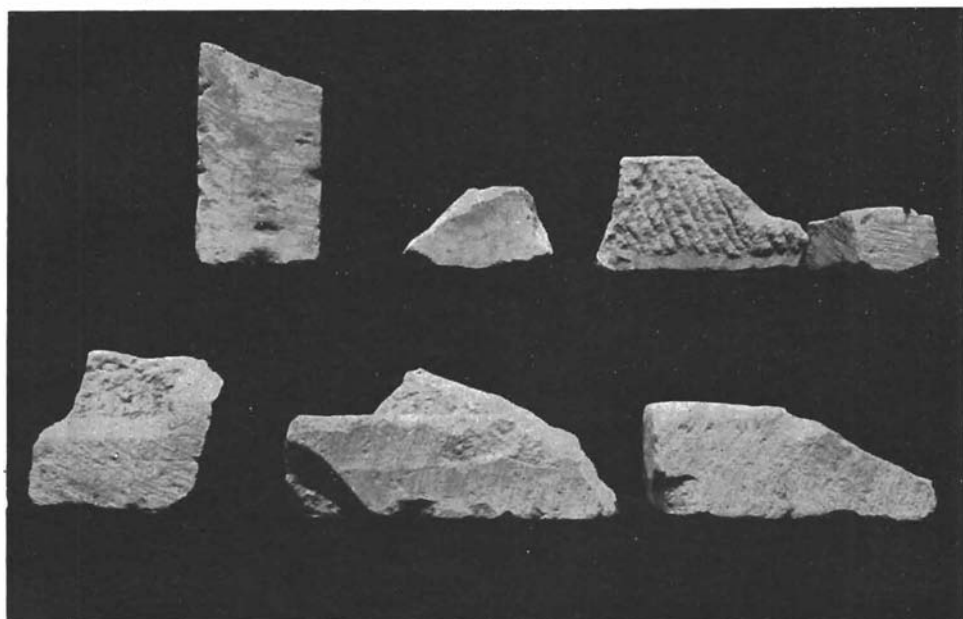

Sl. 36. Ostaci triju akrotera

Sl. 37. Ulomci bez dekoracije

S. GUNJAČA: *Ostaci starohrv. crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina*

Sl. 38. Ulomci bez dekoracije